

РУСТАМХОН

Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли

Ёзиб олиб, нашрга тайёрловчи: Ҳоди Зариф. – Т.: Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1985. - 448 б.

349-447 - бетлар

#351

Замонинда Оқтош вилоятида Султонхон деган ўтди. Султонхоннинг уч заифи бор эди, туғмайдиган айби бор эди. Неча вақт Оқтош мамлакатада подшолик қилди; ёши қайтиб соқоли оқариб қолди. Ўйлаб: «Энди менда фарзанд бўлмаса, ўлсам бу мулку моллар беэга қолса, ўзим ўлган куни мендан бир нишон бўлмай, подшолик давлатимга бўлак киши эга бўлса, менга фойдаси йўқ. Эндиги подшоликни нима қилайин. Амалдорларнинг ҳаммасини йиғиб олайин, улар билан бир маслаҳат қилайин, подшолик билан юртини ўзига берайин; подшоликда орттирган молу мулкимни хотинларга топшириб, тарки дунё қилайин» деб, **амалдор, жиғадор, сардор бекларига** хабар қилди. «Султонхон чақирди»¹ деб ҳаммаси йиғилиб, хоннинг хизматида бўлиб турди. Бунда буларга қараб, Султонхон бир сўз айтиб турган экан.

Амалдорлар қулоқ солгин додима,
Мен куйиб ёнаман ўз ўтима,
Менда энди бирор фарзанд бўлмади,
Энди эга бўлинг² Оқтош юртим...

Ўйласам қурийди тандан қувватим,
Йўқдир бу дунёда кўрган роҳатим,
Мендан нишон бўлмади бир фарзандим
Ўйласам, беэга менинг давлатим,
Сенга қолсин Оқтошдай мамлакатим.

Менга даркор эмас шоҳлик шавкатинг,
Нима қилай бу подшолик давлатинг;
Ўйлаб турсам, ўтиб кетди навбатим,
Йўқдир менинг ўғил-қиздан фарзандим.
Эга бўлсанг, мана бу мамлакатинг...

#352

Ўйлаб кўрсам, жигар-бағрим эзилди,
Кечалар кўз ёшим менинг тизилди,
Подшо бўлиб менинг бағрим эзилди,
Даркори йўқ бизга бепоён элди.

---

¹ Чақиртирди.

² Ўқиб-ўқимада бичгар.

Кундуз мен тураман шоҳлик шавкатда,
Оқшом ғам тортаман, бошим кулфатда.
Вафоси йўқ бундай шоҳлик давлатдан
Бошим олиб кетай бундан, албатта.

Кумуштандир қарчиғанинг чегаси,
Олтин бўлар киравка тўн ёқаси.
Ўйласам йўқ давлатимнинг эгаси.
Гоҳ кечалар ўзим йиғлаб муғойиб,

Мен кимга гапирай дардимни ёриб,
Подшоман деб, мен ҳам лофни урмайман,
Олдинда шу замон бўлганман ғариб,
Қани, эга бўлгин мамлакатима.

Кўнглимдаги қилган ишим биткариб;
Мен кетайин бундан Каъба ахтариб,
Энди умрим ғарибликда ўткариб;
Эга бўлгин бунда мамлакатинга.

Бу сўзни Султонхондан эшитиб, амалдорлар ўйланиб, бир нечаси хайрон бўлиб, нима жавоб айтирини билмай, нари-бери сурликиб, маслаҳат қилиб, «бунга бир гапириб кўрайик» деб айтди:

- Эй подшоҳи олам, мачитга сўфи-дарвиш одамлар йиғилади. Саллангизни бўйнингиза солиб турсангиз. Дарвишлардан фотиҳани олсангиз...

Бу сўз Султонхонга маъкул тушди. (Баччағар, подшоликдан умидини узгиси келмаётир-да). Ҳадемай Ҳуройим деган ўртанча хотини ҳомиладор бўлиб қолди.

Ойдан ой, кундан кун ўтиб, Ҳуройимнинг ойи-куни яқин етиб келаберди.

Султонхон Ҳуройим ёрига айтди: - «Дунёда бир кўркқан ёмон, бир қувонган ёмон» деган гап бор. Менинг қариганда кўрган фарзандим. Мен шу ерда юрсам, сен бир куни туғиб соларсан. Мен қувонганимдан юрагим ёрилиб ўлиб қоларман. Қурудим мамлакатига сафар қилайин. Ўн тўрт йилда бориб келарман. Олдимга суюнчи деб чиққан кишига аямасдан танга-тилла берарман, қулоғидан дунёга кўмарман, балки кўрғонбеги қиларман.

Шунда кетмоққа ихтиёр қилиб, тахт-бахтини кимга топширарнинг ҳисобини топмай, амалини, давлатини ҳеч кимга ишонмай, хайрон бўлиб, қозикалонлардан сўради. Қозикалонлар туриб айтди: - Ҳуройимнинг бўйида бир ҳомила-гумона бўлса,

#353

ўғил ҳам бўлса – ўғил. Қиз ҳам бўлса – ўғил, шариат ўғилга ҳукм қилади,

гумонанинг туфайлидан мамлакатни Хуройим сўрамоғи тўғри келади.

Шунда Султонхон димоғи чоғ бўлиб, тахт-бахтини Хуройимга топшириб, карнай-сўрнай қўйдириб, одамларни йиғдириб жўнамок ҳаракатида бўлди.

Подшолик Хуройимга ўтиб, Хуройим Султонхонга қараб бир сўз айтиб турган экан, дейди:

Хоним, эшит мендай ойим арзини,
Сўлдирмагин бунда гулдай тарзини,
Мерган отар дайроботнинг ғозини,
Хоним, англа Хуройимнинг сўзини.

Эл кўчириб Олатоғдан оширдинг,
Улуғ билиб нечовларга бош урдинг.
Бир неча душмандан сириг яширдинг,
Тожу давлатингни менга топширдинг.

Неча вақт Оқтошда танҳо тўрасан,
Тақдирингда нима борин кўрасан,
Неча йиллар суриб бу элда даврон,
Қурудим деб, хоним, кетиб борасан.

Давлатим бор понза рўмол ўрайин,
Сарғайиб тарзингга, хоним, қарайин,
Келар мўлжалингни, тўрам, сўрайин:
Неча вақтда Оқтош қайтиб келасан?

Бизга ташлаб кетиб мамлакатингни,
Обод қилиб сўраб турай юртингни,
Мен билмайман сенинг қайтар вақтингни:
Айтгин, тўрам, неча вақтда келасан?

Сен кетган сўнг мен ҳам хафа бўларман,
Кўз тутиб йўлингга қараб юрарман,
Келар мўлжалингни айтсанг, хонзода,
Мен йўлингга пешвоз чиқиб турарман,

Очилар баҳорда, билсанг, гул ғунча,
Юрт эгаси бўлдим ўзинг келгунча,
Сендай хизмат қилар менга ҳам неча,
Юртга подшо бўлди мендай ойимча,
Ҳолин билмай не иш қилар бир неча,
Бир келар мўлжалинг айтгин, хонзода.

Бу сўзни эшитиб, Султонхон димоғи чоғ бўлиб отланиб, Хуройимга

қараб, муртини бураб, узангига оёғини тираб айтиб турган экан:

#354

Мен кетган сўнг уйдан чиқиб ўтирма,
Дўст йиғлатиб, душманингни кулдирма.
Бир етар-етмасга сирим билдирма,
Обод қилиб сўра мамлакатимни
Тоғу давлат, мулку молим топширдим.

Мен қандай сўрасам шундайин бўлгин,
Оқтошга эга бўп подшолик қилгин,
Обод қилиб энди юртимни сўраб.
Подшо бўлиб сен Оқтошда ўтиргин.

Мен топширдим қатордаги норимни
Энди сенга ғазнадаги заримни,
Эга қилиб тоғу давлатларимни,
Билгин ҳарна манглайимда боримни,
Тоғдор подшо қилдим сендай ёримни.

Мен кетган сўнг нодон кўнглинг бўлмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Нодонларман асло сирдош бўлмагин.
Аёллик қип нодон сўзлаб турмагин,
Тоғу давлатимни сенга топширдим.

Бу сўзни Султонхондан эшитиб, Хуройим ёри Султонхонга қараб, тағи бир-иккн оғиз савол сўраб турган экан:

Тоғ-тоғнинг бошини чалган туман-а,
Ҳар ким йиғлаб турса охир замон-а,
Бўйимда қолгандир бирор гумона,
Бизларга топширсанг Оқтош юртини,
Қўйиб кетгин фарзандингнинг отини,
Сўраб турса бунда мамлакатини,
Подшо бўлиб сиздай хоннинг хотини.
Хизмат қилса бунда неча сипойи,
Обод бўлар сиздай хонимнинг жойи.

Мана элдан ўзинг кетиб борасан,
Бир мўлжалинг ўн тўрт йилда келасан,
Ўн тўрт йилни менга муҳлат берасан,
Болангнинг отини нима қўясан?

Эшитгин дилбарнинг айтган додини,
Ўзинг қўйсанг фарзандингнинг отини.
Нима деб амр этсанг **ани** қиларман,
Айтсанг фарзандингга отин қўярман,
Нима десанг хизматингда тайёрман,
Ул сабабдан кўнглингдагин сўрарман,
Қўйиб кетгин фарзандингнинг отини,

#355

Бу сўзни Хуройимдан эшитиб, Султонхон бир сўз айтиб турган экан:

Чўпу хасдан кўпдир қилган гуноҳим,
Сен ўзингдан гап қоларми, Хуройим,
Ўғил туғсанг отин қўйгин Рустамхон,
Қиз туғсанг, гул юзли, ўзинг биласан.

Мен кўрайин Қурудимнинг юртини,
Чўли, дашти, неча мамлакатини.

Сен сўраб тур бунда Оқтош юртини,
Яхши қилгин бекнинг мамлакатини.
Шундай деб отин қўй у фарзандини,
Қулоқда тут хоннинг насиҳатини,
Нима десам айтганимни қиласан,
Ихтиёр ўзингда, дилбар, биласан.

Бу сўзларни энди Султонхон айтди,
Хушлашиб Хуройим бунда қолибди,
Султонни узатиб йўлга солибди,
Подшо бўлиб Хуройим турибди.

Султонхон жўнади шаҳардан чиқиб,
Қанча одам маҳрамларн жом қилиб,
Қурудим деб, мамлакатни ахтариб...
Шунлай қилиб кетди кўрмаган юртга,
Қамчи босиб ҳайдар чўлларда отга,
Гохда тўп-тўп бўлар, гохларда якка,
Чўлларнинг тўзони кетиб фалакка...
Тўпу тўпхонаман лашкарин олиб,
Бораётир Қурудимни ахтариб,
«Сайр этиб мен неча вақтлар юрсам
Элу халқни шундай қилиб кўрсам
Оқтошнинг юртиман бирга қилсам
Элни кўриб, юртга ката бўлсам,
Оқшом ётиб, кундуз жўнаб боради,

Дунёнинг айшини шундай сурсам – деб.

Чўлларда остига мингани тулпор,
Хизматида олти юз маҳрами тайёр,
Қанча сипойи ҳам ададсиз лашкар,
Шавкати оламини босиб боради.

Шундай бўлиб, йўл юриб, Қурудим мамлакатини ёқалаб, чодир-чаман тикиб қўнди. Бу ерлар, теварагидаги эллар, неча қўрғон сўраб турган беклар илгаридан ҳам бир-бирига маълум. Гоҳ Султонхонга бож бериб, гоҳ бермай қайтиб турар эди. Булар Урганч, Хоразм, Хева беклари, [динкаман](#) хонлари эди. Булар Султонхоннинг келишини кўриб, шундай маслаҳатда бўлди:

#356

«Биз гоҳ бунинг ихтиёрига кириб, гоҳ кирмай қолганга, ёмон хаёлда келган. Бу, ададсиз лашкар, қанча тўпу анжомдор. Бўлак ўйда келса, бундай шавкат билан чиқмас эди. Бизда кўп лашкар йўқ. Биз ҳар қайсимиз битта-битта қўрғоннинг эгасимиз. Халқдан йиғилган тўсат-тўсат, даста-даста лашкар тарқаб кетган. Элу халқ оч-яланғоч, бари тентираб қолган. Бу хизматкор, фуқаро - халқ қасд қилганда калтагини судраб чиқиб урушиб, баробар бўлолмас. Буларни отлантириб Султонхоннинг устига босиб бормоқ бизнинг қўлимиздан келмас. Устимизга келди, энди биз қанча сўйиш, мол-ҳол олиб бориб кўрмоғимиз даркор».

Мамлакатдаги амалдорлар бу маслаҳатни қилиб, Султонхонга боришли-келишли бўлиб ётди.

Энди Оқтош мамлакатада Ҳуройим подшолик қилиб, ичкарида арз сўрайди. Химча деган канизи бор. [Химча: тиллари булбулча, кимни яхши деса шунча, икки юзи очилган гулча, беллари хипча, ўзи сулув ойимча.](#) Химча ойим ташқарида арз сўрайди, навбат тегмаган талашиб ётади, то хусини кўргунча.

Ҳуройим Оқтош мамлакатада мамлакатни [зертанг-забартанг](#) қилиб, Султонхондан зиёда иш тутиб тураберди. Ҳуройимнинг иш тутувига икки кундош безовталиқ қилаберди. Шў¹ вақтида вақти етиб, ойи битиб, Ҳуройим ўғил туғди; отини Рустам қўйди.

Рустам бирга, иккига, учга кирди. Тилга энгандан мадрасадан бир муллани олиб келди, мулла билан Рустамхонни тағизаминга солиб, ўқитиб ётаберди.

Бир бияси бор эди. Рустам пайдо бўлган куни бу ҳам бир эркак қулун туққан эди. «Бу боламнинг оти» деб таблага торттириб, бир сайис солиб боқтириб ётди. Фарзандга танқис одам: «Болам камолга кирса, от белига минса, икки тозини ияртиб саҳроларда гашт қилиб юрса», деб иккита тозини ҳам [тепкига солиб](#) боқиб ётар эди.

«Замон Ҳуройимники бўлди», деб икки кундош нима қиларини билмай ўй ўйлар эди.

---

¹ Цша.

Оқтош вилоятинда дафтари мастондан уч юз олтмиш мастон бор эди. Уч юз олтмиш мастоннинг бошлиғини Момагул мастон дер эди. Мазгили² шаҳардан ташқари бир ғорда эди. Ғорда ётар эди, хурракни баланд тортар эди, ботмон носвойни тўрт бўлиб отар эди, юриш-туриши одамларга хатар эди, не эр йигитларни икки пулга сотар эди, яхшилиқни уч пулга олмай, қаерда ёмонлик бўлса излаб етар эди. Қандай одам кўрса, бу кампирдан ҳазар қилиб, узоққа кетар эди; ёмонлик излаб борган одамнинг иши шу мастондан битар эди.

Икки ойим Момагулни кўнглига олиб, «Шунга бораёик, бир арз қилиб кўрайик» деб, кўрмаса ҳам, сўроғлаб бориб қолди. «Момамиз ғордамикан, ё бир аллагўрдамикан», деб бораётиб эди, шу вақти момаси ғордан чиқиб келаётиб эди. Момасининг афти-жасадини кўрди, шундай: манглайлари чўтдай, кўзлари

#357

ўтдай, жағининг гўшти қочган, ён ёғидан тарлон очган, яхшилиқдан мудом қочган.

Ойимлар айтди: «Халқнинг гапириб юрганидан зиёд. Ойимлар момасига арз қилиб, Ҳуройимнинг устидан айтиб турган экан:

Оҳ тортганда менинг сўлган тарзим бор
Жоним мома, сенга айтар арзим бор.

Сен эшитгин, ойимларнинг сўзини,
Ойимларнинг сенга қилган арзини.

Ўйнаб-ўсган маконимни сел олди,
Манзил-маконимда, билсанг, ўт ёнди,
Олтин тахтли кулбаларим вайронди(р),
Ойимларнинг хаста кўнгли ҳайронди(р).

Эшит, мома, ойимларнинг тилини,
Вайрон қилсанг бунда Оқтош элини,
Ҳазон қилгин тар очилган гулини,
Ўлсин деймиз Ҳуройим ҳам улини¹.

Яна баҳор бўлса, очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўп сайрар булбуллар

Булутлар маст бўлса, чалқийди кўллар,
Ўтга ёнсин Оқтош элда кирдикор.

Дунёни сўрасанг бизда кўп бўлар,
Жоним мома, бўлакўргин хизматкор.

² Манзили. Бундан кейин з?амма ерда шу адабий шакл олинди,

¹ Цълини.

Дардлиман, дардимни кимга ёраман,
Ҳасратидан элдан эл ахтараман.
Ўзгалардан сизни яхши биламан,
Хизматингга бир қоп тилла бераман.
Вайрон қилгин Оқтош мамлакатини,
Нима десанг, хизматкоринг бўламан.

Қон йиғлайман мен ҳам сочимни ёйиб,
Бўлиб қолсин Оқтош шаҳри бесоҳиб,
Мома, сизга сўз сўзладик мунғайиб,
Арз айтамин энди сизга сарғайиб.

Бизга душман билмаганин билдиргин,
Ханжар урма, бағрин қона тўлдиргин,
Мамлакатдан буни бенасиб қилиб,
Ҳуройим ҳам ёлғиз ўғлин ўлдиргин.
Жоним мома, энди шу ишни қилгин!

#358

Кампир ойимлардан бу сўзни эшитиб, қаради, дунёдор бир қоп тиллага
кўнгли тўлмай, ойимларга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Очилар баҳорда боғларнинг гули,
Обод бўпти давлатманднинг манзили,
Бир қоп тилланг бизга бўлмас чой пули,
Ўйнаб-кулиб юрсин Ҳуройим ули,
Кета бер, ойимлар, коринг қилмайман.

Оҳ урганда хаста кўнглим хушладим,
Бурунгидай ёмон савдом ташладим,
Уч кун бўлди янги намоз бошладим,
Яхшилик йўлларни маҳкам ушладим,
Кетабер, ойимлар, коринг қилмайман.

Мени сен ҳам бурунгидай биласан,
Ҳалак бўлиб манзилимга келасан,
Мени йўлдан уриб нима қиласан,
Бобонгнинг одатин ўзинг биласан,
Кета бер, ойимлар, йўлдан қолмагин,
Қурғур чолга дучор бўлиб юрмагин.

Кўриб қолса сени, қойиш қилади,
Қилма дейди, сўнгра мени уради,
Ҳаммамизга қаттиқ азоб беради,

Қизларим, кўнглингни қора қилади.

Бобонг курсин, билгин, одати ёмон,
Юрган ери ҳамиша қайғули туман,
Тангрим уни дилозор қип яратган»
Ҳаялламай қайта бергин бу замон.

«Подшо Ҳуройимга душман бўлдинг» - деб,
Кўрса икковингни қойиш қилади,
«Дилозорлар қайси гўрдан келдинг, - деб,
Кампиримни алдаб йўлдан урдинг» - деб.

Бу сўзни эшитиб ойимлар ўйланиб: «Тағи бир гапириб кўрайик, бир қоп тилланг чой пули бўлмайди, деган ери бор эди, пича ошиб кўрайик», деб яна бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Жоним мома, менинг бағрим эзилди,
Хафа қип қайтарма икки қизингди,
Қулоқ солиб яхши тингла арзимди,
Қанча бўлса дунё бермоқ лозимди(р),

Ҳолим кўриб аҳволима йиғлайин.
Куйганимдан гапни гапга улайин,

#359

Мома, сенинг хизматингни билайин,
Бир қоп эмас, тўрт қоп тилла берайин.
Номингни эшитдим кашмири - айёр,
Шундай хизмат бўлса, сен мудом тайёр,
Кетмасин ноумид бундан ойимлар.
Ўзинг бўлгин энди хизматга тайёр.
Билганимни, мома, сенга айтаман,
Аҳволима оҳу фиғон этаман,
Бунда сўзлаб, энди сенга дод этиб,
Яхши жавоб берсанг, энди қайтаман.
Ҳаддан ошиб кетди кўрган меҳнатим,
Бор, кўлимдан кетди шоҳлик давлатим,
Ўйласам кўп бўлди менинг ҳасратим.

Ҳуройим бизлардан катта - ғолибди(р),
У бизларни қайғу ғамга дуч этиб,
Ҳуройим Оқтошга эга бўлибди,

Жафо кўриб икки ойим келибди,
Умид тортиб арзин қилиб юрибди.

Йўлинг бўлмасинда бу ерда хатар,
Сўйлагин, ойимлар сенга кўз тутар,
Кўп ишдан, момажон, ўзинг хабардор,
Икки ойим бўлди сизга интизор.

Бу сўзни ойимлардан эшитиб, «Бирданига уч қоп тилла қилди, энди иш пича ўнгланай деди», деб мастон кампир ойимларга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Сен йиғладинг, менинг кўнглим бузилди,
Хафа қилдим сендай икки қизимди,
Йиғламанглар, менинг бағрим эзилди.
Сенга айтсам мен сўз билан жавобди,
Бировнинг кўнглини олмоқ савобди(р).
Кўп йиғлама, кўз ёшингдан, ойимлар,
Бир хизматни моманг қилмай не бўпти,

Ёмон одам қону зардоб ичирар,
Бир гуноҳни яратган ҳақ кечирар;
Икковинг ҳам хафа бўлма, санамлар,
Хизматингни моманг бажо келтирар.
Сира номардларга кўнгил бермагин,
Момангни номардга ҳамроҳ билмагин,
Сен ёмондан беҳуда савол сўраб,
Манзилга етолмай йўлда қолмаган,

#360

Болам қулоқ солгин айтган сўзима,
Кўп қайишдим сендай икки қизима,
Сен берган дунёни кўп улгу қилма,
Дунё учун кўндирдим деб гапирма,

Кўнглинг учун хизматингни қиламан,
Энди билдим, болам, хизматинг шулма?

Душманинг юборай бағрини эзиб,
Ўз бошига кетсин юртини бузиб,
Сендайин қизимни бунда кулдириб,
Душманингга айёрлигим билдириб,
Нима десанг, айтганингни кўндириб,
Хафа бўлиб ғам емагин, фарзандим.
[Қайта бошдан](#) сизни тахтга миндирай,
Сенга тоза шодмонликни билдириб.

Бу сўзни кампирдан эшитиб ойимлар: - Биз билан бирга **юришинг**, танга-тиллани - ҳақингизни олиб **келишинг**, - деди.

Кампир айтди: - Э болам, фалончи кампир сочи оқарганда Султонхоннинг ғазнасига ўғирлиққа келиб юрибди, деган отни ҳам эшитайинми?! Шу ерга олиб келиб берсанг, ўз тош-тарозим билан тортиб оламан, зиёд чиқса, ҳақингни бераман, ўз ҳақимни оламан, - деди.

Ойимлар айтди: - **Эса**, бизга қоп билан улов топиб беринг. Кампир тўрт эшакнинг устига тўрт қопни солиб, ойимларга қўшиб ҳайдатиб юборди.

Булар ғазнахонага етди. Шосупанинг пастига эшакларни қўйиб, шосупанинг устида қопларнинг оғзини очиб, бели оғримай топган пул танга-тиллани қопга солди. Ғазнахонадан хабар олиб турганларнинг иши бўлмади: «Хуройим ҳам подшонинг хотини, бир гап айтиб гуноҳкор бўлмайик, нима жавоб айтса ўзлари айтар», деб индамади. Ойимлар эшакни шосупага жипслатиб, қопларни ортдириб, мастонникига олиб борди.

Кампир дунёни эшакдан тушириб кўрди. Ойимлар айтди: - Қани, мома, тош-тарозингизни қуринг, ҳақингизни тортиб олинг!

Кампир чўтлаб кўрди. Агар тортса, ҳар қопи ботмон даҳсари, ботмон понсари чиқаберадигандай. Зиёд чиқишини билиб, кампир айтди: - Болам, тортиб, тарозини шақиллатиб, ғалвани кўпайтиб юрамизми, чўт, чўтдан зиёд кетарми?! Ё понсари биздан кетар, ё даҳсари сиздан кетар, ағдариб олиб кўяқолайик.

Ойимлар нима дейди, ишқилиб иши битса бўлди: - Майлингиз, мома, - деди. Кампир димоғи чоғ бўлди. «Савдомиз тўрт қоп эди, олти қопга туширдим-да» деб қолди. Танга-тиллани ағдариб олиб, саранжом қилиб, ойимларга жавоб бериб жўнатди.

Кампир бу дунёдан тўрт юз тангани олиб, ёнига солиб, Оқтош шаҳрини оралаб чиқиб кетди. Бир растада бораётиб эди, бир супада тўртта мулла ранги ўчиб, хаёли қочиб ўтирибди. Булар муллаглик, имомгарчилик қилиб пул топмоққа Кўхистон мамлакатидан келган муллалар эди. Тўрт юз тангани тўрт муллага

#361

берди кампир. Муллалар вақти хуш бўлиб, кампирдан сўради: - Момо, бу пулни нимага бердингиз бизга? Илмнинг ҳурматига бердингизми, ё закот жонибидан бердингизми, ё хайру худойи деб бердингизми, ё савоб учун бердингизми? - деди. Кампир айтди: - Менинг закотга етган давлатим йўқ. Мен савоб билан ҳам ишим йўқ, болам, менинг **савоб соладиган идишим ҳам йўқ**. Мен сизларга тўрт юз тангани бердим. Нима деганимни хатга соласан, гапирганимни арза қиласан, шундай қилиб ёзасан: ўқиса хатинг дўғулиб бири-бирига тўғри келгудай, ўқиган одам маънисини билгудай, битган арзанг Султонхоннинг қошида муътабар бўлгудай.

Кампир муллаларга шундай бит деётир:

Нима деб амр этсам, шуни қилинглар,

Ҳуройим устидан додқа бўлинглар,
Шундай қилиб, болам, хатга солинглар:

Оқтош элда Ҳуройими қурисин,
Тул бадани қора ерда чирисин,
Эргаштирди ёши билан қарисин,
Йиғиб олди йигитларнинг барисин.
Кўчаларда қулоч уриб юради,
Оқтошнинг шаҳрини шундай булғади;
Меҳмонхоналарда базм беради,
Чироқ ўчириб, ҳамиша ўйнаб-кулади.

Оқтош элда Ҳуройими қурисин,
Султонхоннинг юзин тубан қилади.
Подшо қилган хотининг шундай қилди,
Қай бетиман Султон элга келади?!
Кўринган йигитни қайтариб олиб,
Ким бўлса бўйнига қўлини солиб,
Подшойим, Ҳуройим ёринг қурисин,
Оқтош шаҳринг кетди бари булғониб.
Султонхон, бу ишдан ўзинг беҳабар,
Ҳуройим кўнглида бузукчилик бор;
Катта-кичик шоҳнинг ҳолига кулар,
Ҳуройимнинг элда нима иши бор?!
Атрофида алвон-алвон йигитлар,
Шундай қилиб элда давронин суради.
Нима қилса Ҳуройимда ихтиёр,
Юрт булғонди, шоҳим, қандай гап бўлар!

Ҳуройимнинг «ёмонлигин» кўрсатиб,
Бу арзага битаётир муллалар.
Неча сўзни унда кампир амр этди,
Қўл босдим қип¹ неча халқи-элатни,

#362

Бу ишлардан халқнинг хабари йўқди(р),
Шундай қилиб мулла арза хат битди.
Битаётир тўрт юз танга ҳурмати,
Эътиқодман муллаларнинг хизмати.

Муллалар хатни битиб тамом қилибди, Оқтошда қолган катта-кичик амалдорлар қолмай Оқтош шаҳридаги олтмиш яшардан олти яшаргача, етти яшардан етмиш яшаргача одамнинг отини ёзиб, ҳеч кимнинг хабари йўқ, қўл босдим, деб уларнинг қўлини қўйибди. Кампир бу хатни ўқитиб эшитиб,

---

¹ Бармоқ босдим қилиб.

димоғи чоғ бўлиб, рўмолининг учига туғиб олди.

Ёғочдан қилди отни, қоғоздан қилди қанотни, пўлатдан қилди мурватни, энди кампир қилиб турибди ғайратни.

Кампир минди ёғоч отди,
Буради пўлат мурватди,
Ҳавога кампирнинг оти -
Шу замонда чиқиб кетди.

Боради бу кампир айёр,
Бўлиб булутга баробар,
Бу осмонда ярқиллайди,
Фалакда учиб йўл олар,
Жўнади кампири айёр.
Кўнглида анча гапи бор,
Бу осмонга чиқиб кетган,
Буни кўрмас турган эллар.

Бораётир пастга қараб,
Ҳуройимман бўлиб тараф,
Тез юрсин деб, борар кўкда,
Отининг мурватин бураб.

«Султонхонга борсам, - дейди.
Арзи додим қилсам, - дейди,
Оқтош деган мамлакатни
Бунда вайрон қилсам», - дейди.
Кўкда борар отин тезлаб,
Мудом ёмонликни излаб.

Пастга ташлаб учган вақтда.
Бу осмонда юриб қарар,
Кўзга кўринар эллар,
Ярқиллашиб катта кўллар.

Шундай бўлиб бораётир,
Бузуқликка кампир - ботир,
Қурудимни бу ёқалаб,
Чодир тикиб подшо ётир,

#363

Шу замонда кўриб қолди,
У Султонхон ётган ерни.
Мурватини чапга бураб,
Айланиб бир ерга қўнди.

Ёмонликни маҳкам ушлаб,
Жирандага отни ташлаб,
Кампир яёв-пиёдадир,
Кўп алами зиёдадир.
Кўзидан тўкиб ёшини,
«Дод!» деб чиқариб довшини,
Ҳечким буни билмас энди,
Айёр кампирнинг ишини»

Сочин ёйиб, бетин юлиб,
Йўлга кирди чаққон бўлиб,
Кўп қайғули, ғамга тўлиб,
Бораётир қурғур кампир,
Тикилган чодирни кўриб.
Камтар боради йўл юриб,
Қарар йўлига термулиб,
Бораётир яёв йўртиб.

Султонхон чодирда ўтириб эди. Дашт ер, пана қиладиган нарса йўқ. Қаради. Оқтош тарафдан бир қора милдираб кўриб ўн тўрт маҳрамини буюрди: - Олдига пешвоз чиқинглар, мабодо бизга худо ўғилми, қизми бериб, суюнчига келаётган қорамикин!

Ўн тўрт маҳрам олдига чиқиб кетди. Қараса, бир ким билан иши йўқ, сочини ёйиб, бетини юлиб келаяпти. Маҳрамлар айтди: «Э аттанг, бунинг юриши яхшилик хабар эмас. Ўғилми-қизми - хоннинг фарзанди ўлибди-да, Оқтош мулки яна бесоҳиб бўлибди-да; подшомизнинг хаёлида юрт эгали бўлгандай бўлиб қолиб эди. Энди қандай бўлса сўзнинг аниғини билайик», деб маҳрамлар кампирдан сўз сўраб турибди:

Жоним мома, хизмат этай бир алвон,
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,
Сочинг ёйиб сен йиғлайсан, меҳрибон,
Маҳрам савол сўрар, келгин момажон

Бир жароҳат жигар-бағрингни тузлаб,
Йиғлайсан чўлларда бўтадай бўзлаб,
Ишинг бўлмай йиғлаб кетиб борасан,
Сен борасан, момажон, кимни излаб?

Фалак уриб боғда гуллар сўлдими,
Худо берган шоҳ фарзанди ўлдими,
Оқтош мулки боз бесоҳиб бўлдими?
Тўхтаб туриб, бизга бергин хабарни,
Мома, хафа қилма бу маҳрамларни.

#364

Давлатим бор, шоли-шолдам ўрайман,
Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
Мен биламан Оқтош элдан келасан,
Ўғилми, қиз Хуройимнинг туққани?
Ростин айтгин, мома, сендан сўрайман.

Бизлар хафа бўлдик сенинг ҳолингга,
Пиёдалаб йўл тортган аҳволингга,
Ё бир гап бўлдими Оқтош элингга,
Хабар бергин қандай бўлди мамлакат?
Подшомиз Оқтошдан бу чиқиб кетди.
Неча ой, неча йил орада ўтди,
Бир хил одам мамлакатни унитди,
Билмайди элатда не бўлган гапди,
Биз сўраймиз унда қолган элатди.
Абгор бўлиб йиғлайберма, уятди(р).
Сени одам билиб маҳрам сўз қотди.

Маҳрамнинг сўзига қулоқ солмади,
Кампир, маҳрамларни писанд қилмади,
Бораётган кампир йўлдан қолмади,
Кампирнинг хаёлин маҳрам билмади,
Маҳрамлар кейнидан эргашиб кетди,
Бу кампирнинг - «У қаерга борар, - деб
Чодир кўпдир, қайсисига кирар», - деб.
Неча чодирлардан оралаб ўтди,
Султонхон чошига бу кампир етди.

Шундай бўлак ёққа бурилмай, кимда нима иши бор эканини ҳеч ким билмай, маҳрамлар ҳам эргашиб келиб отидан тушди, гапнинг тайинини билмади.

Чодирда кампир Султонхонга рўпара бўлди. Бу подшо деб, **ирқилмай** турди. Маҳрамлар рўпара келиб: «Эшитайик, қани, яхшиликми, ёмонликми, бизга айтмади. Нима хабар олиб келди экан? Не гап бўлса, подшонинг ўзига гапирар экан» деди. Шунда кампир Султонхонга қараб бир сўз айтиб турган экан:

Аё шоҳим, сизга айтар арзим бор,
Сенинг учун гулдай сўлган тарзим бор,
Оқтош элдан меҳнат тортиб келаман,
Сабил бўлди Оқтош элда кирдикор.
Куйгандан етказдим мен сизга хабар,
Вайрон бўлиб кетди Оқтошдай шаҳар

Бўлган ишдан сендай шоҳим беҳабар.

Юрт топшириб келган Хуройим ёринг,
Неча йиллар ўтди, йўқдир хабаринг,
Кўчаларда ўйин-кулги қилади,
Йигитларга ҳамиша базм беради.

#365

Одам ияради унинг кетидан,
Ёшу қари қолмай бирдай юради,
Ҳамма кўриб, шоҳим, сизга кулади.

Куйиб-ёндик сира қолмади тоқат,
Ўйлаганда элга бўлди қиёмат,
Бу сўзимга ишонмасанг, бегизот,
Катта-кичик қолмай **қўл бости қилган**
Ман, шоҳим, ўқиб кўринг арза хат.

Бу сўзни айтиб кампир кўзин ёшлади,
Подшонинг қошига хатни ташлади.
Кампирнинг арзасин олиб Султонхон,
Хатга қараб билди, жуда ҳам ёмон.
Сўз сўзлаб ҳеч кимга жорий қилмади,
Не хат эканини халойиқ билмади,
Ўзи ўқиб, ўзи билди подшонинг,
Оҳ уриб, танида тоқат қолмади,
Кўрди сабил бўпти Оқтошдай юрти,
Шундай бўпти бу кампирнинг меҳнати
Ўқиб подшо, ҳар тарафга қаради,

Кўзларидан ўти чиқиб боради,
«Жаллод!» деб шу замон довуш қилади.
Жаллод қулоқ солди бу нолишига,
Султонхоннинг довушини эшитиб,
Ўч юз олтмиш жаллод келди қошига:
«Қандайин одамнинг куни битди, - деб,
Қани хизмат, кимга ажал етди?» - деб.

Ишни маъкул қилдим дейди бу айёр,
Жаллодлар хизматга бўлганди тайёр,
Хоҳи Оқтош, хоҳи ўзга мамлакат,
Одам насли бундай гапдан беҳабар.
Жаллодларга сўз айтади подшоси:
- Отланинглар, бундан сафар қилинглар,
От-анжоминг билан Оқтош боринглар,

Гуноҳкорни мен айтаман сизларга,
Ҳаялламай тандан бошин юлинглар!

Бу сўзни Султонхондан эшитиб, жаллодлар «гуноҳкорни ўзи гапирар» деб тайёр бўлиб турди. Шунда Султонхон: - Биз Оқтошдан чиқиб кетганимизга неча замон ўтди, балки ўн тўрт йилга яқинлаб етди. Хуройимга мамлакатни топшириб Хуройим Оқтошни булғатди. Мен Оқтош шахрига бормай, кўзини кўзима туширмай, юзини юзима туширмай, сийнасини доғлаб, икки қўлини орқасига боғлаб, Оқтош шахридан ҳайдаб чиқаринглар! Чортутда қурилган Мансурнинг дори бор. Ҳайдаб

#366

бориб, Хуройимнинг бошини кесиб, Мансурнинг дорига тортинглар; подшонинг хотини деб андиша қилманглар! - деди.

Шунда подшонинг амри билан уч юз олтмиш жаллод жўнайберди. Неча йилдан бери элни соғиниб қолган бир нечалар: «Биз ҳам борамиз, бир четда турамиз, Хуройимнинг осилганини кўрамиз» - деб эргаша-эргаша беш юз киши бўлиб жўнади. Булар Оқтош қараб келаяпти.

Шў¹ кеча Хуройим бир туш кўриб, уёниб², тушидан кўркиб, - менинг сендан дўст одамим йўқ, - деб Химча канизига тушини айтиб туриб эди, дейди:

Ётиб эдим, намоз вақти туш кўрдим,
Бу тушимда бир ажойиб иш кўрдим.
Фалак титрар тушимдан нолишима,
Раҳм қилмас ҳеч ким кўзда ёшима,
Уч юз олтмиш жаллод келди қошима.

Қор-ёмғирдай қамчи урди бошима,
Арзи ҳол айтолмай тенги-тўшима,
Тушимнинг табири Химча не бўлди?
Ёмон дема, яхши жўра сабилди.

Оқ юзима қирмиз қонлар қуюлди,
Қора сочим ҳар тарафга ёйилди,
Жаллодлар ҳайдади мендай ойимни,
Бу тушнинг табири билмам не бўлди?

Тушни кўриб менинг кўнглим бузилди,
Оқтош ўлкасидан руҳим узилди,
Уларда кўрмадим Рустам кўзимди,
Билмайман не бўлди тушнинг табири?

---

¹ Цша.

² Уйцьониб.

Бераҳм жаллодлар қараб турмади,
Сўз сўзласам, сира қулоқ солмади,
Қурғур жаллод икки қўлим бойлади,
Гул баданга аччиқ камчи тайлади.

Бу сўзни эшитиб, Химчаойим кўнгли бузилиб, бағри эзилиб бир сўз айтиб турган экан:

Тушни айтдинг опа кўнглим бузилди,
Оқтошнинг шаҳридан ризқинг узилди,
Кўролмайсан, билдим, ёлғиз кўзингди,
Келгин **чопсон**, опа, билла йиғлайик.

Шундай гаплар кириб сенинг тушингга:
Кун ўтмайди жаллод келар қошингга.

#367

Бу тушинг хабари шундай бўлади:
Ҳаялламай, опа, жаллод келади,
Бу ишларни бир душманинг қилади,
Келиб сени бунда бойлаб олади,
Билмам қаерларга олиб боради,
Бошинг кесиб сени нобуд қилади.

«**Хазон бўлди тар очилган гулим, деб,**
Бемаҳал бошима етди ўлим», деб,
Жаллодлар қошида ойим йиғлайди,
Заминда¹ беҳабар қолди улим, деб,
Қани бўлса менинг жони-дилим, деб,

Умидим кўп эди ҳақдин шафоат
Бу бошима ёғди бир ( ) тўҳмат,
Ҳолимни томоша қилди жамоат,
Энди менга бўлди вақми қиёмат,
Ёқамни чок этиб, йиғладим фарёд,
Суянган боламни қилиб мен ҳам ёд.

Химча, хабар бергин ёлғиз улима,
Келиб ёрдам берсин қаттиқ кунима,
Энам деб қайишар менинг ҳолима,
Химча, хабар бергин Рустам улима!

Бу сўзларни айтиб, қўрғоннинг дарвозасидан чиқиб кетди. Дарвозагача кизлар эргашиб бориб, Химчаойимни бойловли кўриб, энди Ҳуройимдан

---

¹ Ер остидаги дархонада

умидини узиб, канизлар Химчаойимнинг кўлини ечди. Ҳуройимнинг айтиб ўтган сўзини (Химча) бойловли ётган ерида эшитган эди. Ўрнидан туриб, «Рустамга хабар берайин, энасининг аҳволини билдирайин», деб саройга қараб борди. Тағзаминга тушиб, муллани кўриб, бир сўз айтиб турган экан:

Сизга салом, бердим, болам устоди,
Химчаман, сўзладим, сўзларим ўсал,
Бугун уч кун бўлди Ҳуройим касал,

Рустамни кўрмоққа бўлди интизор.
Шу сабабдан келди мендай гажакдор,

Ҳуройимнинг дарди оша ёмондир,
Рустамни кўрмоғи унинг гумондир,
Озод қилинг Оқтош элнинг тўрасин,
Ўлмай, бориб кўрсин бу ҳам энасин,
У ҳам кўрсин, шўрли, ёлғиз боласин,
Бек Рустамга жавоб беринг, муллажон.

#368

Болам, деб энаси интиқ бўлмасин,
Жон берар вақтинда ҳалак бўлмасин.

Сабил дейди ўйнаб-ўсган Оқтоши,
Келиб қолди жаллод уч юз олтмиши,
Очгин дарвозани, бобо кўрбоши!

Подшонинг жаллоди маҳтал бўлмасин,
Ёмон бўлди қурғур, подшо келмасин,
Бизни ҳам гуноҳкор қилиб юрмасин,
Дарвозани очгин, бобо кўрбоши!

Бизлар жаллод, шоҳнинг амрин тутамиз,
Ҳуройимни бундан ҳайдаб кетамиз,
Ҳайдаб бориб бизлар Мансур дорига,
Бошин кесиб ани, дорга тортамиз.

Подшо буйруғини сенга айтамиз,
Дарвозани очгин, бобо кўрбоши!

Жаллодлар айтмайди сенга ёлғонди,
Бу Ҳуройим подшо бўлиб турганди,
Эри хукмикушга тайин қилганди,
Подшонинг измиман жаллод келганди,
Дарвозани очгин, бобо кўрбоши!

Бу сўзни жаллодлардан эшитиб, ичкаридан Химчаойим бир сўз айтиб турган экан:

Сирин айтмай, бир нечадан яширган
Улуғ деган, останага бош урган,
Дарвозани ирим билан **қувширган**,
Шоҳ келгунча очилмайди дарвоза!

Зулм қилсанг, мен жазойил отаман.
Дарвоза гирдини ғанимлар тутди,
Бурунги подшомиз оламдан ўтди,
Бу подшомиз набий раҳмат йигитди(р),
Дарвозани маҳкам қилиб беркитди,
Дарвоза калити ўрдага кетди.
Неча сўзни, билгин, қўрбоши айтди,
Шоҳ келгунча очилмайди дарвоза!
Подшо келар, ўн тўрт йили битади,
Қўрбошилар йўлга қараб ётади...
Зулм билан қилсанг бунда сиёсат,
Бу қўрбоши сени **туйраб** отади.

Ҳозир қарамайман сенинг шаънингга,
Ким бўлсанг кетабер келган йўлингга.

#369

Беҳуда сўз сўйлаб турмагин менга,
Подшодан беамр очмайман сенга!

Бу подшони бурунгидай кўрмагин,
Кўп айланиб баринг бунда ўлмагин,
Жаллод бўлсанг кетгин, йўлдан қолмагин,
Қўрбошини сен ҳам нодон билмагин.

Бу сўзни эшитиб жаллодлар айтди: - Энди подшонинг ўзи келиб дарвозани очиб бермаса, бу очмайди. Бу ўз кайфи билан. Қўрбоши-пўрбошиси барининг гапи бир, - деб қайтиб жўнай берди. Жаллодларнинг ичида Чўнтоқ жаллод деган бор эди. Бора туриб, Чўнтоқ жаллод айтди: - Келган кишимиз беш юз одам бир аёлнинг ҳисобини қилолмай, подшонинг қошига қандай борамиз!

Шунда ўзга жаллодлар айтди: - Бу қўрғонни очмаса, учиб ўтадиган қанотинг бўлмаса, кетмай нима қиласан?

Чўнтоқ жаллод айтди: - Бунга бир ҳийла қилайик.

- Бунга нима ҳийла қиласан? - деди ўзга жаллодлар.

Чўнтоқ жаллод айтди: [Ҳозир Оқтошда] аёл подшодир. Нима бўлса,

ўзи ўзига бурилади; қурбошини ҳам хотиндан қўйган. Шу хотинни алдамай бир гап бўптимми?!

Тўрт отнинг устини оғир ёптирди, тонг отгунча кенг **ҳаятда тўбалаб** чоптирди, оппоқ кўпикка ботирди, тонг шамолига қотирди, иккита-иккитадан миндириб дарвозага чоптирди. Буюқда кейинида жаллодлар сарбоз нағмаси қилиб, сибизик, сурнай тортиб бораяпти. Илгариги чопгани дарвозага етди:

- Оч, кўрбоши, подшо келиб қолди! - деяпти.

«Подшо келди» дегандан кейин Химча дарвозанининг ёриғидан қаради. Кўрса отлар жуда узоқдан чопиб келаётган от. Ичини уриб, тер қотиб турибди. Сибизик - сурнайларнинг қулоғига келяпти. Шу вақтда [кейинги] иккови ҳам чопиб кела берди.

- Ҳали ҳам очган йўқми? Подшо келиб қолди, тайин ўлди! - деб келаётир. Бу отлар ҳам жуда олисдан чопиб келаётган от. Шунда Химчаойимнинг кўнглига келди: «Мен унча англамайман. Подшонинг олдида бўлса тўртта чопарчи маҳрами бордир-да; тагин подшо келиб, маҳтал бўлиб, менинг хонумонимга ўт қўйиб юбормасин», деб дарвозани очиб юборди.

Жаллодлар аччиғи келиб, Химчаойимни ушлаб олиб, бизни шунча маҳтал қилдинг, деб кулабанд қилиб, дарвозага бошлаб ташлади.

Жаллодлар пойтахт қараб ўтиб кетди. Тахт устига чиқиб борди. Подшо Ҳуройимнинг сийнасини доғлаб икки кўлини боғлаб, уриб пастга ҳайдаб туша берди. Кўрган халойиқ ҳайрон қолиб, Ҳуройим нимага гуноҳкор бўлганини билмай қолди.

Шунда Ҳуройим жалаллодларга қараб бир сўз айтиб бораётир:

#370

- Не сабабдан бўлдим энди гуноҳкор,
Гуноҳимни айтиб ургин, жаллодлар!

Зулм билан келиб қўлин бойладинг,
Гул баданга аччиқ **қамчи тайладинг**,
Пойтахтдан мени бойлаб ҳайдадинг,
Нима гуноҳ қилди мендай муштипар?
Гуноҳимни айтиб ургин, қонхўрлар!

Ёшга тўлиб анинг жодугар кўзи,
Бунда забун йиғлар Ҳуройим ўзи,
«Опа!» дейди, чапак чалиб ияриб,
Кейнида йиғлашиб қирқин канизи.

Оқ юзига қирмиз қонлар қуюлди,
Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.
Жаллодлар ҳайдади шундай ойимди.

Тоғларда маърашар қўй билан кўзи,

Доди-бедод қилар Ҳуройим ўзи,
Болам, деб термулиб наргислар - кўзи.
Ҳуройимнинг холин кўриб йиғлайди,
Хизмат қилган бунинг қанча канизини.

Шу зулмда дарвозага боради,
У боғловли Химча ойимни кўради,
Неча сўзни айтиб, ўтиб боради:

- Химча, кулоқ солгин айтган нолама,
Жала тушди менинг кулба хонама,
Ўт туташиб бунда гулдай танама,
Химча хабар бергин ёлғиз болама.
Энди умринг охир бўлган ўхшайди,
Келгин, опа, энди бирга йиғлайик.

Бу сўзни Химчадан эшитиб: - Э Химчаойим, мен сени дўст деб, тушимни айтиб эдим. Сен ҳам душманлик қилдинг, тушимни ёмон йўлга бошқариб гапирдинг.

Химчаойим туриб айтди: - Опа, билдим, кўнглингга оғир олдинг. Айтувингга қараганда, тушинг шу гапга тўғри келади. Хоҳ оғир ол, хоҳ оғир олма. Ўзинг биласан-да.

Ҳуройим айтди: - Тушнинг табири шундай бўлса, кун айналмай жоллод келса, бизнинг устимиздан подшога бир **жонсиз**¹ борибди-да, бўлмаса тушнинг табири бундай бўлмаса керак эди, сен кўрғоннинг тўрт тарафдаги дарвозаларни қир тўкдириб кўмдиргин. Султонхон келадиган кўчадаги дарвозани кулф-маҳкам қилиб, ўзинг эркак либосини кийиб, ичкарида жазойил

#371

милтиқни кўлингга олиб тургин. Султонхон келиб, кўзи-кўзима, юзи юзима тушмагунча ҳеч бир кишига дарвозани очиб бермагин, - деб тайин қилди. Химчаойим: - Хайр, - деб одам йиғиб кўрғоннинг ҳар тарафдаги дарвозаларини очолмайдиган қилиб кўмдириб, Султонхон келадиган кўчадаги дарвозани кулфлаб, маҳкам қилиб калитини ёнига солиб, эркак либосини кийиб, белини буғиб, кундуз суяган телпакларни кийди. Милтиқни кўлга олиб, дарвозабон бўлиб туриб эди, жаллодлар ҳам келиб қолди.

Жаллодлар кўрди, кўрғон дарвозаларининг ҳаммаси берк. Жаллодлар айтди: - Баракалла Ҳуройимнинг ишига, кундуз куни кўрғоннинг дарвозасини маҳкам қилиб, йигитларнинг барини йиғиб олиб, хўп кайф-сафо қилиб ётган экан-да!

Жаллодлар дарвозага қараб, кўрбошини сўраб, айтиб турган экан, дейди:

---

¹ Жосус

Оҳ тортсам тўкилар кўзимнинг ёши,
Ҳақ деб чиқар ғамли қулнинг довуши;

Отимни ҳоритди тоғларнинг тоши,
Дарвозани очгин, бобо қўрбоши!

Кажга айналган шум фалакнинг гардиши,
Илоҳим кўрисин Ҳуройим иши,
Касалини кўрдим бағримни доғлаб,

Дарди ёмон, ҳайрон бўлдим қон йиғлаб,
Шўйтиб келдим бек Рустамни сўроғлаб.

Жўнатынг турғизмай Оқтош хонини,
Кўриб қолсин шундай меҳрибонини.
«Ўз жонимга ўзим қилдим зулм, деб,
Кимга айтай энди улар ҳолим» деб,
Улар вақтда афсус тортиб йиғлайди:
«Бошимда бўлмади Рустам улим» деб.

Бу сўзни Химчойимдан эшитиб, Рустамни ўқитиб ётган мулла Химчага қараб бир-ккки оғиз сўз айтиб турган экан:

Химчойим, қулоқ сол менинг тилима,
Ҳали жавоб йўқдир Рустам улинга;
Кетабер, канизак, келган йўлинга.
Қарамайман касалингнинг ҳолига,
Қанча илм ўргатганман улига,
Ҳеч инъом тегмади мулла қўлига.

Неча кун бу ерда қараб тураман,
Ҳуройимнинг инъомини кўраман,

#372

Олтойдан¹ сўнг хонга² жавоб бераман,
Олтойгача жавоб йўқдир улинга.
Мулладан эшитгин сўйлаган тилди,
Ҳуройим берган йўқ сарпоман пулди,
Мен билмадим, феъли кетиб, не бўлди?
Борабер, канизак, келган йўлинга.

Мулла сўйлаб, қовоғини уяди,
- Қачон сарпосини берса кияди,

---

¹ Олти ойдан

² Рустамхонга

Олтойдан сўнг бунга жавоб тияди,¹
Олтойгача жавоб йўқдир улинга,
Кўп сўйлама, кетгин тўғри йўлинга.

Мулладан бу сўзни эшитиб Химчаойим қайтиб кетди, ғазнахонага етди; ғазнахонадан бир лаъли тиллани олиб кўтариб, тағи мулланинг қошига етди. Лаълидаги дунёни кўриб, мулла айтди: - Рустамхон бугун борсин, энасини кўрсин, эртага ҳам олдида турсин, хўп меҳрига қонсин. Хуройимнинг дарди ёмон бўлса, кўрмоғи гумон бўлса, энаси тузук бўлгунча айланиб юрсин, «Мулла қойийди» деб менинг қошима ошиқиб [юрмасин], шошмай келсин.

Мулла вақти хуш бўлиб, Рустамни жўнатди. Химчаойим билан Рустамхон иккови бирга-бирга тағизаминдан чиқаберди. Рустамхон айтди: - Мен энадан бино бўлгандан бери умрим тағизаминда [ўқишда] ўтди. Мен сизнинг олдингизга тушиб юриб, сиз каттасиз, тағи гуноҳкор бўлиб юрмайин.

Химчаойим айтди: - Ҳа, у тўғрида гуноҳкор бўлсанг, гуноҳингни кўраман; менинг олдимга тушиб юргин.

Рустам айтди: - Нимага кўзингизга ёш оласиз? Энамнинг дарди жуда ёмонми?

Шунда Рустамга энасининг дардидан Химчаойим хабар бериб турган экан:

Бир нечани шод-шодмон айлади;
Уч юз олтмиш жаллод қўлин бойлади,
Мансурга шу энангни ҳайдади,
Мен йиғламай ким йиғласин, Рустамжон!

Сени кўриб менинг бағрим эзилди.
Сел бўлгудай кўзда ёшим тизилди,

Қайтай, хафа қилдим сендай кўзимди,
Сени кўриб менинг кўнглим бузилди.

Энанг кетди жаллодларнинг зулмида,
«Заминда беҳабар қолди болам, - деб,

#373

Ноҳақ қамчиларни еди танам, деб,
Ўт туташди менинг гулдай танам, деб
Ўларда кўрмадим ёлғиз болам» деб.
Ҳайрон қолдик жаллодларнинг ишига
Қор-ёмғирдай қамчи ёғиб бошига.
Боролмади ҳеч бир одам қошига.

---

¹ Тегади

Фалак титраб энажонинг зорига.
Энангни ҳайдаб кетди Мансур дорига.
Тан берганмиз манглайдаги шўрига,
Энанг тушди қонхўр жаллод қўлига.
Бераҳмлар сира раҳм қилмади.

Дод деган сўзига қулоқ солмади,
Нима гуноҳ қилди ойим муштипар,
Гуноҳини ҳеч бир киши билмади.
Чидаб бўлмас жаллод сиёсатига
Кўп аломат бўлди Оқтош юртига,
Зулмда ёд олиб энанг йиғлади -
Кўзи тўрт бўп сендайин фарзандига.

Бу шаҳардан чиқиб кетди далага,
Жасадингдан мендай опанг садаға,
Сўз айтарман сендай ёлғиз болага.
Гулғула бўлгандир бундай шаҳарда,
Энангни осдими у Мансур дорда,

Кетди ёлғиз золим жаллод қўлида,
Энанг қандай бўлди ёмон кунларда?!

Кетганча шундайин азоб бердим,
Мен билмадим Мансур дорга бордим
Мен билмадим бу азобда ўлдими,
Ё жаллоднинг сўнгра раҳми келдим?!

Бу сўзни Химчаойимдан эшитиб, Химчага қараб бир сўз айтиб турган
экан:

Бежо қилдинг, опа, ҳолим билмадинг;
Илгаридан нега хабар бермадинг!

Энамни ҳайдаб кетди қайси йўл билан?
Кетган тарафини кўрсат қўл билан.

Қийғир деган куш ўлтирар қияда.
Бу сўзни эшитиб¹ дардим бўлди зиёда!
Кетган тарафини кўрсат энамнинг,
Югурай кетидан пойи пиёда.

#374

Энам, деб тўкайин кўздан ёшимни,

---

¹ Талаффузда бу сўздешитиб

Йўлида сарф урай азиз бошимни.
Жоним опа, меҳрибонлик қил энди,
Энам кетган ёққа йўлга сол энди.

Югурсам кейинидан етиб борайин,
Энам тирик бўлса, ҳолин сўрайин.

Ўлган бўлса энам ўчин олайин,
Жаллодларман¹ қон тўкишиб кўрайин.
Жоним опа, менга раҳбар бўл энди,
Ҳаяллатмай мени йўлга сол энди.

Бу сўзни эшитиб менда қуриди дармон,
Энамни кўрмасам қолади армон,
Насиб этса жаллодларга борарман,
Уларнинг бошини боғдай чоларман...
Жаллодларни шундай қилиб сулатиб,
Энамнинг қасосин ундан оларман.

Сўзима кулоқ сол, опа Химчажон,
Тушибди бошима қоронғи туман,
Ҳаяллатмай йўл бошқаргин шу замон,
Жўнаб кетсин бундан боланг Рустамхон.

Бу сўзни эшитиб, Химчаойим Рустамнинг тарзига қараб бир сўз айтиб турган экан:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмайди,
Сўлган гулга булбул келиб қўнмайди.
Аввал ғайратингни айтгин, Рустамжон,
Пиёдадан мурод ҳосил бўлмайди,

Остингга миндирай араби отди,
Энам десанг, сўнгра қилгин ғазотди,
Энам, деб югуриб юрмоқ уятди(р).

Бедов мингин сағрисини тошириб,
Мазгилга² еткизар қирдан ошириб.
Бедов минсанг сағрисини силатиб,
Арпа бериб олтой боқсанг туллатиб,
Душмандан ўчингни олсанг йиғлатиб.
Аввал ғайратингни айтгин, Рустамжон,

Болам, ёшсан - ўн тўрт ёшга борасан,

---

¹ Жаллодлар билан

² Манзил

Йўлга сол, деб мени замлаб кўрасан,

#375

Мана шу йўл деб сенга кўрсатсам,
Яёв юриб, болам, қайга борасан?

Кўлингда бўлмаса **кескир пўлатинг**,
Минганда бўлмаса бир бедов отинг.
Пиёдадан мурод ҳосил бўларми?!
Ўйла, болам, кимга келар қувватинг!

Эр йигитни шердил қилади **пўлат** -
Яроғи ярқиллаб қўлида турса,
Остида мингани бўлса бедов от,
Ундай вақтда келар йигитга ғайрат.

Яёв-ялпи йўл кўрсат, деб сўрайсан,
Кўрсатсам бўлмасми шанингга уят.
Ўн тўрт ёшга кирдинг, бўлдинг азамат,
Рустам деган отинг қўйгану энанг,
Рустамнинг номига сенда кўп қувват.

Бу сўзни Химчаойимдан эшитиб, Рустамхон: - Эй опа, беҳуда кўп сўзлаб, мени қийнаб, гапга айлантириб тургунча, агар ундай минадиган отим бўлса, эгарлаб, чоқлаб, мени энамнинг кетган тарафига йўлга солиб юборгин, - деди. Шунда Химчаойим эргаштириб, ўзи билан бир кунда пайдо бўлган. Рустам қанчага кирган бўлса, у ҳам шунчага кирган отнинг қошига борди. Борса, **от сағриси тошиб, ёли қулоғидан ошиб, учадиган қушдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб паракқос бойлаб, ўйнаб** турибди. Яланғочлаб, қашлаб, Химчаойим бир икки оғиз сўз айтиб турибди, дейди:

Тос теппага битган икки қулоғи
Назаркарда ҳайвон бу тўбичоғи;
Бугун сафар қилар Оқтош ғўччоғи,
Сени минса қолмас юракда доғи.

Сени минар бугун Оқтошнинг марди,
Мансурнинг дорига болам ғазоти,
Тошиб кетсин Рустамжоннинг ғайрати,
Назаркарда сенсан, боламнинг оти.

Йўлиқса душманнинг бағрини эзгин,
Тўғри келса оғир сафларни бузгин.
Йўлликқанда душман қалъасин бузгин,
Асл тулпор бўлган боламнинг оти!

Энам, деб хафа бўб Рустамдай қўчқор,
Йўлда бўшаб юрма назари тулпор;
Шудир насиҳатим: кечикмай еткар,
Рустамдай қўзимнинг ҳожатин биткар,
Таблада тарбия кўрган жонивор!

#376

Бу сўзни отнинг шаънига айтиб, Рустам «жўнайқолсам» деб ошиқиб, ошиққанини Химчаойим билиб (гапни) кўп чўзиб юрмай, ишни осон қилиб, отни эгарлаб, чоғлаб, Рустамга керакли кийим-кечак кийгизиб, **кескир яроқ**ларни белига бойлаб, хўшлашиб Рустамни йўлга солди.

Рустам жўнагандан кейин, **тепкида** турган тозилар кўриб уринаберди. Химчаойим айтди: - Бу тозилар Рустамни кўриб талпина берди. Рустамдан олиб қолиб бу тозиларни нима қилайин, - деб тозиларни тепкидан бўшатди.

Рустам энасининг кетиб бораётганини кўрмаган, тозилар кўрган, Тозилар Рустамдан илгари тушиб, йўлбарсдай йўл тортиб жўнайберди. Оқтошдан чиқиб, този олдин, Рустам кейин кетиб бораётир.

«Энам, - дейди бек Рустам, -
Менга бўлди кўп ситам»,
Ўтиб кетди дарду ғам,
Ғайрат қилиб бек Рустам,
Бедовга **қамчи чотди**,
Қамчиси симдай ботди,
Остидаги жийрон от,
Кам-камдан ичин тортди.

Йўлда бўйнин узатди.
Юришини тузатди.
Ғайрат қилиб бек Рустам,
Отга қилди шиддатди.
Қияда **қилпиллатди**,
Ўр келса **ўмганлатди**,
Арна келса ирғитди,
Шуйтиб Рустам йўл тортди,
Чўлларни тўзон тутди.
Остида жийрон оти,
Кўпдир Рустам ғайрати.
Юракда ғусса-дарди
Қистайди тўбичокди,
Яқин қирлар йироқди.
Остида минган оти,
Қушдай учар - **пироқди**(р)
Шуйтиб Рустам йўл тортди.

Қуёш ботиб, кеч бўлиб,
Оқшом тушмай йўл тортди,
Тонг ҳам отиб, шу замон
Энди чошкага етди.
Рустам ёлғиз қаради,
Тозилар кетиб боради.
Рустам қувиб йўл тортар,
Минган оти саради,

#377

Юрар йўлдан қолмади,
Йўл қувса ҳам толмади,
Рустам йигит шағалмас,
Йўлни кўзга илмади.
Сира парво қилмади.
Қарамас ўнгу сўлга,
Энасида ҳеч ўзга
Сира келмас кўнглига.
Энам деб, қистаб отни,
Қилар отга шиддатни,
Душман билан йўлиқса,
Тоша келар ғайрати,
Қичаб, кетиб боради,
Сира қолмай тоқати,
Энам дейди оҳ уриб,
Кўпдир Рустам меҳнати.
Бораётир бек Рустам -
Ёниб, ўтдай туташиб,
Неча беллардан ошиб;
Сўрагани одам йўқ,
Мансур дор деб қарашиб.

Рустам кетиб бораётир эди, кўп қўшин кўзига кўринди. Бу қўшин Султонхоннинг қўшини эди. Оқтош мамлакатига Қурудимдан, Хоразмдан қайтиб келаётиб эди. Шунда Султонхон қаради: Қараса, бир йигит: араби отли, адрас тўнли, ажаб сиёсатли; олдида иккита този, йўлбарсдай йўл тортиб келаётган Султонхон айтди: «Кетганимизга кўп вақт бўлибди-да, бу жасадли йигит Оқтош мамлакатада йўқ эди, ё бўлак мамлакатдан келиб юрганмикан? Қандай шоҳнинг, қандай бекнинг ўғли экан? Одамга қарамайди, ҳеч кимни писанд қилмайди, юрар йўлидан **иркиллаб** чиқиб турмайди. Индамасам, бу ўтиб кетаберар, балки салом ҳам бермайди. Ёнбошимга яқин келган, отининг жиловидан ушлаб, ўсган мамлакатини сўраб қолайин, турган бекнинг ўғли бўлса ҳам билайин».

Бу гапни Султонхон ўзига маъқул билиб, кўнглини хушлаб Рустам яқин **келган сўнг** отининг жиловидан ушлаб, Рустамга қараб:- Болам, сен

қайси мамлакатдан бўласан? - деб турган экан:

Тар очилган тоза боғнинг гулисан,
Энанг ҳам отангнинг жони дилисан.
Тарзинг кўриб мамлакатинг сўрайман,
Қай шаҳарда, қайси шоҳнинг улисан?

Менга баён айла мамлакатингни,
Нима дейди ўйнаб ўсган юртингни?

#378

Нима дейди ўрчиган авлодингни,
Мен сўрайман, болам, сенинг отингни?

Жамолинг менгадим осмонда ойга,
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга.
Жасадинг ўхшайди бўз қарчиғайга.
Қарчиғай чангаллим, кимнинг улисан?

Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан?
Сендай йигит бино бўлган энадан,
Парвоз қилдинг қайси манзил хонадан,
Баланд парвоз, болам, қайдан бўласан?

Сени кўриб эзилади юрагим.
Қарчиғай чангаллик, йўлбарс билагинг,
Урушга кирганда қоплон юрагинг,
Қайсар сифат болам, қайдан бўласан?
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Сени тукқанларнинг борми армони,
Душман кўрса сира қолмас дармони,
Рустам сифат болам, қайдин бўласан?

Гашт айлаб келибсан неча чўллардан,
От терлатиб чиқиб узоқ йўллардан,
Ғайратман жўнадинг қайси эллардан,
Йигитнинг меърожи, қайдан бўласан?

Сен борасан йўлда кўнглингни хушлаб,
Бу йўлларда ўзинг дарёдай тошиб.
Қарамайсан жуда ақлинг шошиб,
Ўтабердинг шунча одамни босиб,
Сўз сўрадим, болам, сенга ёнашиб,
Йўл бўлсин, жон болам, қайга борасан?

Остингда ҳориган бу минган отинг,
Қарасам, белинга **кескир пўлатинг**,
Ҳар кимни шоштирар бу сиёсатинг,
Рустами Дастонча бордир қувватинг.
Қайда бўлар сенинг у мамлакатинг,
Ўйнаб-ўсиб катта бўлган элатинг?
Йўл бўлсин, мард йигит, қайдин бўласан?

Қарамайсаи сира ўнгу сўлингга,
Қистаб етасанми манзил - элингга?
Отингнинг жиловни менинг қўлимда,
Йўл бўлсин, беквачча, қайга борасан?

#379

Рустам бу сўзни эшитиб, ўзини ростлаб, бошини кўтариб, тиклаб
[Султонхоннинг] бетига қаради. «Ке, қари киши экан, беадаблик қилмайин»,
деб хаёлига келди. Отининг жиловидан ушлаб тўхтатганига жуда ғайрати
тошиб, аччиғи келган эди, мўйсафидлигини ҳурмат қилиб, шахтидан тушиб,
бир сўз айтди, дейди!

Йиғласам, йўл бўлди дардимга даво,
Бошимга тушибди бир турли савдо,
Макон-манзил менда нима қилади?!
Макони йўқ асли ўзим бенаво.

Ҳаяллатиб мени йўлдан қолдирма,
Жиловимни қўйиб юбор, жон бобо.
Сўрасанг отамни, асли бепадар -
Бепадар ўғилман, ўзим дарбадар.

Сенга айтай десам элим бўлмаса,
Юрт устида юрган мен ҳам қаландар;
Мендай ғариб қаландарда нима бор?
Жиловимни қўябермоғинг даркор.

Қизил гулман, мени мунча сўлдирма,
Кўп тўхтатиб, йўлдан уриб ўлтирма,
Мен сўрайман ёки бир ишинг борми?
Жоним бобо, қарилигинг ҳурмати,
Қўябергин¹ энди отнинг жиловин,

Ўз ҳолига тўғри йўлга юради,
Кўп сўзласам, сенинг кўнглинг қолади,
Тўхтатганинг менга ботиб боради,

---

¹ Қўйиб юборгин.

Мендай гадо, бобо, йўлдан қолади.

Яхши сўйлаб, бобо, бўлдим миннатдор,
Қўберсанг сендан кўнглим тўлади.

Бу сўзни Рустамдан эшитиб, Рустамга қараб отаси яна бир сўз айтиб турган экан:

Шоҳларнинг бошинда тилладан тожи,
Неча шаҳарлардин олади божи,
Тарзингга қарайман йигит меърожи,
Бир лочин боқишим, қайдин бўласан?

Остингга минибсан араби отинг,
Ўзингга ярашган ханжар пўлатинг,
Балки сенинг бордир тожу давлатинг,
Бепадар, дарбадар сендай бўлмайди,

#380

Бенавога келмас сенинг келбатинг.
Сўз сўзласанг келар, болам ғайратинг,
Нима бўлар¹ ўйнаб-ўсган элатинг?

Рост айтмасанг сенга жавоб бермайман,
Қаландарлигингни қабул қилмайман,
Сен айтмасанг жilовингни қўймайман,
Ростин дегин, болам қайдин бўласан?

Рустам отасига қараб бир сўз айтиб турган экан:

Давлатли кул гулни гулга эшади,
Яшин тушса ҳадди тоғни тешади.
Кўп сўрадинг, бобо, бўғним бўшади,
Бизнинг элимизни Оқтош дейишади.
Отам Султонхондир, энам Ҳуройим,
Жиловимни кўябергин, бобожон,
Ҳаялламай Мансур дорга борайин.

Энамни ҳайдаб кетган эмиш жаллодлар,
Мен қолибман мамлакатда беҳабар,
Албатта, ўлмайин етмоғим даркор.
Ҳуройимнинг фарзандиман, бобожон,
Энам дедим, бўлиб чиқди хизматкор.

---

¹ Нима деб айтдилар

Энамнинг дардидан бу ғамга тўлиб,
Ҳаялладим, мен турибман чирпиниб;
Қўя бергин, бобо, отнинг жilовин,
Мен кетайин энди бунда йўл юриб.

Энамни излаб Мансур дорга бораман,
Етишсам жаллоднинг бошин оламан,
Қонхўрларга қора кунни соламан!

Менинг энам ҳеч гуноҳсиз муштипар,
Беғуноҳни опкетипти жаллодлар,
Қандай нодон ҳукмикушга тайин қип¹,
Қўп ишларни менга солди душманлар,
Буюрганни топсам, ўлар муқаррар!

Бу сўзни Султонхон эшитиб, бўғини бўшаб, отнинг тизгини қўлидан қандай чиқиб кетганини билмади. Рустам қичаб ўтаберди. «Ундай бўлса, ўзимнинг ўғлим экансан», деб айтмоққа ҳам қуввати қолмади. Султонхон отнинг бошини буриб, оғзи анграйиб, бурни танграйиб, Рустамнинг кейинидан қараб турди. Бир доно вазири бор эди. Вазир Султонхонга қараб, бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

#381

Ўз болангга бундай жавоб берасан,
Сен ўғлингни энди қачон кўрасан?!
Бундай жавоб берма ёлғиз улингга,
Рустам қайтиб келмас сенинг элингга.

Сен ҳам бундан Оқтош элга борасан,
Ким яхши, ким ёмон сўраб биласан.
Бу ишларнинг ҳақиқатига қонасан,
Сўнгра, шоҳим, кўп пушаймон қиласан.

Болам, дейсан сўнгра кўзингни ёшлаб,
Тоғу давлат унда тахтингни ташлаб,
Қаландар бўп сен кетарсан Оқтошдан,
Фарзанд учун унда кўнглингни ғашлаб.

Юрасан **тай уриб** дунёни кезиб,
Сўроғин топмайин кўнглингни бузиб;
Ҳали ҳам қайтаргин ёлғиз ўғлингни,
Бундай сабил қилма Оқтош элингни.

Ўз қўлингдан сен жўнатиб турасан,

---

¹ Қилибди

Қай бетингман бек Рустамни кўрасан?
Ҳали ҳам қайтаргин Рустам болангни,
Жўнатма, Оқтошга қайтар тўрангни!

Бу сўзни эшитиб, Султонхон: «Ўзимнинг ўғлим экан, қайтарсаммикин», деди. Қошидаги бир неча амалдорлар, бир неча инок кишилар: - Эй подшоҳи олам, йўлингиздан қолманг, вазир айтса айтди-да, бундай аҳмоқ гапга қулоқ солманг. Вазирнинг гапираётгани бир кўрмаган гап, аввали бу гап бўлмаган гап; бўлган вақтда сизнинг ўғлингиз энди ўн тўртга кирар эди. Ўн тўрт яшар йигит шундай бўларми? Ҳали ҳам сизнинг юрагингиз бор экан, шунча гапиришиб турдингиз; сўз қотмоқ тугул¹, ғайрати, сиёсатига, бетига одам қараб бўлмайди. Энди «Бетга айтган гапнинг захри йўк» деган гап бор. Қаранг, тўлғаб отгудай қуввати бор. Сизнинг ўн тўрт яшар болангиз шундай бўларми? Сизнинг шу аёлингиз ёмон бўлган экан; биз шундай чўтлаб турибмиз: бир ғайри элдан оғишиб келган баҳодир экан-да, сизнинг аёлингизга айланиб қолган экан-да, жаллод борган вақтинда бу бўлак ёқларда юрган экан-да. Агар шу ерда бўлса, бу жасадига уни жўнатмас эди, жаллоддан (ҳеч бири) омон қолмас эди, қанча душман бўлса, қон қуйиб тиғи дамдан ўтказиб юборар эди. Бу беҳабар қолган; сўнгра келиб эшитса, бу ҳодиса бўлган. Ишқибозлик қийин нарсаси, шундай қилиб, қичаб йўлга кирган. То доргача борайин, ўлмай етсам жаллоддан ажратиб олайин деб кетаётган. Ҳали эшитиб қоларсиз, агар ўлмай етса жаллоддан [ҳеч бири] Оқтошга омон келмайди. Нима қилса қилади, кетган жаллодингизнинг бари ўлади,

#382

Бу сўзни эшитиб Султонхон, нима дерини билмай ҳайрон бўлиб, Оқтош тарафига қараб қўшинини ияртиб кетди.

Рустам бораяпти. Бориб-бориб йўл уч айрилиб кетди, қайси йўлга юрарини билмай, отнинг жоловини тортди. Шунда Рустам бу сўзни айтди:

Тоғлар азиз бўлар туман бўлмаса,
Боғлар азиз бўлар боғбон бўлмаса.
Дарёларда обиравон бўлмаса,
Йўллар азиз бўлар қарвон юрмаса,
Йўли кетди уч тарафга айрилиб,
Йўл бошқарар, сўрар киши бўлмаса.
Бўлиб қолмайинда йўлда мен сарсон.
Йўл адашиб, бунда бошим гангиган
Сўрамоққа йўқдир одам наслидан.

Рустам бу сўзни айтиб туриб эди, тозилар йўл тортиб, чап қўлдаги йўлга тушиб жўнай берди. Тозининг кейинидан бу ҳам йўлга тушиб кетди.

Шу вақтда жаллодлар Ҳуройимни ҳайдаб, энди дорга етди. Бу ер ҳам илгари бир катта шаҳар эди. Минора, пештоқлар бор эди. У вақтинда араб

---

¹ Шевада тува

мамлакатидан келганлар бу шаҳарнинг устида кўп уруш қилган, қонлар ариқдаги сувдай оқиб қолган... Мансур осилган дор турган. Неча кундан бери йўл тортиб Ҳуройим бечора абгор, абгашта бўлиб келган. Бу ерларни Ҳуройим кўрди, **чалдивор**, **чўлистон** бўлиб қолган, Арабнинг¹ қилган иши шу бўлган.

Шунда Ҳуройим жаллодларга қараб бир сўз сўзлаб турган экан:

Ажаб ишлар кўрдим фони дунёда,
Уч кун яёв юрдим пойи пиёда.
Бир соатга сабр қилгин, жаллодлар,
Илойим, давлатинг бўлсин зиёда.
Куним битса юз қайтармай ўлимдан,
Мен муштипар, на иш келсин қўлимдан?
Куним битса юз қайтармай ўлимдан.
Бир соатга хабар олгин ҳолимдан.

Чашмада ювиниб тоза бўлайин,
Қўл очиб ҳақингга дуо қилайин.
Бўйнимда бор эди тангрининг қарзи,
Тангрининг қарзидан озод бўлайин...
Бир соатга сабр сақла, жаллодлар.

Султонхон топширди Оқтош элини,
Молу мулку барча ихтиёрини.
Подшолик қип мен Оқтошда турдим.

#383

Ўзимдан пастларни кўп манзур қилдим,
Камбағал, қашшоқнинг ҳолини сўрдим,
Бой-бадкорлар билан ишим бўлмайин.
Охири шундайин тухматни кўрдим,
Тухмат билан икки қўлим бойланиб,
Ҳайдалиб Мансурнинг дорига келдим.

Бу сўзни эшитиб, Чунтоқ жаллод бунинг гапига кулоқ солмай, ўз билганидан қолмай, бир сўз айтиб турибди:

Яхши киши сира сендай бўлмайди,
Кўчаларда кулоқ уриб юрмайди.
Сўз сўзлама, харидоринг келмайди,
Гапингга жаллодлар кулоқ солмайди,
Кел, шаллақи, чолиб дорга тортайин!

Харидоринг қолди Оқтош элида.

---

¹ Босқинчи араб қўшини назарда тутилаяпти

Ўлигинг қолади Мансур дорида.
Сен ўларсан одамхўрнинг қўлида!

Неча шумлик, бунда қувлик айлайсан,
Жилва қилиб жаллодларга сўйлайсан.
Бу сўз билаи сенинг жонинг қолмайди.
Бошинг кесиб, энди дорга тортайин!
Тортиласан бугун Мансур дорига,
Йўлиқдинг подшонинг ғазабларига,
Тан берабер манглайингнинг шўрига!

Подшонинг амрини бизлар тутамиз,
Неча кундан бери ҳайдаб келамиз.

Султонхоннинг сўзи шундай бизларга,
Ханжар уриб сени дорга тортамиз.

Ўлигинг қолади Мансур дорида,
Гапирамиз борсак Оқтош шаҳрида.
Бу ўтирган жаллод ёшу қарига,
Маъқул бўлар жаллодларнинг барига,

Сўйлаганман¹ бизни йўлдан урмайсан,
Жаллодлардан, билгин, омон қолмайсан.

Бу сўзни Чўнтоқ жаллоддан эшитиб, жаллодлар ичида Мирзабоши деган бир жаллод бор эди. Мирзабоши оббо, баччағар Чўнтоқ, сўзлаган сўзининг бари аҳмоқ, шу гапнинг бошидан оёғинг чўмманглаб сен бузиб келаяпсан: подшоҳ ҳукмикушга буюрса-буюрди-да, аҳмоқ бўлиб. Бир тухматминан бегуноҳ қилиб борапти. Подшонинг олдига арза хат кўтариб

#384

борган кампир қандай одам, биласанми? Подшо бўлса бўпти-да. У Султонхонда эс нима қилади?! Эси бор киши шу кампирнинг кўтариб борган хатига ишонармиди? У хатга Оқтош мамлакатининг ёшу қари қанча одами қўл қўйган экан? Шунча амалдорнинг ҳеч қайсисининг ёнида муҳри йўқмикан, биттаси шу рост, деб муҳрини босмабди. Бемуҳр хатга ишониб, Султонхон аҳмоқ бўлиб, бу мунглиғ бечорани ҳукмикушга тайин қилди. У эси йўқ баччағарнинг гапини қайтариб бўлмайди. Бу гапнинг ёлғон, десанг, сени ҳам ўлдиради. Оқтошда ҳам қайси гўрдан шумликни сен топдинг, бу ерда ҳам шумликдан чиқмай ётдинг. Энди қўй, нима ишинг бор, шу кўпнинг бири бўлиб ўлтир сен ҳам, - деди. Мирзабошидан бу сўз чиққандан кейин жаллодларнинг ҳаммаси ҳам Мирзабошининг сўзини маъқул деди. «Таҳорат

---

¹Сўзлаган, яъни ёлворган билан

киладими, намоз ўқийдими, нима ишинг бор!» деб ҳар қайсиси ҳам гапирди.

Ҳуройим кўнглида «Шундай баҳона қилиб қилиб турсам, Химчаойим Рустамга хабар берса, келиб қолар» деган умид дунёсида. Жаллодларнинг барида жавоб бўлгандан кейин, Чўнтоқнинг гапи қор топмай қолди. Ҳуройим чашманинг бўйига бориб, қўл-бетларини, оёқ-бошларини ювиб, тоза бўлиб Рустамнинг йўлига кўз тутиб, бу сўзларни айтиб турган экан:

Ишқ ўтига ёна-ёна,
Хоҳи ошна, хоқ бегона,
Бунда келдим ўтдай ёна,
Тўлган ўхшайди паймона;
Ширин тандан узилади -
Бирга юрган ширин жон-а,
Гул юзим сўлди найлайин.
Булбулли, масканли боғлар,
Бу мени ўлимга чоғлар,
Ўлимнинг шарбати яқин,
Юрагим ҳам бағрим доғлар.
Кўзимга ҳеч кўринмайди,
Усти қорли баланд тоғлар.

Ҳаққа етгай айғон¹ нолам,
Менда кўпдир доғи алам,
Беҳабар қолдими болам?!

Ҳеч ким қулоқ солмас зора,
Бўлиб келдим бунда хора,
Мени осар Мансур дора;
Юрагим бўлиб² юз пора!
Ёлғизман, гангиди бошим,

#385

Бу ишдан беҳабар қолди -
Менинг неча эмикдошим.

Қаттиқ кунда ҳолим тангдир,
Жон шириндир, бошим гангдир.
Мен суянган ёлғиз болам,
У ҳам беҳабар қолгандир.

Энам деб, мени билмади,
Сутимни ҳурмат қилмади,
Қаттиқ кунда қолган вақтда,

---

¹ Айтган

² Бўлибди

Қўзим бошимда бўлмади,
Мени эсига олмади,
Душманнинг додини бермади,
На бўлди, Рустам келмади!

деб, намоз ўқиган киши бўлиб, жон ширинлик қилиб, ҳаяллаб,
тайсаллаб турган вақтинда Чўнтоқ жаллод Ҳуройимга айтди:

Сенга ёқди Мирзабошининг сўзи.
Ўқиганман сира адо бўлмайди.
Кўп экан-ку, шаллақининг намози,
Маҳтал бўлиб турадим жаллодлар,
Келгин бери энди дорнинг остига,
Кесиб бошинг дорга тортмоқлик даркор!
Қиблага юз тутиб мунча қарайсан,
Қибла бетда қандай ишончинг бор?!

Жаллоднинг қўлида нечалар ўлган,
Қонхўрнинг қўлидан кимлар қутулган?
Жон ширинлик қилиб ҳаяллаб турдинг,
Кимдан бўлар энди сенинг умидинг?!

Бу сўзни эшитиб Ҳуройим: «Энди бўлмади, Рустамдан ҳеч хабар келмади, вақти-замони менинг куним битди», деб фотиҳани юзига тортиб, жондан умидини узиб, тағи кўз тутиб, қибла бетга қаради. Бир қора кўзига кўринди. Кўрди, тўзон келаяпти. Кўнглида айтди: «Химча хабар [қилган] бўлса, шу келаётган, албатта Рустам; унча-мунча одам бу тартиб юролмайди; ёлғиз отнинг юриши чўлни бундай тўзон қилолмайди. Менинг меҳрим тортиб, шу ғайрат билан Рустам келса, менинг бу аҳволимни кўрса, бу жаллодларни омон қўймайди. Буларнинг ҳам ўғли-қизи бор, бекорга манманлик билан ўлиб кетиб, болалари етим-есир бўладиган бўлди. Булар болани нима билади, деб жаллодларга қараб бир сўз айтиб турибди¹:

#386

Жаллод, эшит менинг айтган сўзимди,
Мен ҳам кўрдим келаётган қўзимди,
Болам, билиб ўлдиради ўзингди,
Ўйласам сизларга ўлим лозимди(р),
Қайтиб кўролмайсан ўғил-қизингди!

Келаётир Рустам болам зўрабор,
Оти Рустам, ўзи мисли аждаҳор,
Ишқирганда, душман бўлмас баробар,
Улар вақтинг яқин келади, жаллодлар,

---

¹ Жаллодда фарзанд қайғуси йўқ демоқчи.

Энди ўлдинг, бошпанангни қилабер!

Дод десанг ҳам эшитмайман сўзингни,
Болам келиб ўяр икки кўзингни,
Энди, қутулмайсан Рустам **чангидан**,
Етим қилдинг элда ёлғиз қизингни!

Менинг бу сўзимни ҳазил билмагин, -
Бир беҳуда сўз деб ўйлаб юрмагин,
Бошпанангни қилгин, бунда турмагин!

Бу сўзни Ҳуройимдан эшитиб, Чўнтоқ жаллод: - Ана, асли ёмон-да, ёмондан яхшилиқ чиқарми? Мирзабоши «намоз ўқийди» деб яхшилиқ қилиб эди, «Болам келиб барингни ўлдириб кетади», деб бу ҳунарни чиқариб ўтирибди, Бунинг одам ўлдирадиган боласи бор эканини қайсинг биласан? - деди.

Жаллодлар уялгандай бўлиб Чўнтоқ жаллодга ҳеч нима деёлмай қолди, Чўнтоқ жаллод ўрнидан туриб, Ҳуройимнинг қошига бориб:- Боланг келса ўлдиради-да; ундай бўлса, сени боласи келадикан, деб бунда йўлга **тиклаб**¹ ўтирмаймиз. Боланг келгунча сени дорга тортиб бир ёқли қилайик, - деб бурумидан ушлаб, дорнинг остига етаклаб олиб келаберди. Шунда дорга Ҳуройин бу сўзни айтиб турди:

Сенга осилгандир тухматнинг бари,
Беғуноҳ қуриди ойимнинг шўри,
Тўрт минг газ кўтарил Мансурнинг дори,
Отганда етмасин жаллод арқони!..

Сен неча замондан бери турсан дорсан, Сенга неча одамлар беғуноҳ осилган. Сўнгра Мансурни осди. Мансур ҳам мендай тухмат билан осилди. Подшоларнинг беғуноҳ, тухматга ҳукм қилиб юборган одамлари ҳар ерда бўлса, ҳайдаб келиб сенга тортди. Сен дор бу дунёда шу тухматнинг эгаси бўлдинг! Подшолар гуноҳкорнинг бошини кесиб дорга тортса, ҳаммасида ҳам ўзининг сурилган дори бор. Сени беғуноҳ тухмат билан ўладиган кишиларни

#387

осмоққа қурган. Мудом сен шу тухматни қумсаб турдинг. Ўзинг асли тухмат учун қурилдинг. Мана мен ҳам тухмат билан келдим. Мени ҳам осмоқчи. Мени ҳам қумсаб турсанг, мана мен тайёр!

Ҳуройим бу сўзни айтиб бўлгандан кейин, дор шиқирлаб жойидан кўзғалиб кўтарилди. Дор ҳам энди бу тухматдан ҳазар қилди. Шунда жаллодлар нима бўларини билмай, Ҳуройимнинг бўйнига пичоқ солмай, «Барибир, ўлим-да, икки бошдан унда ҳам ўлади, бунда ҳам ўлади» деб

---

¹ Тикилиб

бўйнига сиртмоқ солиб дорга арқоннинг учини отди. Дор кўтарилиб кетган, арқон етмайди. Анча вақт жаллодлар айланиб ётди.

Рустам ҳам шу вақт яқинлашиб етди. Рустамдан бурун икки този дорнинг остига бориб қолиб, жаллодларнинг қўлидан арқонни тишлаб тортиб олиб¹ бунга жаллодлар ҳайрон қолиб, Чортўтни² ёқалаб чиқиб турди. Жон ширин, Ҳуройим йўқ эди, тиг тегмаса ҳам, ўлим ҳалокатига келиб эди, ҳеч нима қулоғига кирмай қолиб эди. Кўнглида сал қувват энгандай бўлиб, кўзини очди. Бояги³ ўзининг боқиб юрган тозиларини кўрди, Рустамга кўзи тушмай, бу сўзларни айтиб турди:

Икки този келди, болам келмади,
Ёлғиз болам тозиларча бўлмади,
Душманларга қора кунни солмади,
Ҳолим кўриб, оҳу фиғон қилмади.
Икки қитмир келди, болам келмади
Ёлғиз ўғлим қитмирларча бўлмади,
Вафодорлар келди, болам келмади.

Бу сўзларни бунда Ҳуройим айтди,
Дор остига бек Рустам яқин етди.
Энасини кўриб дорнинг остида,
«Энамни опкеп осган жаллод» дер,
Шердай бўп от қўйди жаллод устига.

Шу замон Рустам етишди,
Жаллодларнинг ақли шошди;
Олиб қўлига **пўлатди**,
Жаллоднинг бошини кесди,

Энам, дейди ақли шошиб,
Рустамбек жуда туташиб,
Қайтмайин Рустам савашиб,
Жаллодларта яшин тушиб.

#388

Бир майдон Рустам савашди,
Кесиб бўлди анча бошди;
Ўликларга қузғун тушди
Жаллодлар ҳар ёққа қочди.

Қочган билан қутулмайди,
Рустамдан омон қолмайди.

---

¹ Олди; олибди.

² Афсонага қира бу ер вайронага айлангандан кейин тўрт туп тут дарахти экилган, тутлар қад кўтарилгандан сўнг харобани Чортут деб атаганлар.

³ Оригиналда *баҳана*

Рустамбек қилди **майдонни**,
Майдонли кун сотар жонди.
Қўлида **ханжар исфихон**,
Тўкар ерга **қизил қонни**,
Ўлдирди неча душманни,
Қилар душман пушаймонни,
Мурда деган бунда қийраб,
Мансурнинг дорида қолди.
Баҳра тоғнинг ғажирлари,
Ўлик излаб бунда келди.
Кўп ўликка эга бўлиб,
Ғажирлар майдонни кўриб,
Ҳар ўликка битта кўниб,
Энди гўшга тўяберди.

Кўринг Оқтошнинг тўрасин.
Жаллодга берди иззасин.
Рустамбекка дучор бўлиб
Келгин жаллод бунда ўлиб...
Бештасини тириклайин,
Қайсар Рустам ушлаб олиб¹,
Ўзга жаллоднинг барисин,
Қилич дамидан ўтқариб,
Бек Рустамнинг иши ғолиб.

Тирик ушлаб олган бешовининг бир нечасининг қулоғини кесди, бир нечасининг бурнини кесди, бирининг тилини кесди. - Бор энди, нима кўрган бўлсанг, кўрганингни Оқтошга, Султонхонга айтиб бор; жаллоди бўлса, тағи менинг қошима юборсин, - деб бу бешовини Оқтош қараб ҳайдаб юборди.

Бешови йўлда гапирсак дейди тили кесилган, гапираман деса, ғулдураб қолади, нима деганига одам тушунмайди; қулоғи кесилган, тили бурни соғ калласи кадидай бўлиб, гапирмоққа дами чиқмай, кўзи бўзариб, имлаб қолди, тили соғ, қулоғи соғ бурни кесилган гапирайин деса, бу ҳам бўлмайдиган, мангқаланиб, бунинг ҳам гапига одам тушунмайдиган. Булар кўнглида гапириб, бир-бири билан имлашиб кетиб бораяпти.

Рустам бу ёқда «Мабодо жаллодларнинг битта-яримтаси ўликнинг остида писиб, омон қолмасин» деб кўриб юриб эди. Хуройим хуши ўзига келиб, ўрнидан туриб(ди).

#389

Шу вақтгача Рустам энасининг тирик эканини билган йўқ эди. Рустам жаллодларга етишган вақтида энасини дорнинг остида кўриб эди. «Энамнинг бошини кесиб, дорга тортган экан», деб ҳеч нима кўзига кўринмай, дор, бетга карамай, жаллодларнинг додини бериб юриб эди; «Тағи ҳам битта-яримта

---

¹ Олибди; ўтқарибди.

жони бори йўқмикан» деб ағдариб кўриб юриб эди. Шу вақтда Хуройим Рустамни кўрди; дунёга қайтадан келгандай бўлди. Бу кўрганим ўнгимми, тушимми, деб Рустамга қараб бир сўз айтди:

Парваришлар кўрган жони танамми,
Юрагимдан кетган доғи аламми,
Ўликлар ичида шунқор кўринди,
Заминда¹ беҳабар қолган боламми?!

Кўринар кўзима Рустам фарзандим,
Неча кундан бери тортган меҳнатим,
Ҳеч роҳат йўқ, қолмагандир қувватим,
Кўринди кўзима ёлғиз фарзандим,
Бу кўзи-кўчқорим, менинг роҳатим.
Кепти омон-эсон менинг давлатим,
Шунча иш қилибди ёлғиз фарзандим.
Манманликдан бу золимлар ўлибди,
Қилган ишларига «хузур» қилибди,
Ўлса кўр бўлсин-да золим бадбахтлар,
Рустам ҳаммасининг бошин олибди;
Гўдаклари етим бўлиб қолибди.
- Белингга бойлабсан **ханжар исфиҳон**,
Меҳнат тортиб менинг учун сотиб жон,
Жасадингдан мендай энанг садаға,
Ҳаялламай бери келгин, Рустамжон!
Сени кўрдим, кетди мендан юз армон,
Бери келгин, болам, асов қулуним,
Энанг бунда сенинг учун меҳрибон!

Ҳаво ёғиб, ҳалқоб ерлар лойлансин,
Ҳар ерда душманнинг қўли бойлансин,
Ўлдирибсан золим жаллодларини,
Жасадингдан мендай энанг айлансин!

Кўриб қувонаман сенинг ишинга,
Шундай кунлар тушди менинг бошима,
Рустам кўзим, бўтам, келгин қошима,
Болам, деб босайин сени тўшима,
Келгин, болам, **чопсон келгин** қошима!

Хуройим ўриндан туриб, Рустамга қараб бормоқчи бўлиб интилади, турмоққа қуввати келмайди.

---

¹ Ер остидаги хужрада.

#390

Рустам ўликларни ағдариб юрган эди, қулоғига: «Болам Рустам, кўзим, бўтам!» деган довуш келди. Рустам бошини кўтариб уёқ-буёққа қаради, энасининг бор эканини энди билди. Дорнинг остида дустаман бўлиб ётган энаси бағрини кўтариб, қулочини ёзиб: «Рустам!» деб чақириб турибди. Рустам бу сўзларни айтиб, энасига қараб югурди:

Юрагимга тушган доғи аламми,
Жаллодлар зулмини кўрган энамми,
Тоқат қилолмайман энам довшига,
Рустам, деб чақирган сен меҳрибонми?

Бу сўзни айтиб бориб қолди қошига.
Рози бўлиб ҳарна бўлган ишига,

Инграниб ўрнида туриб Хуройим,
Болам, деб кучоқлаб босди тўшига.

Эна-бола - меҳрибонлар топишди.
Энасин тарзига Рустам қаради,
Ҳоли-аҳволини Рустам сўради:
- Энажон, заминда қопман беҳабар,
Қандай азоб берди сенга жаллодлар?

Қандай кунлар кўриб, энам хор-зор,
Сен кетган сўнг етди менга бу хабар.
Энам дедим, сўнгра бўлдим интизор,
Ўлиб кетди зулм қилган жаллодлар,

Кечикиб қолдим-да; сўнгра билдим,
Ўлдим, деб йиғлаб кўп армон қилдим.
Энди топилгандир мурод-мақсадим,
Излаб келган мен ҳам ёлғиз фарзандинг.

Омон-эсон ўлмай, энажон, кўрдим,
Эсон-омон кўрдим сенинг давлатинг.
Эна қулоқ солгин ўғлинг тилига,
Қарамадим золимларнинг ҳолига,
Эна, ўйлаб яхши бергин маслаҳат,
Энди борасанми Оқтош элига?
Ихтиёри сенда, эна, сўрайлик,
Хайр десанг, Оқтошга бирга борайик.

Бу сўзни эшитиб энаси Рустамга қараб бу сўзни айтди:

Мени десанг Оқтош элга бормайман,
Отангнинг дийдори курсин, кўрмайман;
Қайтиб бориб, бу иш эсимга тушиб,
Сира, болам, бурунгидай бўлмайман,
Мени десанг, бошқа юртни излагин,
Курсин отанг, мен ихтиёр қилмайман!

#391

Оқтошнинг шаҳрида подшолик қилдим,
Неча вақт даврон устида ўтирдим,
Халқнинг ўртасида тухматга учраб,
Қандай азоб билан бу ерга келдим.
Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим,
Етмаган ажалим, қутулиб қолдим.
Нега энда мен Оқтошга бораман!

Отангни деб яна бурилиб боргунча,
Ҳар шаҳарда гадо бўлиб юраман...

Эрисин тоғларнинг қори, эрисин,
Ер остида золим тани чирисин:
Отангнинг тухмати ўтиб боради,
Подшолик ҳам, золим отанг қурисин!

Оқтош бориб, болам, нима қиласан.
Боргандан отангнинг тахтин кўрасан;
Отанг подшо, қилган иши тухматдир,
Шу тухматга сен ҳам бир кун қоласан
Тухматхона жойда нима қиласан!?

Рустам эси кириб қолган, китоб ўқиб ҳар гапнинг маънисига тушунадиган бўлган, серфаҳм, ўйли, ақли кўп эди. Энасининг сўзларини тинглаб, маънисига тушуниб, отасининг қилган ишларига ошиб-тошиб, отасидан кўнгли қолиб, энасининг гапи маъқул бўлиб: - Эна, ундай бўлса ихтиёр сенда-да. Сен шу гапларни айтдинг; мен отамнинг қошига бормайман, сендан айрилиб қолмайман. Тирик бўлсак, бир тепада, ўлик бўлсак бир чукурда; энди секин хаёлинг қаерда бўлса, менинг ҳам хаёлим шу ерда, деди.

Шу ерда ўлган жаллодларнинг отидан бир семиз отга энасини миндириб олди. Борадиган шаҳрининг тайини йўқ. Ўзи ҳам отланиб, тозиларини ияртиб: - Ана эна, «Адашганнинг олди йўл» деган гап бор, шу олди бетга қараб йўл тор кетиб бораётир.

Энасиман Рустам шундай йўл юриб,
Кетаётир, борар юртни ахтариб,
От-анжоми, бунга, хўп кўнгли тўқдир,

Борар манзилининг қарори йўқдир.
Энасини ўзига йўлдош қипти,
Сўйлашмоққа яхши эрмак бўлибди.
«Эна, - дейди, - на ерларга борамиз;
Ҳали бетайинмиз; одам бўлармиз;
Дунёнинг даврини ахир кўрармиз.

Бизлар кетдик элдан умидин узиб,
Кўз кўрмаган неча чўлларни кезиб.
Эна, бу йўлларда ҳамдам бўлдингиз,

#392

Қайга борсак бирга бўлиб иккимиз».
Бу сўзларни айтиб, Рустам, йўл юрди,
Бедов миниб, йўл юрса ҳам мўл юрди.
Парвоз қплиб ҳар тарафга қарайди,
Одамзод нишонидан кўрмайди.

Қистаб юрар энди остида отди,
Чўлу кўлда неча вақтлар йўл тортди.
Ҳеч кўрмади қора дарахт, элатди.
Кўкулу тоғига бек Рустам етди.
Бу тоғ жуда ҳаддин зиёда баландди(р).

Остидаги минган отни тўхтатди,
Энасига, Рустам, неча сўз айтди:

- Қани, жоним эна, беринг маслаҳат,
Неча кундан бери йўқдир фароғат,
Шу тоққа қўнайик, қилайик роҳат;

Тоққа чиқиб ҳар тарафга қарайик,
Бир тарафга халқ кўринса борайик,
Бундайин беэга чўлда қолмайик;
Жоним эна, энди беринг маслаҳат,
Шу чоққа, энажон, бугун қўнайик.

Бу сўзни эшитиб, энаси Рустамга қараб бир сўз айтди:

Бу тоғ, болам, жуда хатарли жойди(р),
Қўнмоққа излама бу манзил жойди,
Бу ерда ётганинг сира бўлмайди,
Ўйласам, юрагим ўтдай ёнади.
Бу ерлар, жон болам, **йўлбарсхонади**(р),
Энанг қурсин, болам, мунглуғ муштипар,

Бу ернинг йўлбарси жуда кўп бўлар.
Ёлғизсан-да, ҳолинг қандай бўлади?!

Бунда ётганингни йўлбарс билмасин,
Келиб, сенга қора кунлар солмасин,
Қурсин энанг, бир балога қолмасин!

Аввали ўйлагин, бу тоғда ётма,
Ёлғизсан-да, болам манманлик этма,
Сен ўзингни баланд чоғлаб, фарзандим,
Ҳеч вақтида асло ўзингдан кетма!

Бу сўзларни Рустам эшитиб: - Эна, аёллик қилма! У айтган йўлбарсларнинг ҳозир кўзинга кўрингани йўқ. Кўринмаган йўлбарсдан кўрқиб, бундай хафалик тортма. Эна мени кўп ёлғиз

#393

бола дема, йўқ нарсалардан бекорга ғам ема, - деб, энасини тоққа бошлаб, бу кеча шу тоғнинг **жайили ери**да кўниб ётди.

Тонг отар-отмасдан Рустам ўрнидан туриб, тоғнинг баланд чўққасига чиқиб кетди. Ҳар тарафга қаради, шаҳар-мамлакатдан нишон кўринмади. Юқори бетга қараса, кун чиқиб келаяпти; қибла бетга қараса, қибла бетдан ҳам бир кун чиқиб турибди.

Рустам айтди: «Бизнинг ёққа кун битта бўлар эди, бу ёқнинг кун иккита бўлар экан; буни энамдан сўрайин», деб тоғдан тушиб келди. Келиб энасига айтди: - Эна! Бизнинг ёқда кун бир ёқдан чиқар эди, бу ёқда икки ёқдан чиқар экан, бу юқоридан чиққан кун ҳамишаги ўзимизнинг кун, бу – қибла бетдан чиққан кун кимнинг кун?

Бу сўзни Рустамдан эшитиб, энаси бир сўз айтиб турган экан:

Юқоридан чиққан Оллонинг кун,
Этакдан кўринган девнинг макони,

Офтобойга девлар ошиқ бўлгандир,
Деворига¹ тилладан сув бергандир.
Кун чиқарда кун шуъласи ургандир.
Кундай бўлиб у ярқиллаб тургандир.

Баҳра тоғда, болам, девнинг макони,
Шундай обод қилган у манзил жойи,

Ичида бор кўрсанг неча саройи.
Белгили девларнинг у манзил жойи,
Ярқилласа, кун деб гаранг бўлмагин,

---

¹ Офтобойга атаб қурилган сарой деворига демоқчи.

Шуъласи узоқдан кўзингни олар,
Бу ишлардан сендай бўтам беҳабар.

Офтобой деганим бир шоҳнинг қизи,
Қанча бўлди унга девлар талаши,
Нечанинг узилди танидан жони,
Кўп талашиб, бузилгандир кўргони.

Офтобойни шунда олиб келсак деб,
Офтобойга атаб солган макони.
Сен кун деб юрибсан англамай, болам,
Баччаликдан бўлма энанг нодони.

Баҳра тоғда турган ажойиб макон
Қанча уста неча йиллар ишлаган,
Ҳунари борини унда билдирган,
Кунгирасин пўлатдан қип эндирган,
Дарвозаси ёқут, тилладан бўлган,

#394

Баҳра тоғда девлар шундай иш қилган,
Кун деб келиб, сен сўрадинг, Рустамжон.

Шунда Рустам айтди: - Эна биз кўрмоқ тугил эшитганимиз ҳам йўқ.
Сен дев деб гапирдинг, маконига қараганда, иморатга шундай бино қўйиб
ўхшатибди, шунга кўнгил қўйган одам эканда.

Энаси айтди: - Болам, у одам эмас; одам кўп юрмаган ерларда бўлади,
Жуда баҳайбат, сиёсатли ёмон нарса. Агар одамнинг тушига кирса ҳам, одам
шайтонлаб қолади.

Рустам айтди: - Эна, гапинг қандай бўп кетди. Ўзи одамдан бўлмаса,
жуда ёмон нарса бўлса, уни одам ўнгида кўрмай, тушида кўрса ҳам
шайтонлаб қолса, **ундайча** нарсага бундай макон нима даркор?! **Эса**, эна,
икковимиз отланайик, шу маконга борайик. Эшитдик, кўрганимиз йўқ;
макони шундай, қани бунинг эгалари қандай, бориб томоша қилайик.

Энаси айтди: - Болам, унда неча зўр девлар бор. Бориб улар билан
баробар бўла олмайсан, у девларга ҳавас қилма?

Рустам айтди: - Эна, йўлдан урма; нима бўлса борамиз, айланиб бир
тамоша қиламиз. Қандай жондор бўлса ҳам, биз индамасак, тамоша қилган
одам билан бекорга буғиша бермас, - деб Рустам отланди. Боласини кўзи
киймай, сўзини бўлолмай, Ҳуройим бирга отланиб, тозиларини ияртиб, Баҳра
тоғига қараб йўл тортди.

Йўл юриб, йўлда неча белдан, дарбанддан ошиб, Баҳра тоғига яқинлаб
етишиб, усти **бетидан** тушиб келди. Кўрди: бу работ тилланинг сувини
югуртириб солган, эшик бўсағаларини ёқут-жавоҳиротлардан ўтқазиб,
тилладан сув берган. Кун чиққанда одам қараб бўлмайди, шундай ярқиллаб

турган. Рустам қайтмайди, энасини ияртиб очиб кириб борган. Қаради: бир кўрғон, мунаққашли манзил-жойлар, кўшқу айвон, ажаб саройлар; ичида беш юз сарҳовуз бор, эласлаб турибди. Олмалар пишиб ётибди, тоза сарғайгани тўпиллаб остига тушиб ётир. Янгитда биров келгандай, яхши палослар¹ тўшалган, ҳар турли анжом тайёр бўлган. Арақ-шароблар ҳам қўйилган, унча мунча турадиган белгилари турган. «Бунинг эгаси қаёқда» деб гап сўрайдиган жонзот йўқ. Шосупага сувлар сепилган, қошига гуллар экилган, намоишга чини гужумлар тизилган, гужумнинг соясига жами қушлар йиғилган: **жингқарча**, мусича, балки муроталибачча, бари бола-чақаси билан йиғилиб, бир лайлакни созанда қилиб айтириб ўтирур эди.

Рустам айтди: - Эна, дев деб эдинг; ё дев, ё бўлак жонзот йўқ. Мана лайлак жами қушга **сухангар** бўлиб айтиб ўтирибди экан. Бу ҳам катта кўрғон экан. Бунинг эгасини топармиз, деб қараймиз. Қандай бўлса, лайлакдан сўраб кўрайик, хабарини шу ҳам билар, - деб Рустам бир сўз айтиб турган экан!

#395

Қирқ минг туп олича, қирқ минг туп анор,
Соянда салқинлаб ётади беклар,
Жами қушга сен бўлибсан сухангар,
Салтанатли жойлар кимнинг жойлари?

Шосупа устига сувлар сепилган,
Атрофига яхши гуллар экилган,
Ҳар алвонда қушлар бунда йиғилган,
Мунаққашли манзил-жойлар кимники?

Қушлар ўртасинда сайраб турибсан,
Ҳаммасидан бўйнинг узун, ғолибсан,
Қушлардан ҳам кўпроқ гапни билибсан,
Кўшқу айвон, манзил-жойлар кимники?

Энам йўлдош бўлган бизга муштипар,
Девни айтиб менга берганди хабар,
Лайлак, сенга айтадиган сўзим бор,
Хўп гулистон манзил-жойлар кимники?

Шундайин тоғларда бу макон қилган,
Ҳеч ким йўқ бу тоғда шундай жой солган,
Бу маконда қанча дунё сарф қилиб,
Ким бўлар бу жоннинг роҳатин кўрган?
Бу ишлардан асли ўзим беҳабар,
Мен сўрайман, жавоб бергин сен, қушлар,
Лайлак, бўпсан жами қушга сухангар.

Шунда Рустам бу сўзни айтди, ҳеч бир қуш сўзига қулоқ солмади.

Лайлак айтувидан, ўзга кушлар сайровидан қолмади; Рустам айтди: - Эна, сен девнинг макони деб билгансан. Айтувингдан дев бир **палаз** нарса бўлади. Бунда дев нима қилади? Бизларнинг мамлакатимиздан жудо бўлганимизни худо билган, бу маконни сен билан бизга атаб солган. Сен билан мендан бўлак кишининг ҳақи йўқ бу ерда, - деб отдан туша берди. Ҳеч нимага зарил эмас, бу ерда ҳамма нарса бор. Отларини ўтга қўйиб, энаси билан бунда турди.

Рустам тоғ-тошда юриб ов қилиб келадиган бўлди. Рустам ов овлаб келади, энаси пишириб беради. Шундай қилиб қирқ кечаю қирқ кундуз орадан ўтди; ё дев, ё одамзод: «бу жой бизники эди», деб келмади. Энди ўзларининг ҳовлисидай бўлиб бағир босиб қолди.

Шундай қилиб неча кунлар орадан ўтди. Бир кун энаси айтди: - Болам, сен овда, тоғ-тошда кўп юрасан, Яқин орада, келгудай жой кўринадими, бориб келсанг, устибошимиз кир бўлиб кетибди, сатта тузсиз овқат еб, қовоқларимиз ҳам шишибди; бир туз билан совун олиб келсанг.

Рустам айтди; - Овда юриб кеча бир тоғнинг баланд чўққисидан

#396

карадим, тоғнинг этагида бир қора дарахт кўринди. Лекин олис-яқинини билмайман, **магар** шунда бориб кел демасанг.

- Унга борсанг, қай маҳал келарсан? - деди энаси.

Рустам айтди: - Эрта-мертан жўнаб кетсам, **говгум** - ётарларда келиб қоларман.

Энаси айтди: - Бу бир хатарли жой, қандай бўлса **кунин бориб, кунин кел**. Тағи сен ҳаяллаб кетиб, бу жойнинг эгаси келиб қолиб, мен балога қолиб ўтирмайин.

Хайр, деб шу маслаҳатни қилиб, шу кеча ётди. Эрта-мертан тонг отди. Рустам ўрнидан туриб, эгарлаб, чоқлаб минди бедов отди. Икки тозиси билан энасини Баҳра тоғда Оқработга ташлаб, энди Рустам йўл тортди:

Чув, деди қамчи уриб,
Жўнади йўлга кириб,
Рустам кетиб боради,
Тузу совун ахтариб.

Қилар Рустам ғайратди,
Кечгача бориб келсам, деб,
Қистайди минган отди,
Тоғ ёқалаб йўл кетди.
Кўрган қора дарахтди,
Излаб Рустам йўл тортди.
Кунга Рустам қарабди,
Тушга яқинлаб қопти,
Бугун бориб келсам деб,
Уради минган отди.

Қамчи уриб бедовга...
Шуйтиб Рустам йўл тортиб,
Туш оғайин деганда,
Тоғнинг этак бетида,
Яқинлади ўтовга.

Бу ўтовни кўради,
Ғайрат билан боради,
Бир бойнинг манзили деб,
Кўнгилига келади.
Шуйтиб Рустам йўл тортиб,
Борди ўтовга етиб.

Рустам кўнглида: «Бу мол ўтлатгани чиққан, тоғнинг этак **изасига** ўтлик бетига тикиб қўйган молдор кишининг уйи экан» деб борди. Ўтовнинг ён-ёғида ҳеч бир мол-жоннинг изи йўқ. Бу ўтов тикилгандан бери сира мол тухмидан келган эмас. От устида ўтовнинг бўсағасидан қаради. Кўрди: ажаб сурадли бир қиз, жамоли кунни хира қилгудай, ҳар ким хуснини кўрса, ақли кетиб, отдан йиқилиб қолгудай. Икки қўли орқасига бойланган, сочидан уйнинг керагасига бойловли турибди. Рустам кўриб ҳайрон қолди. «Шундай одамни ҳам овлоқ бир чўлда,

#397

кўз кўрмаган ерда бойлаб ташлайдиган ҳам гаплар бор экан-да! Келэ, ўйлаб тургунча сўйлаб билайин», деб Рустам бир сўз айтиб турган экан:

Алифдай қоматинг, хипча белингдан,
Менга баён айла ўсган элингдан,
Хабар олмай ҳеч ким сенинг ҳолингда!
Бу ерларга қандай номард бойлади?
Бойлаганни менга баён айлагин!

Қандай одам қилди қайғу-зулмни,
Хафа қипти сендай **тоза гулимни**,
Отдан тушиб ечайимни қўлингни?
Бойлаганни менга хабар бер энди.

Малойик сурадли **гул юзли дилбар**.
Сени кўрган одам бўлар беқарор,
Ою кундан зиёд сенинг хуснинг бор,
Нега қилди сени бойлаб гирифтор?

Ўз юртингда бирор ишни қилдингми,
Ўлим ишга дучор бўлиб қолдингми,
Бир тухматга сен гирифтор бўлдингми,

Хабар бергин, қандай нодон бойлади?

Менга айтсанг қийнаб ўсган юртингни,
Нима дейди сенинг исми, зотингни?
Менга айтсанг сен ҳам сиру ҳолингни,
Жавоб берсанг, ечиб қўяй қўлингни.

Қиз бу сўзни эшитиб, Рустамга жавоб бериб, бойлов ерида бир сўз айтиб турган экан:

Очилган баҳорда боғнинг гулисан,
Отанг ҳам энангнинг жону дилисан,
Англамай, бегижон, бунда келарсан,
Албатта, айланма фалокат жойга,
Бунда турсанг армон билан ўларсан!

Олло сенинг ақлу ҳушинг олдим,
Ажал етиб, сенинг кунинг тўлдим?
Албатта, айланма хатарли жойга,
Сени бунда ажал ҳайдаб келдим?

Мени сўраб беҳос бўлиб турмагин,
Ҳаяллама, кетгин, йўлдан қолмагин,
Вақти замон менинг куним битгандир,
Кетгин, мендай бўлиб бунда ўлмагин!
Бу сўзларни айтар мендайин ночор,
Дам-бадамда етиб келар аждаҳар,

#398

Сўнгра қочиб қутулолмассан ундан,
Ҳаялламай бундан кетмоғинг даркор!

Келса мамлакатни тўзон қилади,
Ишқириб дамига тортиб олади,
Ким яқинда бўлса, тайин ўлади,
Сандайин йўлбарсни нобуд қилади,
Ҳаяллама, кетгин бу ерда турма!

Бизнинг шаҳримизни аждаҳар олган,
Уй бошига бир қиздан солиқ солган,
Мен бойландим, бугун навбатим келган.
Кўп турмагин, кетгин бундан, бегижон!

Хаёлингни бунда туриб бўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,

Сен менинг ҳуснимга ҳайрон қолмагин,
Ўлиб кетиб аждаҳарнинг дамида,
Сен мени қонингга зомин қилмагин!

Мен турибман ўламан деб, муғойиб,
Гулдай юзим заъфарондай сарғайиб.
Дучор бўлсанг аждаҳарнинг дамига,
Ҳарна бор давлатинг бўлар бесоҳиб,
Дучор бўлсанг аждаҳарнинг дамига,
Ота-энанг қолар сочини ёйиб,
Кетавер, бегижон, бунда турмагин!
Аждаҳар ҳайбатли, нима биласан,
Сен эшитдинг, туриб нима қиласан,
Ҳаял ўтмай келиб қолар устингга,
Тортганда дамига дучор бўласан!

Бу сўзни қиздан эшитиб, Рустам ўз бошини қутқариб, қизни ташлаб
кетгани кўзи қиймай, аждаҳарга бир бегуноҳни бергуси келмай, қизга қараб
бир сўз айтиб турган экан:

Оҳ урсам тўкилар кўзимнинг ёши,
Ўлимдан қайтарми, билгин, мард киши,
Бундан кўрқиб кетмоқ номарднинг иши!

Ушбу дамдир ўзга дами дам дема,
Аждаҳардан сира мени кам дема,

Муштипарсан, ўлади деб ғам ема.
Қай тарафдан бунда келар аждаҳар,
Аждаҳар йўлини кўрсатгин, дилбар,

Аждаҳар деганинг битта илон-да,
Бир илоннинг нима ҳам қуввати¹ бор?!

#399

Элининг захрасин тоза олибди,
Заҳарини бутун элга солибди,
Элингда йўқ экан даф айтгич² одам,
Бир илонга сени дучор қилибди.

Ҳеч замонда шундай ишлар бўларми,
Аждаҳар деб сени бойлаб берарми!
Мени ўлади деб, мунглиғ, ғам ема,

---

¹ Қўлёзмада нима қувватлари

² Этгучи.

Кўрсатгин аждаҳар келар йўлини.

Аждаҳарга кўрсатайин ишимни:
Йўлингда берайин азиз бошимни,
Омон-эсон аждаҳардан қутулсанг,
Сўнгра бориб кўргин қариндошингни.

Қай тарафдан бунда келар аждаҳар?
Чирпиниб турибди мендайин шунқор,
Сесканиб илондан кўркма, муштипар,
Насиб этса от ўйнатиб борарман,
Кўрсат йўлни, не кунларни соларман,

Аждаҳарни неча бўлак қиларман,
Менга кўрсат аждаҳарнинг йўлини

Тортинмайин аждаҳарга борайин,
Аждаҳарнинг тандан **бошин юлайин!**

Қиз илгари аждаҳарни ўз кўзи билан кўргани йўқ, қилган таърифига, элнинг маҳобатига, Рустамнинг қадди-жасадига, аждаҳарнинг сиёсатига қараб, «Яхши йигит экан, у деб яна ҳам кўп қайтарди. Шунда ҳам Рустам: - «Мард йўлбарс изидан бурилмайди», деган гап бор, аждаҳар дамига тортади, мени ютади деб ваҳм қилмайман; қайишмай аждаҳарнинг йўлини айтгин, - деди.

Унда қиз айтди: - Ҳарчанд зўр урдим, бўлмади; сенинг ажалинг етган экан, кунинг битган экан, **гавдагўштинг** аждаҳарга тақдир этган экан, - деб бир белдов қирни кўрсатди. – Аждаҳар шу тарафдан келади, - деди.

Шунда Рустам қизнинг гапи билан отига қамчи уриб, бояги кўндаланг қирнинг устига чиқди. Қараса, аждаҳар кўзи оловдай ёниб, ишқириб, ҳар тарафга ўт сочиб тоғнинг тангисидан Чархинкўл деган кўлга сувга тушиб келаяпти экан.

Чопиниб, аждаҳар дамга тортади,
Кўлнинг қамишлари таппа ётади,
Ишқириб аждаҳар дамга тортади,
Чархин кўлнинг сувин бирдан ютади.

#400

Ишқириб аждаҳар дамин олганда,
Дарёни қоронғу тўзон туттади.
Яқинлаб бек Рустам шундай қараса,
Тоғнинг тоши зинғиллашиб ўтади.
Аждаҳар дамига тошлар кетади.

Ҳайбат билан келаётир аждаҳар,
Яқинлади Рустамбекдай зўрабор;
Аждаҳар чопиниб дамга тортганда,
Лангар тўкиб Рустам ўзин тўхтатар.
Ҳеч нарсани писанд қилмас аждаҳар,
Чидай олмай энди Рустам зўрабор,
Бир-бирига энди яқинлаб қолар.
Наъра тортиб бунда Рустамдай қайсар,
Қувватиман Рустам наъра урганда,
Рустамнинг товуши аждарга етди,
Бу товушдан унинг қулоғи битди,
Кўтарган бошини ерга ташлади,
Жийириб қуйруғин ўзига тортди.
Аждаҳар беҳушди, Рустамбек билди,
Қилични чиқариб кўлига олди,
Ҳайбатли илоннинг қошига борди,
Илоннинг бошига қилични солди.
Ҳайбатидан қўрқмай Рустам иш қилди,
Аждаҳарни қайсар Рустам ўлдирди.

Душманни ўлдириб кўнглин хушлади,
Қирқ бир ғўла қилиб кесиб ташлади.
Бир ғуладан олди узун бир тасма,
«Аждаҳар белгиси» деди, жўнади.
Рустамнинг зарбидан аждаҳар ўтди,
Тоғнинг жондорига емиш бўп ётди;
Рустам қайтди аждаҳарни ўлдириб,
Ўтовдаги қизнинг қошига етди.

У қиз кўрди: Рустам келади омон,
«Аждаҳарни кўрмапти», деб муштипар
Кўнглидан кечирди ана шу замон.

Рустам қизнинг олдига бориб, ишонар белгиси деб аждаҳардан олган тасмани ташлади. [Қиз] аждаҳарнинг терисидан олинган тасмани кўриб, аждаҳар ўлиб, ўзининг омон қолганини билиб қувонди. Рустам от устида туриб, қизга қараб, бир сўз деди:

Ўлдирганман сенинг душманларингни,
Энди айтсанг менга ўсган элингни,
Ечиб қўйсам энди сенинг қўлингни.

Сен ҳам бир яхшининг **кўрар кўзисан**,
Балки кўрар кўзда **сўзлар сўзисан**,

#401

Шу замон, муштипар, сендан сўрайман,
Хабар бергин ўзинг кимнинг қизисан?

Мен билайин сенинг ўсган юртингни,
Менга хабар бергин энди отингни,

Аждаҳар дамига дучор бўлибсан,
Неча кундир сен бойловли турибсан,
Қачон ўларингни ўзинг билмайин
Диққатликда қаттиқ кунлар кўрибсан.

Армон билан ўлиб кетди аждаҳар,
Жонинга сабабкор мендайин шунқор,
Ою кундан сулув сенинг тарзинг бор,
Қайғу ғамдан озод бўлдинг, гажакдор.

Ғам тортиб сен аждаҳарни кўрмадинг,
У бадбахтга сен бир дучор бўлмадинг.
Чархин кўлда дучор бўлди аждаҳар,
Ҳайбатидан титрар бир неча шаҳар,

Аждаҳардан нобуд бўлган одамлар.
Шунинг бири бўлган сендайин ночор.

Энди сўзлаб, хабар бергин элингни.
Мен ечайин отдан тушиб қўлингни.
Мен сўрайман сенинг манзилларингни!

Бу сўзни эшитиб, у қиз ҳам бойловли турган ерида бир сўз айтиб
турган экан:

Савашли кун ботир тортар сари ёй,
Ғамли кунда кўп тортганман оҳу вой,
Шу вақтида сиздай бекни еткизди,
Отимни сўрасанг менинг Офтобой,
Ўз элимда чин деганнинг ўзиман,
Энам ҳам отамнинг кўрар кўзиман,
Бужул элда Хисрав шоҳнинг қизиман
Сиздай бекка айтай аҳволларимни,
Аждаҳардан нобуд бўлиб йўқ бўлган,
Аждар ютган неча канизларимни.
Мендайин ойимнинг навбати келди.
Ўлимнинг шароби ёқамдан олди,
Сўзлайин ҳолимни сиз қулоқ солинг.

Бу ўлимдан сиздай шунқор кутқарди,
Ҳолимни сўзлайин, сиз қулоқ солинг,
Ечаман, деб, эй хоним, ҳалак бўлма,
Кетабергин энди йўлингдан қолма.
Энам билан қариндошларим келсин,

#402

Келиб менинг турган аҳволим кўрсин,
Келиб ечса, мен ҳам элга борарман,
Сиздай бекни ўзим топиб оларман,
Эл ичида тую маърака бериб,
Сиздай хонман бирга даврон суарман.
Насиб этса адрас, кимхоб кияман,

Ўзгани демайман мамлакатимда,
Халқ ичида сизни суйиб тияман¹.

Ёмон кунда кўп сўрадинг ҳолимни,
Қабул қилиб, бағишладим танимни;
Ҳалак бўлиб, хоним, ечма қўлимни.

Бу сўзни эшитиб, Рустам отидан тушмай, қизга берган тасмага қарамай
жўнаб кетди.

Бошида ўзи туз билан совунга чиққан. Шў² - тоғда кўринган қора
дарахт Бужул шаҳри экан. Тоғдан яқиндай бўлиб ғуборланиб кўринган экан.
Ҳали шу кўрган кўнгилдаги ерга етолгани йўқ, қичаб кетиб бораяпти. Неча
кўллардан, неча эллардан чўллардан ўтиб, шаҳри Бужулга етиб борди. Борса
Бужул шаҳри шундай: деворини зокка бўяган, ҳаммаси кийимини кўкка
бўяган; биров бировига ёнашмайди, ортиқ-камни ҳисоблашмайди. Рустам
бирнечага сўз қотади, гапига қулоқ солмай кетади. Рустам айтади: «Бу
шаҳарнинг одами **жовлиги билан** гунгмикан?» Ҳайрон бўлиб боққол,
қосибларнинг қошига боради, туз билан совун сўради, ўзи гапириб ўзи кўяди,
ҳечким гапига қулоқ солмади. Рустам бу шаҳарда ҳайрон қолиб, бир
гапиришадиган одам бўлмади, нима воқеа эканини билмади. Шунда
курғоннинг дарвозасига етди. Қаради: бир мўйсафид турибди. Бошдан-
оёғигача кўкмак, қўлидаги таёғигача кўкмак. Рустам айтди: «Қўлида таёғи
бор, ҳам дарвозада турибди. Ҳеч маҳалда қурбошини гунгдан қилмайди.
Шундан бир сўраб кўрайин, албатта, тили бордир», - деб Рустам қурбошига
қараб бу аҳволларни сўраб турган экан:

Қиёматча бўлар марднинг саваши,
Гангимасин мендай жўмарднинг боши.
Не сабабдан баринг бундай, қурбоши?

---

¹ Тегаман

² Ўша

Сўз сўзласа, қабоғингни уясан,
Баринг эмас, баринг қора қиясан,
Даладан келганни ҳайрон қиласан,
Тил билмаган баринг қандай балосан.
Не сабабдан баринг бундай, қўрбоши?
Ҳайрон қолиб, аҳволингни сўрайман.
Элингни кўрдиму бўлганман ҳайрон,

Кўнглимнинг қалъасин қилмагин вайрон,
Ҳар кимга сўз қотиб, бўлдим ҳар ҳайрон.
Тилинг бўлса, хап бергин сен маған¹,
Азали шахрингдан гапир; бобожон!
Не сабабдан баринг бундай, қўрбоши?

#403

Бу сўзни эшитиб Рустамга қараб, қўрбоши бир сўз айтиб турган экан:

Оша элдан жосус² бўлиб келасан,
Хисрав шоҳга хабар берса, ўласан,
Билмасликка олиб сўраб турасан,
Кет, мусофир элда нима қиласан!
Сен билмайсан энди қилар ишингни,
Баччағар, астароқ чиқар довшингни,
Хисрав шоҳим билса кесар бошингни
Дорга тортиб қилар сенинг ишингни!

Бизнинг элни бунда пойлаб келмагин,
Жосус бўлиб аҳволларим билмагин,
Ҳаялламай кетгин энди шаҳардан,
Кетгин жосус, сира бунда турмагин!

Ёш экансан, жосусликни қилибсан.
Халқнинг сирин сен билмоққа келибсан,
Билмасликка олиб сўраб турибсан.
Кет, мусофир элда нима қиласан?!

Бу сўзни у бобо, айтди: Рустамга жуда ўтиб кетди. Ўтдай тутшиб,
отини қимтиб бобога яқинлашиб, Рустамнинг ғайрати тошиб, бир сўз айтиб
турган экан:

Кўнглингда бор экан қайғули туман,

---

¹ Менга

² Қўлёзмада жонсиз

Жосус деб, айладинг сен мени, гумон,
Ундай деб гапирма, бобо, беимон.

Юлдузни кўзлайди бу минган отим,
Яркиллар белимда **кескир пўлатим**,
Бундай сўзга келар менинг ғайратим:
Сен тилингни тортиб сўзла, бобожон,
Дарбозада қолар сенинг жасадинг!

Жосус деган сўзинг менга ўтади,
Баччағар, жосус деб кимни айтади?!
Ўйла, жосус одам мендай бўларми,
Келиб сендан гапни сўраб турарми?

#404

Аччиғлансам мен қиларман ишингни,
Жосус деб сен чиқармагин довшингни,
Кесарман танингдан азиз бошингни,
Йиғлатарман қавму қариндошингни!
Бобо, биласанми айтган сўзимди,
Етим қилсам сенинг ўғил-қизингди,
Жосус дединг, мени бундай наҳ урдинг,
Шу гапингга сенга ўлим лозимди!
Мендай одам жосусликни қиларми,
Хаёлинг шундайин аҳмоқ бўларми?
Сен қарибсан, дарвозада турибсан,
Неча вақт подшонгга хизмат қилибсан,
Аҳмоқ, сўзни ўзинг кўп машқ қилибсан,
Жосус деб сўзлама, бобо, ўларсан,
Жосуснинг ишини сўнгра кўрарсан!

Бу сўзни эшитиб, у бобо туриб айтди: «Бу жуда **тоти чапани** экан. Остида бедов от, ёнида кескир пўлат, тағи бир гапини қайтарсам, қилични ғилофдан суғуриб олар, бошимга бирни солар; ҳамма ўз ваҳми билан. Менинг билан кимнинг иши бор, ўлганимни ҳечким билмай қолар. Шу билан мен бир қаро одам баробар бўлиб ўрлашиб юрмоқни ким қўйибди? Шаҳарга келган одамнинг кими дўст, кими душман, шуни бил, деб менга Хисрав шох хат бериб қўйибдими? **Амалдорсиниб** гапириб, ёмон одамга дуч бўлдим. Аввали, менга ким қўйипти шу гапларни, тўғри жавоб айтиб ўтказиб юборабермакда» деб, бобо бир-икки оғиз сўз айтиб турибди, дейди:

Мард йигитсан, болам, эшит тилимни,
Э йигит, сўрадинг менинг элимни,
Мен сенга айтайин кўрганларимни,
Эшит, болам, бу кўнгилда боримни.

Боботоғдан бирор аждаҳар келган,
Одамлар етти йил урушиб кўрган,
Етти йилгачайин кўп одам ўлган,
Аждаҳар зўрлигин бунда билдирган.

Юртимизни сўнгра аждаҳар олган,
Гапиришиб ундан кей¹ мамлага² келган.
Кунига бир қиздан солиқни солган,
Кўп қизлар аждаҳар дамида ўлган.
Энди Офтобойга навбат кеп қолган,
Подшомизнинг қизи унда бойланган,
Аждаҳар ютгандир, Офтобой ўлган.

#405

Подшомиз шундайин элга чақирган,
Савдо-сотик, сўзлашмоқлик йўқ бўлган,
Ҳамма одам Офтоб азасин қилган.

Тарзингга қарайман, очилган гулди,
Бир чамандан парвоз қилган булбулди,
Келиб бунда мамлакатим сўрадинг,
Азали юртимнинг маъниси шулди,
Майлинг, ораласанг бундайин элди.

Бобосидан бу сўзни эшитиб, Рустам:- Бобо, шумликни ўйлаб, ўзингни қийнаб гапириб ётгунча, илгаридан шундай жавоб айтсанг бўлмасми? - деб кўрғондан ичкари кириб кетди.

Энди кун кеч бўлди. Оқсарой деган саройга бори меҳмон бўлди. Энди Рустам ҳам тушуниб қолди: бир нима олар бўлса ёнидан пулни чиқариб беради; у одам ҳам индамайди, кули билан нимани кўрсатса, пулига яраша шундан шундан олиб беради. Ҳамма билади, жосус, воқеанавислар оралаб юрган. Шаҳарда биров билан биров савдо қилиб, сўзлашиб, муомала қилганини билса, воқеанавислар подшога хабар беради, у одамни олиб бориб дорга тортади. Жонидан кўрқанидан ҳечким гапирмайди.

Рустам Оқсаройда меҳмон бўлиб ётди. «Ҳа, энам билан тозилар бугун келмади деб йўлга қараб турар-да; бир кун ярим кунда савдо очилар-да», деди. Шу окшом Оқсаройда ўтди.

Эрта-мертан тонг отди. Офтобойнинг энаси ўрнидан тургандан пойтахт қараб кетди, Хисрав подшонинг қошига етди. Хисрав шоҳга қараб хотини бу сўзни айтди:

Ётиб эдим тонг олдида туш кўрдим,

---

¹ Кейин.

² Муомалага.

Бу тушимда бир ажойиб иш кўрдим,
Ғариб бўлган кўнглимни хуш кўрдим,
Бу тушимда у аждаҳар ўлгандай,
Менинг Офтоб қизим тирик қолгандай,
Оша юртдан бир қарчиғай келгандай,
Қарчиғай аждарга чангал солгандай,
Қарчиғай чангида аждар ўлгандай,
Бу тушимда шундай бўлиб билинди,
Мамлакатлар беҳбудчилик бўлгандай,
Ҳамма ўз ишида тинчиб қолгандай,
У душман - аждаҳар нобуд бўлгандай.

Тушимдан қувондим, қолмас тоқатим,
Олти ойлик йўлдир сўрар ҳукуматинг.
Аждаҳардан кўп эди ваҳм-зулматинг.

Бошингда бор сенинг тожу давлатинг,
Қиз ҳам бўлса Офтоб ёлғиз фарзандинг,
Офтобойдан хабар олсанг на бўлди!

#406

Гап эшитгин тушда кўрган сўзимдан,
Бежиз эмас бу менинг кўрган тушим.
Албатта, сен хабар олгин қизингдан.
Ёлғиз қолиб кўздан ёшин тўкмасин,
Мотам тутиб яна афсус тортмасин.
Хабар олгин, хоним, Офтоб қизингдан,
Ёлғиз қолиб, маломат бўп ётмасин.

Бу сўзни эшитиб Хисрав шоҳ амалдорларини йиғиб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўнгу сўлда бир азамат бормисан,
Ботир бўлиб бу майдонда тургудай,
Хизмат қилиб, инъонимни олгудай,
Аждарҳардан хабар олиб келгудай,
Аждаҳар ўликми: ё унда тирикми,
Бориб аждаҳарни кўриб келгудай?

Қани амалдорлар талаб қиласан,
Ким ботир бўп чиқар, ўзинг биласан.
Шаҳар, элга чиқиб хабар берасан,
Ҳамма ҳам эшитсин, жарчи қўясан,
Элу халқдан бирор ботир чиқарми,
Кимки ботир бўлса олиб келасан!

Амалдорга подшо неча сўз айтди,
Неча сипоҳилар отланиб кетди.
Чақирар, ҳеч кимдан садо чиқмайди,
Аждаҳарга мен бораман, демайди.

Подшолик чақиртди, одам келибди,
Ҳаммадан сўрайди энди Хисрав хон.
Аждаҳарга деб, анинг номин айтгандан,
Подшосидан бари безор бўлибди.

Одамлар йиғилган бунда кўп бўлиб,
Пойтахт остида хўп тўп-тўп бўлиб,
Бир-бириман турди маслаҳат қилиб:
— Подшо бизни ўлимга буюриб.

Инъом дейди, бизга савол қилади,
Борган одам аждаҳардан ўлади.
Борган киши бунда омон келмайди
Ўлган сўнг, инъомни нима қилади?!

Ҳамма ҳайрон бу подшонинг ишига,
Ўлик-тиригини билиб кел, дейди,
Билмоқ учун ким боради қошига?!

Халқ подшонинг сўзини эшитиб: «Унинг ўлик-тиригини билмоққа
яқинлаб бориб бўларми, у сенинг шаҳардаги жўрангми,

#407

гаплашиб юрадиган?! У бир катта илон; **қора** кўрингандан дамига тортади,
одам дамига тортади, одам боруви билан от-поти билан ичига уриб кетади; у
қандай нарса бўлса ютади», - деб мен бораман деган садо чиқмади.

Подшо туриб айтди; - Мол-дунёга зарил, қисилиб кун кўриб юрган хўп
камбағалчилик билан кунни ўтказган, хоҳи киморбоз, хоҳи беданабоз
машғулотида юрган одамларга ҳам хабар бердингларми? Тирикчилик жонига
теккан, бу юришдан ё ўлайик, ё қолайик, деб юрган чиқиб қолмасми!

Амалдорлар айтди: - Шундай режали, белгили одамлар эшитди.
Шулардан ҳеч гап чиқмади. Мен ботирман, деб отланадиган бўлмади.
**Умрида бир яхши кийим киймаган, от тугул эшак минмаган, эгни янги чопон
кўрмаган одамлардан нима маслаҳат чиқар дейсиз?**

Подшонинг пастроқ амалида турган бир киши: - Ҳар сўзга дадил
жавоб айтабердинг; сен эринсанг, мен хабар қилайин, «тегирмончидан бир
пўп» деган гап бор, - деб отланиб хабар қилгани кетди.

У вақтларда шундай расм бор эди: камбағалнинг бобоси деб бир
одамни камбағалга бошчи қилиб қўяр эди. Қандай камбағал гуноҳкор бўлса,

бости жавоб¹бини шундан сўрар эди. Бир юртдан бир юртга оғишиб келган, подшоларнинг наздида бетайин одам бўлса, бўлак ер-жой бермаса, билса ўзи борар эди, билмаса, у камбағалнинг каттаси камбағал бобо, бу бизнинг одамимиз, деб йиғиб олар эди.

Шу вақтида¹ Тоғай деган бор эди. Камбағаллар Тоғайни бобо кўтарган эди. У камбағалларга бош бўлиб турган эди. Тоғай шундай одам эди: ҳаммомнинг кулига лавлаги пишириб жўралари билан еб, ўз гапи билан бири-бирининг вақтини хушлаб, бирови беш танга топса, «ҳаммамизнинг топган давлатимиз ўртада», деб ўртага ташлар эди. Уларнинг қошига қорни тўк кишидан ҳеч бир киши бормас эди. Улар ҳам шу юришида отли, тўнли бадавлат кишини одаммисан, деб писанд қилмас эди. Тоғай, ҳар кимнинг хизматини қилган, ганада² ҳаммомга ўт ёқиб кун ўтказиб келаётган, бировнинг ҳақидан кўрққан, зарар етказмаган, ким камбағал бўлса, шунинг билан топишиб кўнглини олган, тўғри йўлдан қолмаган, эгри йўлга бормаган, ўғирликни билмаган, умрида хиёнат ишни кўнглига ҳам олмаган, янги чопон киймаган, йиртиқ - қирқ ямоқ жан-жундадан бошқани киймаган, от тугул эшак минмаган, яёвлик билан умрини ўтказиб келаётган одам эди.

Тоғай ёнбошлаб, камбағал жўраларига гапириб туриб эди: - Подшо чақиртиб, ҳаммага хабар бериб, йиғиб олибди. «Аждаҳарга боргундай бир наърашар бормисаи?»- деб сўрабди. Бизни камбағал деб писанд қилиб эсига олмабди. Бизнинг жами камбағал бари ҳам қолибди. Подшо қилар ишини билмабди.

#408

Ўзга жўралари айтди: - Хабар берганда нима қиласиз? Халқ - ҳамма одамлар йиғилган ер, сизнинг, бизнинг устимизда тўнимиз бўлмаса, миниб кўзга кўринадиган отимиз бўлмаса, бизни нима қилади?

Тоғай айтди: - Аждаҳарга буюрган баччағар тўнни, отни ўзи беради-да. Агар менга хабар берганда, бош-оёқ сарпо, бир яхши от, бир яхши ярок берганда, аждаҳарга борар эдим, подшонинг бу хизматини ўрин қилар эдим; аждаҳар ўлган бўлса, ўлган хабарини берар эдим; агар тирик бўлса, ғайрат қилиб аждаҳарнинг танидан бошини олар эдим, ўлдириб келар эдим. Агар шу аждаҳар тирик бўлса, унга бир чиқиб жавоб айтолмаса, у баччағар заҳарли нарсаси, тиклаб шаҳарга босиб келса тағи қаттиқ кун сен билан менинг бошимга тушади. Подшоларга нима ваҳма! Ундай қилиб, бундай қилиб қутилиб қолади. Тағи бир гап бор. Подшонинг: «Агар шу аждаҳарни ким ўлдирса, қизимни бераман», - деган гапи бор эди. Агар бориб тўқиниб аждаҳарни ўлдирсам, балки подшонинг қизини олиб, подшога куёв бўлиб қолсак ҳам ажаб эмас.

Унда жўралари айтди: - Ундай бўлса катта одам бўлиб, бизлар билан гаплашмай, ҳол-аҳвол сўрашмай кетасиз-да.

Тоғай айтди:- Сенинг у хаёлинг хомдир. Подшо подшолик давлатини, дунёда кўрган роҳатини, Офтобойдай фарзандини берган вақтида ҳам мен

---

¹ Ўша вақтди

² Гоҳо

сизлар билан бир дам баланд-паст гапиришиб ўтирганимга олмайман. Аждарни ўлдириб, подшонинг қизини олган вақтимда, бу ҳам ўз тирикчилигида биз билан бирга бўлади. Мен подшонинг қизини олдим деб, Хисрав шоҳнинг давлатхонасига бормайман. Унинг билан жўра бўлолмайман. Ҳеч маҳал уларнинг биз билан кўнгли бир ердан чиқмайди. Улар бўлак гап топмаганда ҳам: «Камбағалда нима ақл бор, ақли бўлса ўзини ўзи ўнглаб бой бўлар эди», - деган гапи сира қолмайди. Бу гаплар менинг юрагимга сиғмайди. Ундай одамлар билан сира бизнинг **созимиз келмайди**. У катта одамлар ошиб-тошиб, дунёнинг камчилигини кўрмаган, оғзи борганча гапириб ўтиб келаётган одамлар. Ҳали биз камбағалчилик, йўқчилик билан, камчилик билан келаётган одам. Агар шу ишлар бўлган вақтда ҳам, бизнинг кўкайимиздан камбағал - камчилигимиз кетмайди. Ҳеч кимга биз катта гапирмаймиз.

Жўралари: - Тоғай ака, қани катта бўлганингизда кўрамиз-да, - деб туриб эди, подшонинг хабарчи маҳрамлари келиб, «Шуларнинг гапи адо бўлсин, ундан кейин гапирамиз», - деб қулоқ солиб туриб эди, бўлак одам билан иши бўлмай келиб, Тоғайнинг билагидан ушлади. Бояги камбағаллар билди, подшонинг маҳрами. Кўнглида айтди: «Худо урди, Тоғай гуноҳкор бўлиб қолди. Оббо баччағар, булар келиб қулоқ солиб турган экан, шунча гапни гапириб юбордик. Подшонинг қизи ҳам кўрсин, ҳозир бўлмаган нарсага Тоғай гуноҳкор бўлиб қолди».

Тоғай маҳрамларга айтди: - Менинг билагимдан ушладинглар, биз нима гуноҳ қилдик?

#409

Маҳрамлар айтди: - Ҳеч гуноҳ қилганинг йўқ. Сен ахир, аждаҳарга бораман деяпсан-ку!

- А, аждаҳарга бораман деганга гуноҳкор бўлдимми мен?

Маҳрамлар айтди: - Биз шунча шаҳардан, Хисрав шоҳнинг давлавлатидан, аждаҳарга бораман, деган кишини топмадик. Шу сенинг «аждаҳарга бораман» деганингни ўз қулоғимиз билан эшитдик. Биз келиб сени ушлаганимиз - подшонинг хизмати [учун]. Аждаҳарнинг хайбат-сиёсати, бу **онсон** гап эмас. Бунга ҳар қандай киши боролмас. Бу хизматга юрак қилмоқ **онсон** эмас. Биз от устида туриб айтсак, кўрқиб қочиб, тониб бўйнига олмай юарми деб келиб билагингдан ушладик. Сен кўрқма, бояги гапларингни подшога айтмасмиз.

Тоғай айтди: - Сизларда бир гап бор. «Камбағалнинг нима тутруғи бор, қочади» деб фаҳмлабсизлар. «Мард сўзидан, йўлбарс изидан бурилмайди», деган гап бор. Ўзим талаб қилдим. Ҳечким менинг **бўйнимга завлим солгани** йўқ. Сўзидан қайтмайдиган камбағалдан чиқади, - деб ўрнидан тура берди. Шунда ҳам маҳрамлар ишонмай, отига миниб, Тоғайни ўртага олиб, шоҳнинг саройига ҳайдаб жўнади. Тоғайни ҳайдаб одамлар кўриб: «Бу камбағалларнинг бобоси гуноҳкор бўпти-да, ўртага олиб ҳайдаб келаяпти» деб турди. «Буни нимага ҳайдаб келяпти экан, - деб амалдорлар сўради. - Бу нима гуноҳ қилди?»

Махрамлар айтди: - Аждаҳарга мен бораман деб турибди.
-Подшога бу хабар етди. Подшо: - Бунда олиб келинсин! - деди.
Махрамлар Тоғайни олиб пойтахт устига чиқиб кетди, подшога рўпара қилди. Подшо Тоғайга қараб, бу сўзни сўраб турибди:

Юрагингдан кетсин сенинг оҳ-вой,
Манзил-жойинг бўлсин сенинг кенг сарой,
Аждаҳарга борасанми, эр Тоғай?

Хафа бўлмай бунда ўйнаб-кулмоққа
Подшо инъомига эга бўлмоққа,
Чоғладингми сен ўзингни хизматга,
Бориб аждаҳарни билиб келмоққа?

Менга маълум бўлди ва айтган сўзи
Хизматга чоғланиб келгандай ўзинг.
Назаримда баланд ўхшар ҳимматинг
Қилиб келсанг яна шундай хизматим,
Сен ҳам бўлгин қиёматлик фарзандим.

Сенга миндирайин **назари отим**,
Белингга бойлайин **кескир пўлатим**.

Ғамли бўлиб бунда қабоғим уйдим,
Қанча халойиқни бошима йиғдим,
Ғайрат қилган бир азамат чиқмади,
Сенинг бу сўзингдан мен ҳам суюндим.

#410

Давлатимда бордир кучли полвонлар,
Ҳеч қайсидан бундай ғайрат чиқмади,

Илгаридан ғайратингни билмаган,
Амалдорлар сени писанд қилмаган,
Халойиқдан шунча одамлар келди,
Бу хабарни илгари сиз билмаган.
Сўнгра ўзим англаб юборганман хабарни,
Уялмадим мен ҳам қилган ишимдан.
Яхши жавоб айтиб, қилдинг сафарни,
Аввалдан кўнглимда шу сўзлар борди,
Менга **эшиткизди** шундай хабарни.
Аждаҳарга борарсанми, эр Тоғай?

Қани, Тоғай, эрлигингни билдиргин,
Душманларни ғайрат қилиб ўлдиргин,

Хурсанд қилиб мендай шоҳни кулдиргин,
Нима бўлса эрлигингни билдиргин.

Бу сўзларни Хисрав шоҳи айтади,
Айтган сўзни қулоғига тутди;
Подшодан эшитиб Тоғай бу сўзни,
Билганини Тоғай сўзлаб ётади:

- Буюргин, подшоҳим, бориб келайин,
Майдон бўлса юз қайтармайин турайин.
Менинг қилган хизматларимни билсанг
Ўлим хизмат бўлса, мени буюрсанг...
Турибман бормоққа кўнглимда ўйлаб.

Аждаҳар қасдига белимни бойлаб,
Шоҳим, берсанг от-асбобингни шайлаб,
Юрмайман ваҳма қип йўлларда ўйлаб.
Йўлни тортиб аждаҳарга борарман,
Жоним қийнаб аждаҳарга берарман!

Бундай сўзни Хисрав подшо эшитди,
Хисрав шоҳнинг жуда вақти хуш бўпти,
Обод қилсам, дейди, бу манзил-жойди,
Эр Тоғайнинг шуйтиб вақтин хушлайди,
Подшо туриб ўз қўлиман шу замон,
Тоғайга кийгизди яхши сарпойди.

Тоғай келиб янги кўрди бекликни,
Шиқирлатиб кийди-ку кўк этикни.
Тоғай шундай ён-ёғига қарайди,
Бу бошига шолдан салла ўрайди,
Тоғайнинг ишида бўлмайдиган хато,

#411

Бойлади белига курмали пўта,
Шундай қип кийинтип¹ бу валламатни,
Маҳрамлар абзаллаб бунга опкелди,
Подшо минадиган норкўкдай отни;
Бойлади белига шамшир пўлатни,
Аждаҳарга Тоғай қилди ғазотни.
Эр Тоғайни энди бу ҳолда кўриб,
Тоғайнинг ишини кулгу қип ётди:

---

¹ Кийинтириб

- Подшомиз ҳам ажаб аҳмоқ бўлиби,
Камбағалга оту сарпо берибди.
Подшонинг ақлини худо олдим,
Аждаҳарга бориб бир гап бўлдим.
Бу шаҳарга бурилиб нима қилади,
Тоғай бобонг бир нарсаси қолдим?!

Ким қайси юртларга бу ҳам кетади,
Ўтишига от-анжомни сотади,
Бўлак ердан топиб яна бир манзил,
Камбағаллар билан хўп еб ётади,
Подшомизнинг оти қўлдан кетади.

Саройдаги одамлар Тоғайнинг бу ҳолда отланаётганини кўриб, шивир-шивир гап қилиб ётди: «Хисрав шоҳ ақлини йиғиб, бу ҳам савдойи бўлган экан. Бу бир кун кўролмай юрган камбағал нарсаси. Бунинг аждаҳарда нима иши бор. Шунча сарпо, назаркарда отни миндирибди, бунга ишониб. Камбағалнинг бобоси бўлса бўлибди-да. Шундай шаҳарда ё бир манзил-жойи йўқ. Бир том солиб олмоқ катта гап. Ақалли чойдиш қайнатадиган битта ўчоқ тузатиб олган одам эмас. Камбағал одамнинг ҳам шундай ризқилиси бўлади экан. Осмондан ташлангандай ўзидан-ўзи дунёга эга бўлиб қолади экан... Қайси юртларга бориб, бу анжомларни пуллаб олса, бор умри ётиб еса ҳам соб бўлмайди», - деди бир нечаси.

Буларнинг гапириб ётганидан Тоғайнинг хабари йўқ. Бир хил одамлар: «Ҳозир унга кийдирган, миндирган буюмларин илгари кўрмоқ тугул гузаридан ўтган эмас. Сотганда, булар, нархини не билади. Бир тузук одам сал пул билан қўлидан алқаб олади», - деб ўзаванда¹ гапириб қолди.

Тоғай [ўз] машғулотида борапти. Шунда ўзининг хонасига [жўралари]: - «Ўзини мардликка олиб бизнинг бошчилигимиз кетди, қандай бўлиб келар экан» деб қараса, Тоғай жуда сиёсатли, отли, тўнли, анжомли бўлиб келаяпти. Шунда жуда ўзини яқин олиб, қайишиб юрган жўраларидан бир нечаси Тоғайнинг олдида чиқиб, гапириб турибди:

Подшонинг отини бежо минибсиз,
Жондан кечиб, ажаб ишни қилибсиз,

#412

Аждаҳар ҳайбати кўпдир эшитдим,
Мен сизга қайишиб ўзимдан кетдим,
Афтам қочиб данги-дунгим унутдим,
Сиздан борди бормас деган умидим.

Остингизга сиз минибсиз яхши от,
Подшога қилмоқчи бўлибсиз хизмат,
Йиғилиб ётган бунда камбағалларга -

---

¹ Ўзича

Бошчимизсан, ўлсанг бўлар қиёмат.

Йўлдан урмай, мен ҳаққа йиғлайин,
Қўл очиб ҳаққингга дуо қилайин,
Омон бориб, омон келгин аждардан,
Йўлга қараб интизор бўп турайин.
Аждаҳар қилмасин сенга қиёмат,
Ўз кўнглингман талаб айлаб борасан,
Келгин Тоғай - бошчим соғу саломат!

Бу сўзни ашитиб Тоғай жўраларига қараб айтди:

Мен бораман билгин хизматим катта,
Дуо қилиб бунда туринг албатта,
Насиб бўлса аждаҳарга бораман,
Ўлган бўлса, ўлди хабар бераман,
У аждаҳар тирик бўлса у тоғда,
Юз қайтармай бориб, уруш қиламан.
Агар юлсам аждаҳарнинг бошини,
Подшо кўрса эр Тоғайнинг ишини,
Менинг хизматимни у ҳам билади,
Қандай бўлса бир кўрғонни беради.

Битта кўрғон танҳо тегса бизларга,
Қулоқ солгин Тоғай айтган сўзларга.
Бир нечангни миршаб қилиб оламан,
Бир нечангни мен амалдор қиламан,
Ҳаммамизнинг ўртамизда жой бўлсин,
«Камбағал кўрғони» унга ном қўйиб,
Жами камбағаллар унда йиғилиб,
Подшонинг инъомин ўртада кўриб,
Омон-эсон қайтиб келсам бу ерга,
Бир кўрғон сўрасак иттифоқ бўлиб,
Бир одамдай манзил-жойга йиғилиб,
Давлату молимиз ўртада туриб,
Омон-эсон бориб аждардан келсак,
Ишимизга дўст одамлар суюниб,
Душман кетсин ўтдай бўлиб куюниб,
Хўшлашиб аждарга Тоғай жўнади,
Чорси - регистонда отни ўйнатиб,

#413

Шу замонда Тоғай кетиб боради.
Камбағал бошчиси ҳамма билади,
Маст бўлиб эр Тоғай шундай жўнади,

Ўз шаънига сўзлар айтиб боради:

«Одам бўлиб бу Бужулнинг шахрига,
Миниб олдим подшонинг тулпорига»;
Кўринг Тоғай шамшир боғлаб белига,
Аждаҳарга талаб қилиб боради.
Қулоқ солинг эр Тоғайнинг сўзига,
Ўз кўнглида: «Аждаҳарга йўлиқиб,
Учраб қайтай бу подшонинг қизига.

Тирик бўлса, билмаганин билдириб,
Шамшир уриб аждаҳарни ўлдириб,
Омон-эсон турган бўлса бойловли,
Олиб қайтсам шоҳнинг қизин миндириб,
Ҳарна десам айтганимга кўндириб».

Бу сўзни айтиб Тоғай кетиб боради,
Бораётиб шу замонда эр Тоғай,
Йўл айритқа Тоғай дучор бўлади.

Тоғай айтди: - Ҳали элда сўрамабман, бу йўлнинг бу ердан айрилиб кетиши эсимга келмаяпти. Аниқлаб юрмасам, бир йўлга тушиб кетаверсам, шу йўл борарми-бормасми билмасам; беш кун, тўрт кун орада ўтса, мен тайинини билмай юриб кетсам, подшо «келмади», деб йўлга қараб турса бу хабарни эшитмаса; бадавлат кишини ҳар нарсага гап қилабермайди, камбағалнинг тоши енгил бўлади, ҳар қандай гап устига ағнаб, маломат гапнинг эгаси бўлаберилади. Мен ҳаяллаб кетсам, подшо сап катта одамлар билан ўтириб «аждаҳарга кетган одамдан ҳеч хабар бўлмади», деб оғзидан чиқса, подшога гапиргич одам кўп чиқиб қолади. «Ҳали ҳам келади деб юрибсизми? Унинг бу ерда боғи-чорбоғи борми келиб? Шунча қимматбаҳо аслаҳани кўлига бериб юбордингиз, ўлмай қайтиб келарми?!» деб подшони ҳам уялтиради.

Шунда бир қора кўзига кўрина берди. Отнинг жировини тортиб турди. У одам яқинлаб, келгандан кейин, Тоғай бу одамга қараб, аждаҳар тарафга борадиган йўлни сўраб турган экан:

Гап эшитгин мендай марднинг тилидан,
Чикдим ботир бўлиб Бужул элидан,
Бунда турдим мен адашиб йўлимдан,
Аччиғлансам ҳар иш келар кўлимдан.
Подшо берди, суриб ўйнайди тулпор,
Бужулнинг захрасин олган аждаҳар;
Аждаҳарга талаб қилиб бораман,

#414

Қай тарафда бўлар? Йўл бошқар маған¹
Шодмон қилсам Бужул мамлакатини,
Қилиб келай Бужул мамлакатини,
Хизмат учун миниб чиқдим отини,
Тушмасин бошима бир турли савдо,

Аждаҳар манзили қайси товда?²
Аждаҳарни сўраб кетиб бормиди?

Бу сўзни эшитиб бу одам Тоғайга қараб бир сўз айтди

Сағал иш деб бу хизматни ўйлабсан,
Мард одам қиличин белга бойлабсан,
Бекор аждаҳарга талаб айлабсан.
Биласанми у ҳам ётган аждаҳар,
Аждаҳар демокда қанча зўр гап бор!
Ўзинг ўйла, сенинг эсинг бормиди?
Ишқириб тортганда кетади тоғлар,
Чивинча йўқ миниб юрган бедовлар
Ўзидан-ўзи бориб ўлмоқ не даркор!
Аждаҳар деб сира оғзингга олма,
Қайтабер, ажали етган баччағар,
Нарёққа бурмагин отнинг бошини,
Подшолар ҳам қилолмайди ишини.

Аждаҳар деб сўраб нима қиласан,
Жинни бўлиб сен чиқдингми элингдан?
Оту қамчи, не иш келар қўлингдан?
Хисрав шоҳда қанча тўп, тўпхона бор
Билгин шундай подшоликда анжомлар,
Неча йиллар аждаҳар билан урушиб,
Бўлолмади у бадбахтман баробар,

Етган жойни яксон қилиб кетади,
Бир шаҳарни бир оқшомда ютади,
Қандай одам йўлиқиб жавоб айтади.
Ўз йўлга юрмакни ҳисоби битган.
Тағи бир қир ошсанг етиб борасан,
Сен ҳам ўтиб аждар чегарасига,
Ўз оёғинг билан бориб ўласан.

Бу сўзни эшитиб Тоғай билди, аждаҳар шу йўлда экан. Тоғай айтди:

---

¹ Менга

² Тоғда

«Бу тентак, баччағар, сўрасам, қайта менга йўқ ердаги гапларни айтди, ҳеч кимни кўриб, бошидан ўтказмаган одам экан бу».

#415

Тоғай тоғ бетка қараган йўлга отининг бошини бурди: - Бор, ўз йўлингдан қолма, сен мени йўлдан урма! – деб жўнай берди.

Шунда у одам **ўзавонда** гапириб кетиб бораяпти қийшайиб: «Бу одам қандай одам бўлса, подшонинг амалдорими? Аждаҳар шундай шаҳардан битта-яримтани авраб олади эмиш, деб ҳам одамлар гапиргучи эди. Мабодо отини билиб дуо билан шундай авраб чиқарган одамми? У ўлди! Бу аждаҳар авраган кишини ҳарчанд қайт дегани билан, кўзига қиздай кўриниб қайтмайди эмиш, деган гап бор эди, Бу ҳам аждаҳарнинг аврашига¹ йўлиққан одам экан», - деб кетди.

Тоғай йўлини олиб бораётиб эди, қирнинг бошига чиқиб қаради. Тоғдан пастга энкайган ерда Чархин кўлнинг ёқасида бир нарса мисли бир тоғнинг бўктирилган дарасидай бўлиб ялтираб ётибди. Тоғай айтди: «Энди таваккал қилайин. Шу ётган аждаҳар экан. Отни тезлаб бир-икки қамчи урайин, «Аждаҳар беғам ётган экан, хабар топгунча шамолдай ғувуллаб, устига бориб қолайин. Боргандан бошига шамширни солайин; ажалим етса ўлайин, бунинг билан бир ёқли бўлайин».

Жабр қилди **хайвонзотнинг** жонига,
Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига;
От олиб жўнади шундай фалакка,
Шобири билинмай яшиндай оқиб,
Қаттиқ кетди Тоғай, кўнглин хушлади.
Бир кўлиман эгар қошдан ушлади.
Хайрон қолди бу тулпорнинг ишига,
Бориб қолди аждаҳарнинг қошига.
Хайбатидан ақли шошиб Тоғайнинг,
Қилич урди аждаҳарнинг бошига.
Бу билан аждаҳар ҳарба қилмади,
Аждаҳардан ҳеч сиёсат бўлмади.
Анча ўтиб отнинг бошини тортди,
Аждаҳар қоягага эр Тоғай етди.

Энди келиб бунда аждарни кўрса,
Зўр аждаҳар армон билан ўлибди,
Санаб кўрди: қирқ бир бўлак бўлибди.
Қиличин билмасдан ўликка чопиб,
Аждаҳар қолибди жазога топиб.
Кўринг энди Тоғай валламатини,
Тушиб минди шу замонда отини,
Қулоқ солинг мард Тоғайнинг сўзига,

---

¹ Қўлёзмада арбаб, арбавига

Бориб солди бу подшонинг қизига.

Тоғай кўнглида айтди.: «Аждаҳар илгаридан ўлган экан. Бу бойловли туриб, аждаҳарнинг ўлик-тиригини не билади. Мен бунга бир ёлғон айтайин. Қани, нима дер экан.

#416

кул деса, қўлини ечиб, миндириб қайтайин, деган сўзини эшитайин, мана шундай деб подшога хабарини айтайин».

Тоғай Офтобойнинг қошига бориб бир сўз гапириб турибди экан:

Мен эканман Бужул элда зўрабор,
Хон отангга бўлиб келдим хизматкор;
Аждаҳарнинг билмаганин билдирдим,
Армон билан аждаҳарни ўлдирдим.
Энди обод қилай Бужул элингни,
Отдан тушиб мен ечайин қўлингни,
Менинг билан бирга Бужулга бориб,
Кўргин ота-энанг, қолган элингни.
Аждаҳар деб, кўп тортгансан зулмни
Ҳеч ким сўраган йўқ сенинг ҳолингни,
Менинг қилган хизматимни бил энди,
Қўлинг ечай, келиб мингаш бўл энди,
Менинг билан сен ҳам бирга юр энди.
Неча вақтлар қолдинг ҳорлик тортиб,
Бу ерда кун кўрдинг кўп ғамга ботиб,
Сен ёлғиз тургансан ҳасратлар тортиб,
Менинг билан, шоҳнинг қизи, юр энди!

Бу сўзни эшитиб Офтобой, Тоғайга қараб икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Оша элдан бирор лочин келганди,
Лочин кеп аждарга чангал солганди.
Лочиннинг чангида аждар ўлганди.
Баракалла, келган бу ғайратингга,
Хабар олдинг, жуда яхши бўлганди.
Бу ёлғон, ўзингга маълум тургандир,
Хаёлман сўйладинг менга ёлғонди.

Мард бўлсанг сен кўп айланиб турмагин,
Асли номардларнинг ишин қилмагин,
Ҳаялламай бундан қилгин сафарни,
Тирик деб отамга бергин хабарни,
Қистаб боргин миниб келган тулпорни.

У подшо отамга хабар берасан,
Тириклигим элга маълум қиласан,
Қанча инъом - суюнчини оласан.
Бир юртнинг эгаси бўлиб қоласан.
Офтобой бу сўзни Тоғайга айтди,
Маъкул тушиб бундан эр Тоғай қайтди,
Аждар илгаридан ўлганин билган,
Шундай қилиб Тоғай йўл тортди;
Бужулнинг қорасин кўриб эр Тоғай,
Шаҳарга у замон яқинлаб етди.

#417

(Марҳамлар) қараса Тоғай келибди:
«Бормай йўлдан қайтиб келган бу Тоғай
Ҳадди борми аждаҳарга бормоққа,
Аждаҳарнинг қорасини кўрмоққа,
Тоғайнинг ишими шундай қилмоққа,
Хизмат қип подшодан инъом олмоққа,
Камбағалнинг иши эмас бу хизмат,
Бир ерларда иш кўрсатиб келмоқда».

Шаҳар ичи хўп гапириб ётади,
Подшо саройига Тоғай етади.
Чиқиб хизматкорлар отини ушлаб,
Пойтахтга кетди Тоғайни бошлаб,
Шунда Тоғай бориб, пойтахт устида подшога рўпара бўлди. Бир-
бирини кўриб, ҳол-аҳволини сўраб омон-эсон келганини билиб, жўнатганда
«Қиёматлик фарзандим бўл» деган гапи эсига тушиб, Тоғайга айтди: - Қани,
Тоғай, кўрган-билганингдан гапир!

Шунда Тоғай подшога қараб бир сўз айтиб турган экан:

Мен отланиб қилдим бу куни хизмат,
Орт-сиртимдан кўп гап бўлди маломат;
Ўлимга бел бойлаб мендай валламат.

От чопиб чўлларди баланд-пастига,
Ғайрат билан бордим аждар қасдига,
Отни чопиб бориб қолдим қошига,
Урдим ханжар билан душман бошига,
Аввал қилич уриб сўнгра билдим,
Аждаҳар ўлганин, мен сўнгра кўрдим,
Тирик эмас, ўликка дучор бўлдим;
Шоҳим, бориб Офтоб қизингни кўрдим,
Омон-эсон унда бойловли ғолиб,

Канизлари билан бу энасини
Сўрайди бойловли эсига олиб.
Ёлғиз қолди шундай чўлда муштипар,
Бошқа сўйлаб ўтирмоқлик не даркор,
Бориб ечиб олиб келсин канизлар!
Неча сўзни сизга бу Тоғай айтди,
Холисона қилиб келдим хизматди.

«Холисона хизмат қилдим» дегандан кейин подшо: - Холисона қилган хизматингга мақсадингни тила мендан! - Шунда Тоғай айтди: - Мен сиздан нима тилайман? Бир нима оламан деб хизмат қилган бўлсам, тиласам тузук эди. Сиз ҳам бир нима берсангиз холисона берсангиз менга. Бизга тила деманг.

#418

Подшо айтди: «Ақлингнинг кўплигидан камбағалларнинг бобоси бўлиб юрган экансан. Шунда Тоғайни ўз ихтиёрига қўймай, хизматининг орқасидан бир қўрғонга қўрғонбеги қилди.

Шунда Тоғай қўрғонбеги бўлиб, подшо билан хўшлашиб, қўрғонбеги амали билан пойтахтдан чиқиб, камбағал жўраларининг қошига жўнаб кетди.

Подшо Тоғайдан эшитган хабарни қувониб хотинига билдирди. Икки аравага канизлар билан Офтобойнинг энасини солиб, қанча хизматкор, маҳрам қўшиб Офтобойга жўнатди.

Энаси йўлдан бу сўзларни айтиб бораётган ери:

«Кўтарсам бошимдан қайғу аламни,
Уйимнинг бозори ёлғиз боламни
Кўргунча йўқ йўлда менинг тоқатим,
Қайтадан дунёга келган санамни.
Неча кун бойловли ёлғиз қолибди,
Офтоб бунда, мен ҳам шоҳлик шавкатда,
Маконим, манзилим зиндон бўлибди».

Неча сўзни булар бу йўлда айтди.
Офтобой бойланган ўтовга етди.
Кўриб аравадан ташлаб ўзини,
«Болам! деб қучоқлаб ёлғиз қизини,
Канизлари келиб ечди қўлини,
Йиғлашиб, топишиб жону дилини,
Сўраб бир-бирининг бунда холини.
Офтобойни энаси кийинтиради,
Бужулнинг шаҳрига бирга қайтади.

Омон-эсон қизи тегиб қўлига,
Келиб қолди ўрда - манзилларига.

Аждаҳар зулмида гангиган боши;
Келиб кўрди отаси, қавму қардоши.

Шу кеча ҳаммаси кўришиб, сўрашиб ётди, Эрта-мертан тонг отди.
Подшолик шундай хабар қўйди: «Одамлар кўкини ташлаб, вақтини хушлаб,
ўз ишида бўлсин, бозорни юргазсин, савдо-сотикни бошласин!»

Бу хабарни эшитиб, бозорга хумори бўлиб қолган халқ тонг отмай
йиғилиб, бозор очилиб, шаҳри Бужулга одам тўлиб кетди.

Шунда кун чиқиш ҳаддига етди. Офтобой Рустамни кўнглидан
чиқаргани йўқ эди. «Сени ўзим топиб оларман», деган гапи эсида эди. Шу
гап билан: «Энди Рустамни бозордан ахтарайин, албатта, шу бозорда
юргандир, топарман» деб кун чиққандан сўнг, канизларини ияртиб бозорни
сайр қилиб чиқиб кетди. Бозорда кўз тутиб Рустамни қараб юрур, дейди:

Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,

#419

Расталарда косиббачча,
Ҳар растани оралайди,
Канизи билан ойимча.
Офтобойимнинг камоли,
Ойдин ғолибдир жамоли,
Бу бошида пирпирайди
Ўраган ловдон рўмоли.

Ҳар тарафни кўп қарайди,
Ҳоли Рустамни кўрмайди.
Қараб юрур кўнгли хушлаб,
Неча канизлар пўш-пўшлаб,

Бир нечасини вақтин хушлаб,
Ўйнаб-кулар зулфак ташлаб.

Ҳусни тўлган ойдай бўлиб,
Қош эгилган ёйдай бўлиб,
Офтобойим канизларман
Кун чалқиган бойдай бўлиб,
Тиши гавҳар, дурдай бўлиб,
Бужул шаҳрин юриб қарар,
Қизлар билан бирдай бўлиб.

Чорси регистонга борди.
Юриб шаҳарни ахтарди,
Намозгаргачайин излаб,

Рустамдан топмай хабарди,
Ойим кўнгли хафа бўлди:

«Билмам кўзим тушмай, қолди,
Қараб дарагин билмадим,
Кўриб холини сўрмадим,
Бу бозорда мен йўлиқиб,
Гаплашиб савол қилмадим».

Бу сўзни айтиб уйга етди,
Оқшом ётди, боз тонг отди,
Эрта-мертан хабар қилди,
Эркак қолмайин чақиртди,
Барча халойиқ йиғилиб,
Қатор бўп кўрикдан ўтди.

Қараб турибди гажакдор,
Бунда йўқдир Рустам шунқор.
Ҳамма ҳам кўрикдан ўтиб,
Соп бўлди келган одамлар.

Энди подшолик сўради:- Яна ҳеч ерда одам қолдими?
Бир киши хабар берди:- Оқсаройда бир одам бор. «Нима ишда юрган одамсан?»- деб сўрасак, «Мен асби жаллобман» -

#420

деб айтади. Жаллоблик қилиб йилқи етаклаб юрадиган одамга ўхшамайди, - деди.

Подшолик: - Ҳайдаб келинглари! - деб буюрди.

Бир хизматкор бориб ҳайдаб келди. Офтобой ҳали ҳам олмасини ушлаб қараб туриб эди, Рустам кўрикдан ўтаберди. Офтобой олма билан урди. Подшолик Рустамни қайтариб олди. Аждаҳарни ўлдирган шу йигит эканини ҳамма билиб қолди. Рустамнинг ҳақиға дуо қилиб, ҳамманинг димоғи чоғ бўлди.

Шунда Рустамнинг тарзига қараб, Хисрав шоҳ бир сўз сўраб турган экан, дейди:

Қайси элдан, қайси юртдан бўласан,
Қайси элдан, қайси шоҳнинг ўғлисан,
Хабар бергин, қайси юртдан келасан?

Подшолик давлатим сенга лозимди(р),
Қабул қилгин менинг Офтоб қизимди,

Ғайратингдан нобуд бўпти аждаҳар,

Вақти хуш бўп қолди қанча одамлар,
Шоҳлик шавкат энди бу сенга даркор,
Кўрсатиб сен маълум қилдинг ишингни,
Нима десанг қилай кўнгил хушингни.

Неча сўзни мард Рустамга айтади,
Шоҳнинг сўзин Рустам қабул тутати.

Нима деса Рустамбекни кўндириб,
Шу замонда халойиқни йиғдириб,
Неча кунлар элу халққа тўй бериб,
Шундай қип Рустамга берди қизини,
Подшо қилди ўз жойига миндириб,
Подшоликка базўр уни кўндириб.

Рустам Офтобойни олиб, подшо инъом қилган кўрғоннинг ихтиёрини Тоғайга бериб, жабр-зулм қилмай элни сўрайсан, деб ўзи Бужул шахрига маълум бўлиб қолди.

Тоғай хизматининг орқасидан бир кўрғоннинг эгаси бўлиб, энди камбағалларнинг барини кўрғонга йиғиб, камбағал жўраларининг бировини миршаб, бировини маҳрам, нечовини шундай амалдор қилиб, кўрғон амалдорларининг барини шу камбағаллардан тайин қилиб, ўзига инъом қилган ерни сўрай берди.

Шунда подшонинг бирнеча амалдорлари Тоғайнинг ишига кулиб айтди: Тоғай! Сен амалдорни сипоҳлардан, бадавлатлардан, иш билганлардан қилсанг тузук эди. Сен қиморбоз демадинг, банги-ҳанги демадинг, ўз айласини топмаганнинг барини амалдор қилиб юбординг. Қаёқдаги қизил оёқ - ёмон одам катта бўлиб кетди. Булар катталикни не билади?

Бу сўзни эшитиб Тоғай айтди: - Бизга катталик қилиб, фуқоранинг

#421

юрагини ёрадиган одам даркор эмас. Подшоликнинг ҳақи бўлса, шулар ҳам фуқорадан ҳисоблаб олмоқни билади. Булар камбағал одамлар бўлган билан ҳисобини сизлардан яхши билади. Дўк уриб бировнинг юрагини ёрмайди. Ҳаммаси ўз одамимиз, ёри-жўрамиз, - деб **бир-бирининг ёнини олиб гаплашади**. Шуйтиб¹ мен амалдорларни ўзимнинг жўраларимдан қилдим. Илгари ҳам буларнинг бобоси эдим, энди ҳам шуларнинг бобосиман-да. Сизлар кўрғонбеги десанглар деяберинглар; биз ҳали шу боболиғимизни, ўрганган ҳунаримизни қилиб келаётган касбимизни қиламиз. Подшоликнинг ҳақи бўлса берамиз, - деди. Тоғай шундай бўлиб ётди.

Рустам Бужулда уч кун подшо бўлиб турди. Окшом Офтобойнинг қошида ётиб оҳ тортди. Офтобой сўради: - Нимага оҳ тортдингиз? Бирор жойда мендан ҳам ўзга олиб қўйган ёрингиз борми?

Рустам айтди: - Олган (бошқа) ёрим йўқ. Ўйлаб турсам, бу шаҳарга

¹ Бу ерда шунинг учун маъносида

мен туз билан совунга келган эканман. Келиб подшо бўлиб қолибман. Баҳра тоғида Оқработда энам билан икки тозим қолиб эди. Кунин бориб, кунинг келаман деб эдим. Янги уйкум қочиб ҳисобласам, келганимга уч ярим ой бўлибди. Билмадим, энамнинг ҳоли не кечди?!

Офтоб айтди: - Ундай бўлса, эртан отланиб бориб энангизни, тозиларингизни олиб келақолинг.

- Хайр, - деб Рустам ётди. Эрта-мертан тонг отди. Эгарлаб минди бедов отди. Кўнглида айтди: «Мен ўз ихтиёрим билан подшо бўлганим йўқ. «Подшо бўламан» деб бу элга келганим йўқ. Бир подшо отам бўлса, унинг зулмидан тентираб чиқиб кетган одамман. Подшо бор ерда ўша¹ тухмат бор. Тағи келиб шундай тухматга эга бўламанми? Подшолигингни қила берарсан», - деб бу гапларни Офтобойга айтмай, хўшлашиб, уч кунлик подшоликни эгасига топшириб жўнаб кетди.

Оқтошда Ҳуройимга душманлик қилган икки кундош ҳар куни ғорга кампирнинг қошига келар эди. «Ҳуройимни, Рустамни ўлдирдим» дер эдинг; ўлдирганинг ёлғон экан, биз одамлардан эмиш-эмиш² эшитамиз. Қайси бир мамлакатларда юрт оғишиб юрган экан. Бир кунлари келади, бошимизга бало бўлади. Ўтрикнинг чини чиқиб қолади. Ё шуларни аниқлаб ўлдириб бер, бўлмаса бизнинг пулимизни бер», - жанжал қилар эди.

Кампир тинчимагандан кейин... ёғочдан от, қоғоздан қанот, пўлатдан мурват қилиб, қулоғини бураб осмонга учди, Баҳра тоғига етишди. Чап қулоғини буради, қуюлиб ерга тушди; отини бир арнага қўйиб, Оқработнинг дарвозасини очиб кириб келди. Ҳуройим тозиларни икки ёнбошига олиб, йўлга тиклаб³ ўтирибди.

#422

Ҳуройим ўз юртида кўрган одам - кампир билан кўришиб-сўрашиб қолди.

- Болам! Тақдири илоҳий, сизлар шундай элдан жудо бўлдинглар. Бундай хатарли ерда ўтирибсан. Рустаминг қани?

Ҳуройим айтди: - Рустам туз билан совунга кетиб эди. Кунин бориб, келаман деб эди, уч ярим ой ўтди, ҳали дараги йўқ. Билмадим, боламнинг ҳоли нима кечди?!

Шунда кампир:- Мен кетақолсам эдим, бобонгнинг одатини ўзинг биласан, - деди.

Ҳуройим ёлғиз ўтириб зериккан, айрилгиси келмай кампирда ҳадик олмай:- Рустам ҳам келиб қолар, кўриб кетарсиз, - деди.

Кампир шумликни бошлаб, Ҳуройимга жуда меҳрибон бўлиб, эргаштириб тамоша қилдириб, девларнинг жойларини, тағизамин ерларини кўрсатмоқчи бўлиб, ияртиб бориб тағизаминга туширди. Ҳуройимнинг бўйнига гул, оёғига кунда солиб, устидаги кийимларини ечиб олиб, ўзининг кийимларини Ҳуройимга кийгизиб, қайтарда қирқ томни устидан қулфлаб чиқди. Кампир бир дуо ўқиди, жасади Рустамнинг энаси - Ҳуройимнинг

¹ Кўлёзмада *шў*

² Миш-миш гап

³ Тикилиб

ўзидай бўлди-да турди. Икки занжир билан икки юзини икки ерга бойлаб кўйди. Рустамнинг йўлига қараб ўтира берди.

Шу вақтда Рустам тоғни ошиб, яқинлаб тушиб кета берди, Энасини кўрди, икки тозини икки ёққа бойлаб, йўлга тиклаб ўтирибди.

Рустам айтди: «Э энам бечора, омон-эсон бор экан. Менинг кетишим ёмон бўлди. Менинг йўлимга қараб ўтирган экан», - деб яқинлаб келди. Рустам айёр Мاستонни танимайди. Шунда энаси суратида бўлиб, бу айёр бир сўз айтиб турган экан:

Қарғайин десам сен ёлғиз,
Қарғамасам ялмоғиз,
Кетабер, жувонмарг, юзинг кўрмайман,
Берган оқ сутимга рози бўлмайман,
Онанг бўлиб етагингга юрмайман.

Жафо тиғи бу жонимдан ўтибди
[Айрилиқ ханжари](#) бағрим йиртибди,
Кетганингга уч ярим ой ўтибди,
Болам, деб гапингга мағрур бўлмайман,

[Қозининг олдида шабгир, нойиби,](#)
[Йигитга панд берар отнинг майиби,](#)
Кеча келди Оқработнинг соҳиби,
Кетабергин, мен юзингни кўрмайман.

Ёлғиз ташлаб менга солдинг ўтингни,
Кўкка соғдим билсанг бу оқ сутимни;

#423

[Эндайланма](#) бу ерлардан кет энди,
Болам деб мен сира тозинг кўрмайман.
Энам деб қошима менинг келмагин,
Болам бўлиб меҳрибонлик қилмагин.
Асли у дарбадар бўлмоқ одатинг,
Ёлғиз қолиб қолмади-ку тоқатим,
Даркори йўқ сенинг бундай рабординг.

Бу сўзни айтиб кампир тескари қараб турди. Шундай ҳам бўлса Рустам: «Менинг кетишим ёмон бўлди, энам кўнглига оғир олди, нима бўлса кўнглидан чиқарайин», деб бир сўз айтиб турди:

Худойим сақлагай бандани омон,
Қайтайин, энажон, бўлдим саргардон.
Бугун хафа бўлсанг, эрта куласан,
Қар гуноҳим бўлса, ўтинг, меҳрибон.

Қулоқ солгин мендай ўғлинг тилига,
Билмай кетдим мен ҳам узоқ йўлига,
Айланиб кўп қолдим Бужул элида,
Ундай юртда аждаҳарни ўлдирдим,
Хисрав шоҳнинг бориб қизини олдим.
Уч кун подшо бўлиб Бужулда турдим.
Ҳар гуноҳим бўлса ўтгин, энажон,
Бу юришга ўзим пушаймон қилдим,
Сенинг қолишингга кўп хафа бўлиб,
Шу бугун ахтариб кўргани келдим.

Ўтар дунё ўтарини ўйладинг,
Қиёмат деб, ширин жонинг қийнадинг,
Кеча келса¹ Оқрабонтнинг эгаси,
Тозиларни не сабабдан бойладинг?
Икки тозим эди, эна, вафодор,
Душман келса бўлар эди баробар.
Нега бу бойланди, эна, тозилар?
Тозини бойлабсан, бағрим эзилар.
Нима қилсанг ўзингдадир ихтиёр,

Кўп қарғама, рози бўлгин, муштипар.
Менинг билан яна бирга бўларсан,
Ғаму кулфат кетиб, эна, бошингдан,
Кўрмагандай бўлиб бунда юарсан.

Бу сўзни «энаси» эшитиб, яна бир сўз айтиб турган экан:

#424

Ёлғизликда менинг бағрим эзилди,
Кўздан ёшим кеча-кундуз тизилди,
Този дема асло, кўнглим бузилди.
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмаса,
Алло сенинг ақлу ҳушинг олмаса,
Бу ерларда ерга² овқат бўлмаса,
Тозиларнинг феъли кам-кам озди-ку,
Този дема, менинг кўнглим бузилди.
Пок бўлмаса еб қўяёзди-ку.
Кеча-кундуз яхши сўйлаб ўйладим.
Алдаб-сулдаб тозиларни бойладим;
Този десанг кўздан ёшим тизилар.
Жон болам, гўштингни тортсин тозилар,
Кетабер, жувонмарг, юзинг кўрмайин,

---

¹ Келган бўлса маъносида.

² Еярга, емоққа.

Энди сенга бурунгидай бўлмайин, -

деб, кампир бурилиб кетаберди. Рустам айтди: «Энамнинг қаттиқ аччиғи келган экан, ҳарчанд гапирдим, кўнглидан чикмади». Отини бойлаб, пиёда бўлиб қошига бориб, гапириб, эркалаган киши бўлиб, кўнглини олмоқчи бўлиб, баланд-паст гапира берди.

Кампир айтди: - Болам, сен Чархин кўлида аждаҳарни ўлдирдим дейсан, Бужул шаҳрида уч кун подшолик қилдим, дейсан, Хисрав шоҳнинг кизини олдим, дейсан; уч ярим ой юриб менга топиб келган ўтуригинг шуда. Мени шундай қилиб алдайман дейсан-да, мени алдасанг, бундан бошқа ўтурик қурибмиди?! Сенинг отангни Султонхон дер эди. Бизлар баркамол киз вақтимизда қаллиққа борадиган эди. Бир ипак арқони бўладиган эди. Отангни кўлабанд қилиб тортиб бойлаб қўйгучи эдим. Чираниб - тортиб, узиб кетабергучи эди. Ҳали, болам, сен отангдай бўлганинг йўқ. Бу ишларни қилганинг йўқ.

Рустам айтди: - Эна агар арқонинг бўлганда, мени ҳам боғлаб кўрганингда билар эдинг; узиб кетсам, отамдай бўлганим; узолмасам ечиб кўясан-да, сўнгра:

- Болам, сени ечмай бекорга қийнай бераманми?

Кампир айёр керакли нарсани ғамлаб юрган. Бир ипак арқон билан Рустамни кўлабанд қилиб бойлади. Рустам чирпиниб тортди. Арқон этини эзиб суягига ботди. «Энаси»га: - «Ечгин, - деса энди кулоқ солмай тескари қараб турибди. Шундай бойловли ётиб «энасига» бу сўзни айтди:

Бағримдан ўт чиқиб таним туташди,
Этим эзиб суягимга етишди,
Тавба қилдим, эна, ечгин кўлимни,
Ўлмасча кўрдингми ёлғиз ўғлингни,
Ўз болангга ўзинг раҳминг келмасми,
Бундай қилсанг ёлғиз боланг ўлмасми?

#425

Устингга кийибсан яшилдан кўкди.
Фарзандга энача раҳбари йўқди(р),
Ўз болангга сира раҳминг келмабди.
Бераҳмсан, эна, ечгин кўлимди.
Нима деб амр этсанг ани қилайин,
Кеча-кундуз хизматингда бўлайин,
Эна, ечгин, ўтгин менинг гуноҳим!
Бу сўз айтиб Рустам шундай қаради,
Шу замон «энаси» кетиб боради.
«Энам» деб душманга кўнгил берибман,
Мастон экан, бежо дучор бўлибман.
Ҳийла билан қилди менинг ишимни,
Золим айёр энди кесар бошимни.

Энам бўлса сўрар эди ҳолимни,
Бир гап билан бойлаб бердим қўлимни,
Бойловлиман, бўйнимга олдим ўлимни.
Оёғимга кирса эди бир тикон,
Энам бўлса қилар эди юз фиғон,
Энди билдим, бу кампир бўлди душман»,

Бир гап билан қўлин бойлаб Рустамхон,
Ўзи қилган ишга қилиб пушаймон.
Армон билан бу бойловли қолади,
Дод деганда нима илож қилайин,
Энди душман билмаганин билдирар,
Қилич солмай бағрин қонга тўлдирар.
«Бойловлиман на иш келсин қўлимдан,
Бошим кесиб, армон билан ўлдирар.
Ҳийла билан менинг ақлимни олди,
Охири, оқибат куним шу бўлди».

Шунда кампир айёр ҳар турли бўлаётир.

Бу работда Қизил дев деган дев зиндонда эди. Қизил девнинг зиндонини бориб айланди, кампир. Зиндонда ётган Қизил дев қаради. Девнинг кўзига зиндоннинг бошида бир гардан, писта даҳан, жуда бир замбар бел сағрили бинойи келинчак кўринди. Дев кўриб: - Жўра, йўлдошинг бўлайин, тортиб ол! - деди. Олмади. -Ини оғайни бўлайин, тортиб ол! - деди. Кампир бу сўзга ҳам кулоқ солмади. -Эса эринг бўлайин, тортиб ол! - деди. Кампир бир арқонни солиб Қизил девни зиндондан тортиб олди.

Кампир туриб айтди: - Энди гап шу: менинг бир ўғлим бор, бойлаб, созлаб қўйибман. Шуни ўлдирмасанг, икковимизни ўйнаб-кулдирмас, бу дунёда даврон сурдирмас.

Дев айтди: - Бойлаб қўйган ерингни кўрсат, ўлдирмоқ тугил пора-пора қилиб юбораман.

#426

Кампир Рустамни бойлаган ерини кўрсатди. Дев ойболтасини қўлига олди, тўқсон ботмон чўяндан бўлган калтаги бор эди, эғнига солди; Рустамнинг устига бораберди. Шобир пайдо бўлгандан кейин Рустам шундай қаради. Кўрди: бир дев келаётир. Кўзини олайтиб девга қаттиқ тикилди. Дев қайтиб кампирнинг олдига борди. Кампир айтди: - Нимага қочиб келяпсан?

Дев айтди: - Э, боланг курсин! Ҳайбати-сиёсатига одам яқин бориб бўлмайди. Бир қаради, кўзи ёмон ўткир экан, жоним чиқиб кетаёзди.

Кампир айтди: - Одамлар дев халқи кўрқоқ келади дегучи эди, кўрқоқ экансан-да. Мен илгари юрайин, кўрқсанг, менинг кейинимдан юр, - деб бораберди. Яна бир шобир пайдо бўлди. Рустам қараса, «энаси» келаётир. Кейнида бир дев. Рустам ўйлади: «Мен бояги сўзни билмай айтган эканман, бу энам экан. Ёлғиз қолиб, дев билан аралашиб қолган экан. Мени, кўзи

кўрксин, деган экан. Энди мени ечиб кўяр», - деб турди. Кампир бир қисим тупрокни олиб, дам солиб, Рустамнинг кўзига отди. Рустамнинг кўзи ҳеч ерни кўрмай чиппа битди. Девга айтди: «Кўзи йўқнинг юзи йўқ», деган, энди кўркмай урабер.

Шунда дев урмоқчи бўлиб, чўян калтакни кўтариб, Рустамнинг қадди-жасадига, сиёсат келбатига қараб ўйлади: «Бундай йигит бу кампирнинг ўғли эмас. Ўғли бўлган вақтда кўли бориб шундай ўғлини ўлдирса, бу кимни билади. Шундай бир ўғилни билмаган менга нима вафо қилади. Келэ, шаштим қайтмасин», - деб тўксон ботмон чўяндан бўлган калтак билан кампирни қўйиб юборди. Кампир тарикдай тирқираб кетди.

Дев Рустамнинг қўлини ечди, тозиларни ҳам ечиб қўйиб юборди, отини ҳам қўйиб юборди. Оти ўтга айланиб кетди. Икки този келиб, Рустамнинг ёнбошида ўтирибди. Шунда дев Рустамга қараб бу сўзни айтиб турибди:

Қулоқ солгин Қизил девнинг тилига,
Армон билан тушдинг айёр қўлига,
Ҳар ким йиғлар ғарибларнинг ҳолига,
Мен кетарман Боғи Ирам элига.

Ғариб бўлган дўстим, эшит сўзимни,
Жаббор эгам берса равшан кўзингни,
Ирам боққа излаб боргин ўзимни.
Ирам боғда етти оғайни девлар бор,
Еттови ҳам ҳаддан зиёд зўравор,
У келиб зиндонга қилди гирифтор,
Шу девлардан менинг **лотим** олиб бер.
Зиндондан қутулдим, турмай бораман,
Борган билан нима илож қиламан,
Қувватим келмайди, Ирам боғида,

#427

Албатта, йўлингга қараб юраман.
Ғариб бўлган дўстим, ҳаққа топширдим.
Зўр девларман бажо бўлганман тараф.
Мен кетарман бундан йўлингга қараб,
Бир хизмат-да, дўстим, мени сўраб бор,
Бир лак дев бўлолмас сенга баробар,
Ғайратинг бор экан шунча синадим,
Йўлиқса изиллаб қочади девлар.
Жафолар солганман тандаги жонга,
Хазон бўлса, зоғлар қўнар гулшанга,
Эрам боғда бир йўлиқсанг душманга,
Сен бормасанг, мен ўларман армонда.

Бу сўзларни айтиб, энди Қизил дев

Кўтарилиб, учиб кетди осмонга.

Шунда дев **кетгандан сўнг** Рустам тозиларининг ёнбошида ўтирганини билиб, тозиларига қараб бир-икки оғиз турган экан:

Вафодорлар, бу сўзимни бил энди,
Олис турмай сен яқинлаб кел энди,
Жониворлар, йўлни бошлаб юр энди.

От чопса гумбирлар тоғнинг дараси.
Ғариб бўлғой Оқтош элнинг тўраси;
Қайтайин, қолибман бунда муғойиб
Қизил юзим ғарибликда сарғайиб,
Ўлигим бўлмасин менинг бесоҳиб,
Ғарибни олиб жўна бундан тозилар!

Рустам ғариб бўлиб ақли шошди.
Икки този энди олдига тушди,
Тозиларга, кўринг, Рустам эргашди.
Бу работдан чиқиб энди жўнади.
«Бўлак ерни, вафодорлар билмайсан.
Ғарибни етказгин Оқтош шахрига».
Този билан Рустам чўлда боради.
Бир бошига бўлиб бундай аломат
Етаклаб қилганди тозилар хизмат.
Неча вақтлар чўлда йўл юриб кетди,
Шунда етиб борди, ётган **мозорат**.
Рустам билди, този мозорга келди,
Гўристон эканин бек Рустам билди.

Чўлда кўҳна замондан қолган мозорат эканини Рустам билмади.
Ўйилган бир ғорга кирди. Ғорнинг бошида тозилар кетмай турди.

#428

- Э жониворлар, мен ғариб бўлдим. Мени қаёққа етаклаб борасан. Нима бўлса хожатимни битқаздинг, далада қолмадим, мени олиб келиб ўзимиздай ғариб бўлиб ётганларга кўшдинг, - деб тозиларга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Жониворлар, мендай ғариб бўлмагин,
Ризқингни кўр, бунда туриб ўлмагин.

Мен ётарман очик ғорларга кириб,
Ўликларман бу замон бирга бўлиб,

Сизлар бундан Бужул шахрига бориб,
Кун кўринглар овқатингни ўтқариб,
Очдан ўлиб қолма бу ерда туриб.
Менопкелдинг¹ одамларга етқариб,
Бундай кунда ҳожатимни битқариб,
Кетабер, тозилар, сендан розиман,
Агар борсанг Бужул шахрин ахтариб.
Ғариб бўлган Рустам айтиб туради,
Рустамнинг тарзига този қаради.
Гапирмоққа тили йўқдир, тозилар -
Рустамнинг бошида айланиб турар,
Тозиларнинг кўзда ёши сел бўлар.
Рустамнинг сўзини англаб жонивор,
Ўйлаб-ўйлаб Бужул қараб жўнади.
Ўлганнинг бири кўп Рустам қолади.
Бек Рустамга тозилари кашалди(р),
Ҳар замон кейинга бурилиб қаради,
Тозилар Бужулга кетиб боради.
Жониворлар кетди бу йўлга тушиб,
Икковлари қоқ ерларда чопишиб,
Борди булар Бужул ерга етишиб.
Тозилар борди-ку Бужулга кириб,
Борарга манзили йўқдир жонивор,
Эгаси йўқ, бунда, боши ганг бўлиб,
Иккови муғойиб гоҳ ерда туриб,
Тентирав қолганди безга бўлиб.

Тозилар шунда борадиган манзилининг тайини йўқ. Ҳар ерда муғойиб ўтирганини одамлар кўриб: «Бир ёқдан оғишиб келган мусофир тозилар экан», деб нон олиб беради. Олиб берган нони кўпайиб қолса, нонни олиб, шаҳри Бужулдан чиқиб, мазорда Рустамга бериб, кунига бир марта Рустамнинг ҳолидан хабар олиб юраверди.

Шунда халқнинг оғзида овоза бўлди: «Бужул шахрига безга икки този келди. Бир назаркарда тозилар экан, халқ берган

#429

овқатларни олиб кетади, яна шаҳарга қуруқ келади».

Халқнинг бу гапини Офтобой эшитди. Ҳар куни йўлга қараб ўтирар эди: «Ҳаяллаб кетди тўрам, келмади», деб. Тозининг сўзи қулоғига теккандан кейин², Офтобой кўнглида айтди: «Менинг тўрам ҳаяллаб кетди, келар вақтидан ўтди, билмадим, бундан бориб ўзидан зўрга дучор бўлиб, ғариби гўристон бўлиб - ўлиб, тозилари тентирав қолиб(ми)? Халқ гапириб юрган този менинг тўрамнинг тозисимикан? Тозиларни бир кўрсам, - деб кўшкида

---

¹ Мени олиб келдинг

² Този ҳақидаги гап қулоғига етгандан кейин.

ўтирар эди.

Бир кун тозиларнинг гузари кўшкнинг остидан тушди. Офтобой қаради, икки този келаяпти. «Халқнинг гапириб юрган тозиси шулармикан. Бир сўз қотиб кўрайин. Одамларнинг айтивидан у тозилар бир назари този. Ўша тозилар бўлса, тили бўлмаса ҳам, айланиб туради; бўлак този бўлса, ўзим гапириб, ўзим қоламан, ўтаберади», - деб тозиларга қараб, Рустамни сўраб турибди, дейди:

Сўзима кулоқ сол, икки вафодор,
Оти Рустам эди, ўзи зўрабор,
Кетиб эди, қолдим бунда беҳабар,
Агар билсанг, хабар бергин, тозилар!
Унга¹ қурбон мендай ойимнинг жони,
Оти Рустам эди Оқтошнинг хони
Кўшқу айвон Рустамбекнинг макони,
Агар билсанг хабар бергин, тозилар
Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига,
Билмайман кетдими Оқтош элига,
Кўп термулиб қараб қолдим йўлига.
Мен биламан Рустамбекнинг ойими,
Агар билсанг хабар бергин ёрига.
Бу сўзларни Офтобойдан эшитиб,
Кўшққа қараб бурулди икки тозилар.
«Бу ерларда қандай раҳбари бор» деб,
Тозиларнинг кўзда ёши сел бўлар;
Сўйламоққа тили йўқдир жонивор.
Тозиларга Офтобойим қаради,
Кўшқини айланиб този туради.
Рустам деган бекнинг отин эшитса,
Кўз ёши жаладай кетиб боради.
«Тўрамнинг тозиси» деди, билади,
Тозининг олдига чопиб келади. -
Вафодорлар, етказ меҳрибонима,
Ўлар вақтда сабаб бўлган жонима;

#430

Тирик бўлса мен ҳам бирга ўлайин.
Дунёнинг даврини нима қилайин,
Мени бошла, мен хонимни кўрайин.
Тўрам деб гангиди бу азиз бошим,
Хабарим билмасин қавму қардошим.
Ёнбошимда ҳеч бўлмади сирдошим.
Алам ошиб энди бўлди зиёда,

---

¹ Қўлёзмада Уған

Мени бошла, кетай пойи пиёда.
Този бошқарилди келган йўлига
Офтобой эргашди тозиларига,
Този билан ойим бўлганди бирга,
Қарамади ўйнаб-ўсган манзилга,
Бу шаҳардан чиқиб энди Офтобой,
Този билан кетди шундайин чўлга.
Яёвлаб чўлларда энди йўл юриб,
Пиёдадир, оёқлари кавариб.
Рустамнинг ишқида йиғлайди бўзлаб,
Кетди този билан бегини излаб.
Неча муддат **чўлистонда** йўл юрди,
Намозшом ҳадида мозорга борди.

Тозилар **гўристонликни** оралаб кетди. Офтобойнинг эт, юраги сесканиб: «Мени худо шарманда қилган экан, мен бир гўрков кучукка ияриб, келиб қолган эканман», - деб мозорнинг четида турди. Тозиларга қараб туриб эди, тозилар бориб ўйилган бир гўрга кирди. Тозилар киргандан кейин инграниб бировнинг довши чиққадандай бўлди. Офтобой айтди: «Бу тирик одамнинг довшидай. Ке, мен ҳам борайин, нима борини билайин, бу ётганлар ҳам биздай одам-да. Нима қилиб юрибсан деб қайси менинг ёқамдан бўғиб олади». Оралаб този кирган гўрнинг бошига борди. Қараб Рустамни кўрди. Кўргандан кўзини ёшлаб, гўрнинг ичига ўзини ташлаб, Рустамга қараб, бошини тиззасига олиб, Рустамнинг ҳолини сўраб турибди:

Сарғайибди гулдай юзинг,
Кўр бўлибди икки кўзинг,
Излаб келди **сарвинозинг,**
Мени бошлаб икки тозинг.
Қолди сенинг кирдикоринг,
Ҳаққа етгай айтган зоринг,
Чўл бўлиб қолди рўзгоринг,
Бу мозорда хабар олган,
Бужул элдан келган ёринг,
На бўлди, хоним, аҳволинг?

Энам деб ахтариб келиб,
Икки кўзинг ғубор бўлиб,
Гулистон жойларинг қолиб,

#431

Макон очик **мозор бўлиб**¹,
Йўлиққан ўзингдан ғолиб,
Бир кашмирга дучор бўлиб,

---

¹ Бўлибди

Энам деб ахтариб келиб,
Қайғу, кулфат, ғамда қолиб¹,
Равшан кўзинг эганг олиб²,
На бўлди, хонзода, ҳолинг?

Рустам бу сўзни эшитиб, довшидан ёри Офтобойни билиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кетгин, дилбар, мендан умид қилмагин,
Бу мозорда мендан хабар олмагин,
Кетабер йўлингдан, ойим, қолмагин.
Жафо тиғи букун жондан ўтади,
Мени тақдир шу кулфатга элтади,
Нолишинг қайтадан мени ўртади,

Кетабер **гул юзли**, сендан розиман,
Бунда келиб ёш умрингни ўткарма,
Карвон бўлиб сен юкингни биткарма,
Бужулнинг шаҳрига, ойим, борабер,
Борсанг бир шунқорга кўнгил берабер,
Мендан фойда йўқдир, чиқар кўнглингдан.
Вақтинг хуш қип яхши кунни кўрабер,
Кетабер, дилбарим, сендан розиман.

Бу сўзни эшитиб Офтобой тонг ёришганча йиғлаб, ҳожатини тилаб, муножот қилиб ўтирди. Ундан кейин Рустамнинг кўзини силади. Рустам кўзи равшан бўлиб очилди. Ёрини кўриб, қайтадан дунёга келгандай бўлиб, иккови икки тозини эргаштириб, шаҳри Бужул қараб кетиб бораётир. Офтобой бу сўзни айтиб бораётир:

Ғариблик кўйида қолдинг,
Хоним, кимга дучор бўлдинг?
Икки кўзингдан айрилиб,
Кўрар йўллар кўрмас бўлиб,
Гўр ичинда кун кечириб,
Хоним, кимдан зулм кўрдинг?

Тангрим яна кўзинг берди,
Хира кўзинг равшан бўлди,
Қайтадан дунёга келди,
Қандайин бадбахт кўр қилди?

#432

---

¹ Қолибди

² Олибди

Бу сўзни эшитиб Рустам
Жавоб берар унга кам-кам:
- Энам деб ахтариб келдим,
Мен энамдан зулм кўрдим.
Энамнинг жабридан мен ҳам
Кўр бўлиб мазорда қолдим.
Ўт туташди гулдай танам,

Хизмат қилди сендай санам,
Мени кўр қилганди энам.

Бу сўзни эшитиб Офтоб:

- Қилманг энангизга тухмат,
Эна бу ишни қилмайди,
Кўр қилиб сизни не бўпти?
Энадайин раҳбар йўқди(р).
Энангиз суратида бўлиб,
Сизга бир мастон келибди.
Энангиз ҳам не ерларда
Англадим ғариб бўлибди.

Булар иккови бўлган воқеани бир-бирига айтиб, Бужулга кўриб борди.
Ўша кеча Офтобойнинг ўрдасида ётди. «Энаси»нинг қилган ишлари дард
қилиб, эрта-мертан ўрнидан туриб, Хисрав шохнинг қошига бориб бу сўзни
айтди:

Ота, кулоқ солгин айтган тилимга,
Мен турмайман сенинг Бужул элинга
Мен кетаман энди Оқтош юртимга,
Бино бўлиб юрган мамлакатимга.
Яхши сўзман мени бундан жўнатсанг,
Офтобой қизингни бирга узатсанг.
Ҳеч турмайман энди, бу ердан кетсам,
Ўз мамлакатима бир куни етсам.

Бу сўзни Рустамдан Хисрав эшитди,
От асбоби, анжомини тузатди.
Неча каниз, хизматкор қизлар билан
Маофада Офтобойни узатди.
Рустамга ҳамроҳ¹ бўлди неча амалдор,
Офтобойман бирга у замон қизлар,
Бир-бириман у хушлашиб жўнади,
Оқтошнинг шаҳрига кетиб боради.

---

¹ Талаффузда Рустамгамра

Рустам бораётир шундайин йўлга
Икки този икки ёғида бирга.

Шу вақти кун етиб қолди пешинга,
Маофада юриб Офтоб қаради,

#433

Баҳра тоққа энди етиб боради,
Ярқиллаган бир қўрғонни кўради.
Қандай манзил? - деди энди Офтоб
Бек Рустамдан бу манзилни сўради.
Рустамбек сўзига жавоб беради:
Энам деб ахтариб шу ерга келдим,
Шу манзилга келиб кўр бўлиб қолдим.
Энамдан шу ерда жароҳат кўрдим,
Бўлган ишни, дилбар, сенга гапирдим.
Рустамбекдан сўз эшитиб Офтобой:
Яхши экан, қўнсак, - деди манзил-жой,
Ўзи экан, ярқиллаган кенг сарой,
Одам тушса бир томоша қилгудай.

- Бундан ўтиб кетсак Оқтошгача қўнадиган манзил йўқ. Шу бугун
кўниб ётайик, эрта мертан салқин билан йўл тортайик, - деди.

Рустам, хайр, деб бошлаб бориб сарҳовузнинг бўйига тушди. Себарга,
салқин ажаб жой. Булар саранжом олиб бир хили ҳар ерни томоша қилиб,
бир хили дамини олиб турди. Шу вақтда икки този бориб бир эшикни
тирмалай берди. Офтоб айтди: - Шунда бир гап бор, нега булар эшикни
тирмалаб ўзини уради? - деб Рустамни ияртиб тозиларнинг қошига бориб,
эшикни очиб ичкари кириб кетди. Ичкима-ички эшик очиб, қирқ томнинг
тўрига етди. Борса, энаси буйнида ғул, оёғида кунда, ўлиб қолибди. Рустам
энасининг устига ўзини отди. Рустамнинг бетига қараб, Офтобой бу сўзни
айтди:

Баракалла, [сиздайғачок](#)¹ ёлғиз ул,
Оёғида кунда, бўйнида бор ғул,
Тупрок, ағнаб жон берибди энангиз.

Эр йигит энаси ғариб ўларми,
Энам деб мастонга кўнгил берарми?
Йиғлай-йиғлай қадди-бўйи букилган,
Во болам! - деб қулоч ёйиб йиқилган!
Оҳу фиғон қилиб бек устам турган,
Ғул билан кундадан айриб олган.

---

¹ Сиздачанги

Офтобойим, қани буни билай, деб,
Жони борми, йўқми, буни синай, деб,
Бирор коса иссиқ сувни келтирди,
Тўлдириб ичига новвотни солди,
Кўп фурсат оғзига томизиб турди.
Кам-кам қарар, тамшангандай бўлади,
Бориб-бориб бир замон жон энади,

#434

Куннинг ўзи намозгарга етганда -
Кўзини очиб бу Хуройим қаради.
Бу аҳволда ётган, неча кун ўтган,
Очликдан йиқилиб қуввати кетган,
Ўлик суратинда бу бўлиб ётган.
Намозшомда энди келди қуввати,
Кўзига кўринди Рустам фарзанди.

- Армон билан ўлдим, ғаминг е, - дейди,
Рустам болам, энди бери ке, - дейди.

Оқтошнинг шаҳридан келди бир айёр,
Мен унинг чангига бўлдим гирифтор.
Неча кундир ғариб бўлиб кун кўрдим,
Бу дунёда кўрган кунларим бекор.

Ўлар вақтда, жоним болам, келдингми?
Ахтариб кеп мендан хабар олдингми?
Ўлар вақтда, энам, деб сен турибсан,
Ёринг билан икков бирга юрибсан,
Бу ерларни, болам, қандай билибсан?

Бу сўзларни эшитиб, энаси билан кўришиб, сўрашиб, топишиб,
энасининг аҳволини кўриб, ўзининг аҳволларини гапириб, Офтобойим билан
энасини таништириб, Рустам билан Офтобой Хуройимнинг қўлтиғига кириб,
суяб, аста-аста далага олиб чиқди. Шунда шамоллаб-салқинлаб ўзини
ростлади. Келган меҳмонлар Хуройим Рустамнинг энаси эканини билиб,
бари йиғилиб қошига келиб, ҳол-аҳволини сўраб, булар шу оқшом ётди.

Эрта-мертан келган одамларга Рустам:- Биз Оқтош бормаймиз, - деб
жавоб айтди - Оқтошда бизга душман отам-да десам, ҳар қайсиси аямайди
экан. Бир кампир келиб, мени кўр қилиб, энамни бу аҳволларга солиб, шунча
абгор қилибди. Энди бир-биримизга эҳтиёт бўлиб, шу ерда турамиз. Бизда
кўпчилик бўлиб еб ётадиган шоҳлик шавкат - давлат йўқ.

Келган эркак-аёлни ўз мамлакатига қайтариб юборди. Эна-бола -
учови Оқрабонтн макон қилиб юраберди. Рустам кунига тоққа чиқиб ов
овлаб келиб, булар пишириб, кунини ўтказабарди, Оқрабонтда ўз даврини

сураберди.

Оқтошда Султонхон тирик қайтган жаллодлар билан гаплашиб, воқени билган эди. Хуройим билан ўғлининг қаёққа кетганини, нима бўлганин билмай гаранг бўлиб юрар эди. Халқ оғзида: «Хуройим билан Рустам тирик юрган эмиш. Булар бир туҳмат билан элдан жудо бўлиб кетди. Энди қайтиб Оқтошга келмас змиш», - деган гап кўпайди. Бу хабар Султонхоннинг кулоғига етди. **Эҳчаб** кўрди, шу одамларнинг айтгани маъқул, ўзининг қилган ишига ўзи уялиб, бир кечада подшонинг давлатини ташлаб, қаландар кийимини кийиб, бошини олиб Оқтошдан чиқиб кетди. «Ер юзида бўлса излаб топиб

#435

олайин, қилган гуноҳимга тавба қилайин; топмасам, мен Оқтошни нима қилайин, мен ҳам тентираб ўлайин», - деб шаҳарма-шаҳар оғишиб, бир шаҳарда қирқ қаландарга дуч бўлиб, бунинг билан қирқ битта бўлиб, бир куни Оқработга бориб қолди.

Ўша куни Рустам уйда эди, эриниб овга чиққан йўқ эди. Қаландарлар Оқработнинг дарвозасига келиб, «шайдулло» деб оминини олиб¹, уларнинг сардори – бир қаландар ўқиб турибди:

Тахти-бахтимни ташладим,
Қаландар бўп йўл бошладим,
Қулоҳ кийган қаландарман,
Ҳам ёридан, фарзандидан
Жудо бўлган қаландарман.

Подшоликдан адо бўлиб,
Бир ғариби гадо бўлиб,
Ҳаммасидан жудо бўлиб,
Адо бўлган қаландарман.

Тарк уриб оламни кезиб,
Шарҳи дилим кимга ёзиб,
Бир иш қилдим феълим озиб,
Жудо бўлган қаландарман.
Тарк айладим мосивони,
Ахтардим ушбу дунёни,
Фарзандим ҳам ёрим қани?!
Гадо бўлган қаландарман.

Бузилгандир менинг бахтим,
Сабил бўлди тожу тахтим,
Энди бўлса кўрар вақтим,
Адо бўлган қаландарман.

---

¹ “Ҳақ” деб “ҳақ” айтиб

Кўзимдан оққан ёш бўлиб,
Қирқ қаландарга бош бўлиб,
Бир улфати сирдош бўлиб,
Аҳволимга шукур қилай,
Бир нишоним бунда кўриб,
Абгор бўлган қаландарман,

Ўзимни ҳар ёна солиб,
Халқда маломат - гап бўлиб,

#436

Ишимга пушаймон қилиб,
Гадо бўлган қаландарман.

Гадо бўлган қаландарман.
Болам дейман, бағрим тузлаб,
Йиғладим бўтадай бўзлаб,
Неча шаҳарларни излаб,
Абгор бўлган қаландарман.

Ғам тортиб қабоғим уйиб,
Гадолик кийимин кийиб,
Адо бўлган қаландарман.

Келдим бу ерга ахтариб,
Неча манзиллар тай уриб,
Шу ердан дарагин билиб,
Ғариб келган қаландарман.

Бир Оллога етса зорим,
Ўзимда йўқ ихтиёрим,
Қолмас менинг номус-орим,
Ўғлим билан кетди ёрим
Жудо бўлган қаландарман.

Энди кўнглим равшан бўлиб,
Шу ерда дарагин билиб,
Жуда дардим ғолиб келиб,
Кўп ахтарган қаландарман.
Сўраб турган қаландарман.

Рустам эшитиб «ўқигич қаландар экан», деб кулоқ солиб ўтирди.
Рустам бу гапларнинг маъносига бормади. Ҳуройим кўриб, қаландарлар
билан юрган Султонхонни таниб, илгари шоҳлик шавкатда, подшолик
давлатда қандай роҳатда бирга юрган кунлари эсига тушиб, кўнгли бузилиб,

бағри эзилиб, Рустамга қараб бир сўз айтиб турган экан:

Подшо эди, шундай бўпти хор-зор,
Ишқимиздан кулоқ кийган қаландар,
Сенга қурбон мендай энангнинг жони,
Шу қаландар, болам, Оқтошнинг хони.
Сен бўласан қаландарнинг ўғлони,
Буни ҳам абгори қилган душмани.
Сабил бўпти бунинг шоҳлик шавкати,
Бор экан-да қариганда қисмати.
Сендай болам шу гадонинг фарзанди.
Излаб юриб, келиб бизга дуч бўлди,
Шу аҳволда келиб бизларни кўрди.
Қарайман тарзига термулиб турди,

#437

Кўриб аҳволинг кўнглим бузилди,
Тарзига қарадим, бағрим эзилди.
Икковимизни йўқлаб Султонхон келди,
Танимайсан, болам, келган отанг
Излаб келган, болам, сендайин у.

Энасининг бу сўзини билиб, Рустам кўнглида айтди: «Энаси қурғур гангиб, бу азобларнинг барини ўзга одамдан - мастондан кўриб, буни ўзига дўст билиб, бунга меҳрибонлик қиляпти. Сенинг отанг, деб яқинлатаяпти».

Энди булар анча ўкинди. Рустам: «Қуруқ жўнатмайин, қирқ бир одам экан, пича назри-ниёз бериб, буларни койинқираб юборайин. Пул берар экан деб, тағи айланиб келиб юрмасин. Бунга мен ҳам меҳрибонлик қилсам, кампирдан чиққан бало бундан ҳам чиқиб юрмасин», - деб қаландарларга назри-ниёз бериб, бу сўзни айтиб турган экан:

Қаландарлар, эшит айтган сўзимни
Бундан бўлак бунда солма изингни.
Энди келсанг, ўлдираман ўзингни!
Қаландарлар шаҳар жойда юрмасми,
Расталарда талқин айтиб турмасми?
Бу ёлғиз маконда сенга нима бор,
Телпагинг қайқаймай ўлгир, қаландар!

«Шайдулло» деб чиқармагин довшингни
Энди келсанг мен кесарман бошингни,
Назирингни олсанг бу ердан йўқол,
Хатарли ерларда сенга нима бор?
Энди келсанг, мен қиламан гуноҳкор,
Назирингни олдинг, кетгин қаландар!

Бу сўзларни унга Рустамбек айтди,
Рустамдан қабоҳат сўзни эшитди,
«Бу баччанинг берган пули курсин», деб
Кўнгли изза бўлиб манзилдан қайтди.
Бир нечаси Султонхонга сўз айтди:
- Бизларга бош бўлиб дунёда юрдинг,
Бу ёлғиз маконни ахтариб келдинг,
Бизга берган бу назири қурисин,
Жуда ҳам бизларни кўп изза қилдинг.

Бу сўзни айтиб йўлда кетиб боради,
Қаландарлар бари мастдир бу йўлда
Неча бандаргоҳдан ўтиб боради.
Қаландарлар асли мақсади шулди(р):

#438

Каъба излаб бундан кетиб боради;
Кам харж қолган ерда гадойлик қилди,
Харжили бўлганда қичаб йўл юрди...

Султоннинг дардини улар билмайди,
Каъба дейди, юрар йўлдан қолмайди.
Шундай қилиб неча шаҳарни қувди,
Улфатларман ҳар ерларда ўтирди,
Султонхон дардини энди гапирди:

Япроқдай титрайди қаландар жони,
Мен қаландар, билинг, Оқтошнинг хони,
Изза қилди дебон зинҳор койинманг,
Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлони.
Шуларнинг ишқида бўлдим хор-зор,
Дарагини билиб бордик, қаландар.

Каъба билан ишим йўқдир, улфатлар!
Менинг Каъбам, кўрдим, у ерда тайёр!
Мендан билсанг кўп хатолик ўтгандир,
Сўзлагани ё сизларга ботгандир,
Сизлар кўнглингизга оғир олмангиз,
У гапларни асли менга айтгандир.
Оти Рустам, ўзи **нор калла қўчқор**,
Мен шунинг ишқида бўлдим қаландар;
Каъба кетсанг, борабергин улфатлар,
Қайтиб борсам менинг Каъбам топилар.

Неча кунлар бўлдик бирга ҳамйўлдош,

Бир-биримиз билан бўлганмиз сирдош.
Мен қайтаман энди келган йўлимга,
Қайга борсанг борабергин, қариндош! -
Бу сўзни айтиб, бир-бириман хўшлашди.
Қирқ қаландар кетди Каъбага қараб,
Султон юрди бир шаҳарни оралаб.
Ёлғиз ўзи бунда шаҳарни кўрди,
Эшшак бозорига Султонхон борди,
Ёлғиз қолиб бу, юрмоққа эриниб,
Бу шаҳардан катта бўз эшшак олди.
Шу замонда сўтасини тақимлаб,
Кади-матбаҳини хуржунга солди.

«Қани менинг борсам жони-дилим, деб,
Чаманда сайраган у булбулим, деб,
Ўлдирса ўлдирсин ёлғиз улим» деб,
Тағи қайтиб, Баҳра тоққа жўнади,
Бек Рустамга тағи қайтиб боради.
Илгари Рустамнинг тарзини кўриб,
[Хала](#) босар эшшагига йўл юриб.

#439

Шунда йўл юрса ҳам мўл юриб, бир ўзи телпаги қайқайиб, тағи бир кун
Оқработга бориб қолди.

Рустам овда эди. Султонхон эшагини боғлаб, сарҳовузнинг бўйига
тушиб, кади-мадбах сўталарни дарахтларга илиб бангини уриб, кайфини
суриб туриб эди. Офтобой ҳовузга сувга чиқди. Бу қаландарни кўрди: белида
камарлари тилладан; қадди-жасади - келбати Рустамча келади. Шунда
қаландарга қараб, Офтобой бир сўз айтиб турган экан:

[Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,](#)
Бир нечалар аҳволидан беҳабар,
Бу манзилга келиб қўнган қаландар,
Хабар бергил, кимда сенинг ишинг бор!

[Белига ярашган заррин пўтаси,](#)
[Кўп бўлади айтган сўзнинг хатоси.](#)
Сиз бўп юрманг бизнинг хоннинг отаси,
Хабар бер, қаландар, қайдан келасан?

Қора зулфим эшилгандир тол-тол,
Қаландар, бу айтган сўзга қулоқ сол,
Душман келса, бунда бўлади поймол,
Бир қаландар, бобо, қайдин келасан?..

Бу сўзни эшитиб, Офтобойга қараб, бошини кўтариб, Султонхон бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Дардим кўпдир, ким билади ишимни,
Қўлимдан қочирдим олғир қушимни.
Кўп юрдим, етмади бемаҳал ўлим,
Қайси бир гулшанга кетди булбулим,
Шу гулшанга солди қодир худойим,
Хароб бўлиб қолди у манзил-жойим,
Ҳавога давр олиб бўз қарчиғайим,
Шу гулшанга қўндими деб сўрайин.

Сабил қилиб юрдим ўтиришимни,
Мен топмадим у қочирган қушимни,
Юрдим ҳар ерларда сўроғин сўраб,
Неча шаҳар, неча жойларни қараб,
Кеча-кундуз қарчиғайим ахтариб,
Шу ерда бор эмиш, гулшанга қўниб¹,
Излаб келдим неча замон йўл юриб,
Хабар берсанг менинг фарзандим борми?

#440

Бу сўзни эшитиб Офтобой билди – Рустамнинг отаси экан. Унга бир сўз айтди:

Майдон бўлса бедов отлар чопилар,
Чопиб келса банот жуллар ёпилар,
Мен ҳам билдим йўқчи бўлиб келибсан,
Ғам ема, беғижон, йўғинг топилар.

Кўтар юрагингдан қайғу ваҳимни,
Кўрарсан излагай қарчиғайингни.
Қайта бошдан обод қилсанг жойингни.
Ғам ема, беғижон, йўғинг топилар.

Кўриб сизни кетди кўнглим жўшиб,
Бир-бирингдан неча вақтлар адашиб,
Энди кепсан бунда излаб ёнашиб,
Адашганнинг барин қўйсам бир қўшиб,
Ғам емагин излаганинг топилар.

Бу сўзни айтиб, Офтобой кўзасини тўлдириб, уйга қайтиб Ҳуройимнинг қошига борди. Офтобой айтди: «Булар бир-биридан кўнгли қолишиб юрган одам. Агар айтсам, сира ҳам бунда эргаштириб кел, деб

---

¹ Қўнибди

айтмайди. Агар шу вақтда Рустам овдан келиб қолса, мен ундай-бундайман, деганига қулоқ солмайди, чопиб ташлайди. Нима бўлса, энасининг қошида кўрса, энасини ҳурмат қилиб зарар етказмас», - деб бу гапларни кўнглига олиб, уйни супириб-сидириб тўшанчи солаберди.

Хуройим: - Болам, бир меҳмон эргаштириб келадигандай жуда сертараддуд бўлиб юрибсан? - деди.

- Ишингиз бўлмасин, - деб чиқиб кетди.

«Бу нимага сертараддуд бўлиб юрибди», - деб Хуройим қараса, Султонхонни ияратиб келяпти.

Хуройим бир тиксиниб туриб кўнглида айтди: «Бу бирга юрган ёр эди, бизларга кўп зулмни қилди, охири пушаймон бўлиб, бош эгиб келди, Рустамга тавба қилди, Рустам уришиб қайтарган эди. Орадан неча вақтлар ўтди. Офтобойнинг бу елиб-югуришига қараганда, чокдан Рустам отасини тоғдами, овдами кўриб, тағи қайтиб келса, жўнатмай хизмат қилиб турасан, деган эканда, бўлмаса Рустамдан беҳабар бундай ишни қилмаса керак эди», - деб кўнглига келиб турди.

Султонхон Хуройимга салом бериб, бош эгиб турди. Офтобой уни ичкарига киргизди, кўрпачага ўтқизди, Хуройим ҳам кириб ўтирди. Иккови ҳол-аҳвол сўраб, бошидан ўтган кулфатни гапириб, бир-биридан ўпка қилиб, Хуройим Султонхонни уялтириб, Офтобхон хизматда бўлиб туриб эди. Рустам овдан келиб қолди. Бир алқар билан бир кийикни супанинг ёнбошига қўйиб, уйнинг қарши манглайига борди. Офтобой абжирлик билан олдиға чиқди. Рустам Офтобойга қарайман деб, ичкарига

#441

кўзи тушди. Туновги кўргани **гавшана** қаландар, телпаги қайқайиб, энасининг қошида ўтирибди.

Рустамнинг хуши бошидан учиб, хаёли қочиб, қиличга қўл узатиб, бу сўзларни айтиб ичкари кираберди:

Қаландарни кўриб ғайрати келди,
Ғилофдан суғуриб қилични олди.
Офтобойнинг ақли шошиб қолди.

Қаландарсан, энди эшит нолишимни.
Қилич уриб, мен кесарман бошингни.
Сен қўлима тушиб бўлдинг гуноҳкор,
Омон бермай ўлдирарман муқаррар,
Бу маконда, айтай, сенга нима бор?!
Тунов кун сўйладим, сен ҳам билмадинг,
Хаёлингда мени писанд қилмадинг.
Ўламан деб мендан хазар қилмаин,
Ҳолинг билиб, ўзга йўлга юрмадинг!
Яқинлади қаландарнинг қошига,
Ханжар солмоқ бўлди унинг бошига.

Ҳуройим шу замон ўрнидан турди,
- Болам! - деб қайтарди Рустамдай улди,
Тавба қилиб ўзи ахтариб келди,
Чопиб ташлаб, болам, сенга не бўлди?
Қандай бўлса, қўзим манманлик қилма,
«Рустам отасини чопибди», деган
Ланқа гапни, қўзим, ўзингга олма.
Ҳазон бўлиб, боғда гуллар сўлганди,
Сўлган гулга булбул келиб қўнганди.
Бунча ҳам дарқаҳр бўлма, Рустамжон,
Қурудимга кетган отанг келганди(р).
Қандай фарзанд отасига тиғ тортар,
«Эгилган бўйинни кесмайди ханжар».

Энаси Рустамга насиҳат айтар.
Шу замон Рустамнинг бўғни бўшади,
Энасининг сўзи билан бек Рустам,
Қўлидан қилични ерга ташлади.
Туриб эди онг-тонг бўлиб Рустамхон;
Бошидан кетгандай қоронғу туман,
Инграиб ўрнидан туриб шу замон -
- Болам, - деб бағрига босди Султонхон,
Омон-эсон энди ўғлини кўриб,
Юрагидан кетди қанча ғам-армон.

Адашганлар бир-бириман топишди,
Неча кун, неча тун орада ўтди,

#442

Рустамга Султонхон бу сўзни айтди:
- Қулоқ солгин хон отангнинг тилига,
Қўзим, кетайик-да Оқтош элига,
Бундайин сен ёлғиз жойда юрмагин,
Бу ёлғиз маконда, қўзим, қолмагин,
Бориб кўргин Оқтош мамлакатингни,
Бино бўлиб, ўйнаб-кулган юртингни.

Неча сўз Султонхон бунга айтади,
Қайта-қайта кўп ваъдалар беради.
Ўз ишига тавба қилди Султонхон,
Оқтош элга бормоқ бўлди Рустамхон.
Оқтош кетмоқ тараддудин қилади,
От-уловин бу абзаллаб минади,
Ёв-яроқ даркорлисини олиб,
Ҳаммаси ҳам Оқтош қараб жўнади.

Чиқиб кетди бундайин Оқработдан,
Йўл бошлаб боради энди Рустамхон;
Баҳра тоғдан ўтиб йўл юриб кетди,
Ададсиз чўлларни кўп босиб ўтди.
Неча кунлар кеча-кундуз йўл юриб,
Озгинамас, қанча сувсиз чўл юриб,
Йўлда неча чалқиб ётган кўл кўриб,
Мансурнинг дорига яқинлаб етди.

Шотутга яқинлаб боргандан кейин, Хуройимнинг кўрган азоблари,
жаллоддан кўрган таадди, меҳнатлари эсига тушиб, бу сўзларни айтиб бора
берди:

Элда кетиб менинг номусу орим,
Ярқиллаб кўринди осилган дорим,
Бегуноҳ қуриди қайтайин, шўрим.
Пиёда Оқтошдан ҳайдаб жаллодинг.
Йўл юрганда менинг тортган захматим,
Улар вақтда ёлғиз болам етишиб,
Бошимдан кўтариб ғамим, кулфатим,
Ҳар ерда раҳбарим бўлган фарзандим,
Рустамжондан кўпдир менинг умидим.

Шунда Султонхон:

Эсингга олма неча сўзни сен ночор,
Ҳар кимдан билмасдан хатолик ўтар.
Мен тирилиб, кўзим билан келаман,
Қайтадан ўлдирма, сендай муштипар.

Ўтган сўзлар ўтиб кетсин орада,
Рустамдай кўзимдан жоним садаға,

#443

Билмасликдан кўп хатолар қилибман,
Пушаймон қип абгор бўлиб юрибман,
У ишларимга тавба қилибман,
Қайта бошдан мени, дилбар, ўлдирма.

Мен келаман элни излаб, йўл юриб,
Қайтадан сўйлайсан мени куйдириб,
Ўзимнинг ишимга ўртаниб,
Ёнган оловларга жонимни солиб,
Ҳар сўзингда тириклайин ўлдириб,
Борамиз Оқтошга бир куни кириб,

Қоларсан-да кўрмагандайин бўлиб,
Бу сўзларни айтиб кетиб боради,
Оқтошга яқинлаб, етиб боради.
Бораётган хабар Оқтошга етди,
«Ўғли билан келди Султонхон», - деди.
Қанча амалдорлар пешвоз чиқибди.
Қанча **халойиқлар** кўнглини хушлаб
Рустамни киргизди шаҳарга бошлаб.
Шундай қилиб келди Оқтош шаҳрига,
Келиб тушди шоҳнинг ўрдаларига.
Рустам билан кўринг энди энаси,
Эга бўлди қолган кирдикорига.
Канизларман қолган у Химчаойим,
Золимлар дастидан йиғлаган доим,
Туриб манзилида булар эшитди:
«Ўғли билан келган эмиш Хуройим».

Рустам, Хуройимни кўрмоққа келди,
Қанча **халойиқлар** бунда йиғилди,
Бир-бирининг аҳволини сўради,
Бунда бўлган ишни Рустам билмади.
Хуройим назар соп шундай қаради,
Ҳамма келди, икки кундош келмади.

Султонхон икковин шундай ўйлади;
Булардан ўзгани душман билмади,
Амалдорлар билан маслаҳат қилиб,
Бир нечага сир билгин, деб сўйлади.

Неча дўстлар **эслаб** юрур шу замон.
Икки кундош буларга бўлган гумон.
Сўрагандан бир кун анигин билди,
Ғазнавлар сўраганча гапирди:
Тўрт қоп тилла икки кундошга берган,
Икки кундош олиб, мастонга берган,
Мастонман бирикиб шу ишни қилган,

#444

Ғазнавлар, саройда юрган канизлар, икки кундошнинг мастонникига
борганини кўриб юрган одамлар билган-кўрганини хабар берди. Шунда икки
кундошнинг душманлиги маълум бўлди. Энди Султонхон икки хотинини
чақиртиб олди. -Буларнинг қилган иши мамлакатни бузиб, қанча
сарсонликни солди, - деб икки хотинини ҳайдатиб, мирғазабларга шундай
буюрди, дейди:

Гуноҳкор иккови қўлин бойланглар,
Турмасин, шаҳардан дарров ҳайданглар;
Ким ёмонлик қилса, жазосин кўрсин,
Ҳеч тирик қолмасин иккови ўлсин.
Подшо буюрди-ку, жаллодлар турди,
Қулоқ солди Султонхоннинг ишига,
Келди энди кундошларнинг қошига.
Шу замон жаллодлар ҳайдаб жўнади,
Шаҳардан чиқариб, кетиб боради.
Душман бўлган кундош пушаймон қилиб¹,
Ҳуройимнинг иши бошига келиб.

Йўлга чиқиб жаллод шундай ўйлади,
Тув биянинг қуйруғига бойлади.
Кундошларнинг жазосини топтириб,
Ўлдирди бу чангалзорда чоптириб.
Ўлигини ташлаб жаллодлар қайтди,
Ўлган хабарини подшога айтди.
Халойиқни йиғиб энди Султонхон:
Омон-эсон Рустам элга келди, деб,
Юртимга фарзандим эга бўлди, деб
Халойиқни хабар қилиб йиғдирди,
Қанча сўқим, қанча қўйни сўйдирди,
Неча ердан энди, ўчоқ ўйдирди;
Вақти хуш бўп Оқтош элда Султонхон,
Ўғли учун элу халққа тўй берди.

- Рустам болам юртга эга бўлсин, деб,
Подшолик навбатни Рустам олсин, деб,
Элни энди Рустам сўраб турсин, деб,
Элу халққа шундай хабар билдирди.
Подшоликни Рустам қабул қилмади,
Зўрлаган гапларга қулоқ солмади,
Овда-довда, кўп юраман далада,
Подшолик салтанат менга нима-да;

#445

Ўз юрганим менга энди бўлади.
Подшолигинг менга маъқул бўлмади.
Отам тирик, сўрайберсин юртини.
Чўлу кўлни кезиб ўзим юраман,
Юришимни шоҳдин зиёд биламан.
Отам зўрламасин кўнглим билар-да,
Отам ўлса, бир йўриғи бўлар-да,

---

¹ ЦЩилибди

Подшолик ишлари бир оғир юк-да,
Мени қўйсин, ўзи сўраб турар-да.
Беш кун унда, ўн кун бунда юраман,

Менинг кўнглим баҳодирлик қиламан,
Ёмон топсам, жазосини бераман...

Султонхон қанча гапирди, Рустам: - Мен подшо бўлмайман, - деди.
Султонхоннинг ўзи тағи ўз юртида подшоликда қолди. Рустам ўз ёри
Офтобой билан ўйнаб-кулиб, бу иккови Ҳуройимнинг дуосини олиб,
Рустамбек: «Мен ботирман» деб полвонлик, ботирликни машқ қилиб
юраберди. Шундай қилиб, Ҳуройим билан Рустамхон мурод-мақсадига етди.